

Проф. д-р Никола Филчев

ЛЕКЦИИ ПО НАКАЗАТЕЛНО ПРАВО

София, 2014

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното писмено съгласие на автора и на издателство „Изток-Запад“.

©Проф. д-р Никола Филчев, автор, 2014

© Издателство „Изток-Запад“, 2014

ISBN 978-619-152-540-9

Проф. д-р Никола Филчев

ЛЕКЦИИ
ПО
НАКАЗАТЕЛНО ПРАВО

Съдържание

Предговор.....	7
----------------	---

Част първа

Основни понятия на наказателното право

1.1. Наказателно право	11
1.2. Наказателен закон	13
1.3. Субект на престъплението	15
1.4. Обща характеристика на престъплението.....	19
1.5. Престъплението като деяние	23
1.6. Обществена опасност на деянието.....	27
1.7. Противоправност на престъпното деяние.....	29
1.8. Обстоятелства, които изключват обществената опасност на деянието	31
1.9. Вина	37
1.10.Обстоятелства, които изключват вината	45
1.11.Стадии на престъплението	47
1.12.Съучастие в престъпление	51
1.13.Множество престъпления.....	57
1.14.Обща характеристика на наказанието	61
1.15.Система на наказанията.....	63
1.16.Определяне на наказанието	65
1.17.Освобождаване от изтърпяване на наложено наказание.....	67
1.18.Освобождаване от наказателна отговорност	69
1.19.Погасяване на наказателното преследване.....	71
1.20.Реабилитация.....	73
1.21.Обяснение на някои думи	75
1.22.Система на особената част на Наказателния кодекс.....	77
1.23.Престъпления против Републиката.....	79
1.24.Престъпления против личността.....	81
1.25.Престъпления против собствеността	89

Част втора

**Отделни лекции по
наказателно право**

2.1. Уводна лекция.....	99
2.2. Поведение. Престъпление. Способ (форма) на извършване на престъплението	107
2.3. Обществена опасност на деянието	121
2.4. Състав на престъплението	131
2.5. Наказание.....	141
2.6. Криминализация на деянията	153
2.7. Диференциация на наказателната отговорност	167
2.8. Наказателноправни институти. Институт на съучастието	197
2.9. Съучастие в престъпление анализ на съдебната практика.....	215
2.10.Организираната престъпност и наказателният закон	235
Литература	247

Предговор

Настоящото учебно помагало се състои от две части. Първата част отразява непълно и твърде фрагментарно лекциите, които изнасям пред студентите в Юридическия факултет на Университета за национално и световно стопанство – София. Но между студентите и в интернет се разпространяват още по-кратки записки, които съдържат много грешки. Поради това и по молба на студенти се съгласих да редактирам един вариант на записки, който да се отпечата. Предпочетох кратки – но без грешки – записки. Теоретичните положения се поясняват посредством принципни решения на Върховния касационен съд по наказателни дела, по които съм бил съдия-докладчик. Целта е да се дадат на студентите първоначални знания, които да ги въведат в наказателното право и да ги улеснят при изучаването на учебника.

Втората част съдържа отделни лекции по основни въпроси на наказателното право. Някои от лекциите се отнасят до класически, традиционни понятия и институти – обществена опасност на деянието, състав на престъплението, съучастие, наказание. Други лекции третират актуални, модерни проблеми на наказателното право – криминализация на деянията, диференциация на наказателната отговорност, наказателноправни институти, влияние на организираната престъпност върху наказателния закон.

А лекцията относно „способа (формата) на извършване на престъплението“ има за цел да демонстрира възможностите на

диалектическия метод за изследване на наказателноправните явления, тъй като студентите днес не изучават диалектика. Както е известно, диалектическият метод се свежда до това: разделя се, „разцепва се“ изучаваният обект на две противоположни страни и се изследват поотделно всяка от тях „в чист вид“ и взаимодействието (единството и борбата) между противоположностите. В случая престъплението се разделя на две противоположни страни – „престъпно деяние“ и „способ на извършването му“, които се отнасят помежду си като „съдържание“ и „форма“. Диалектическият метод е мощен методологически инструмент за изучаване на обществените и природните явления.

Накрая ще подчертая още веднъж, че информацията в първата част е непълна и недостатъчна за изпита по наказателно право, а отделни лекции във втората част излизат извън рамките на учебния курс.

Н. Филчев

Част първа

**Основни понятия на
наказателното право**

1.1. Наказателно право

Наказателното право като отрасъл на правото на Република България е система от законови норми, които определят престъпленията и наказанията за тях. Задачата на наказателното право е да защитава от престъпни посягателства основните социални ценности – личността и правата на гражданите и установения в страната правов ред.

1.1.1. ПРЕСТЪПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ. ЧОВЕШКОТО поведение може да има положително или отрицателно значение за обществото. Най-опасните постъпки законодателят обявява за **престъпления**. Борбата срещу тях се води посредством **наказания**, които се налагат на извършителите на престъпленията. Престъплението и наказанието са основни институти на наказателното право. Те отразяват определени обществени реалности и в този смисъл са социално обусловени.

1.1.2. НАКАЗАТЕЛНО ПРАВООТНОШЕНИЕ. НАКАЗАТЕЛНО-ПРАВНАТА НОРМА забранява дадено общественоопасно деяние – престъплението. Когато то бъде извършено, между субекта на престъплението и държавата възниква обществено отношение. Това отношение се регулира от наказателноправната норма и поради това е правоотношение. Съдържание на правоотношението са насрещните субективни права и юридически задължения, които възникват за страните – държавата и престъпния деец. Основният елемент на наказателното правоотношение е

наказателната отговорност, т.е. правото на държавата да възложи на дееца наказание (неблагоприятни последици) и задължението на последния да го понесе.

Наказателно правоотношение е отношението, което възниква по силата на наказателноправната норма между държавата и престъпния деец в резултат на извършеното престъпление. Престъплението е юридическия факт, който поражда наказателното правоотношение и в частност – наказателната отговорност.

Предмет на регулиране на наказателното право са наказателните правоотношения.

1.1.3. РАЗГРАНИЧЕНИЕ НА НАКАЗАТЕЛНОТО ПРАВО от сродни правни отрасли. Наказателнопроцесуалното право е система от норми, които регулират наказателнопроцесуалната дейност на разследващите органи, прокуратурата и съда по разкриване на престъпленията и наказване на виновните лица. С други думи наказателнопроцесуалните норми регулират отношенията, свързани с разглеждането и решаването на наказателните дела. Процесуалното и материалното право се отнасят както форма към съдържание. **Процесуалното право** е форма за живот на материалното наказателно право.

Наказателноизпълнителното право регулира отношенията, свързани с изпълнението на наказанието.

1.2. Наказателен закон

1.2.1. ИЗТОЧНИЦИ НА НАКАЗАТЕЛНОПРАВНИТЕ НОРМИ.

Източници на наказателноправни норми могат да бъдат законът, обичаят и съдебният прецедент. По нашето право само законът е източник на наказателни норми. Престъпленията и наказанията за тях се установяват само със закон. В това се състои принципът за законоустановеност на престъпленията и наказанията. Той има определящо значение, защото осигурява законност в борбата с престъпността и равенство на гражданите пред закона. Действащият Наказателен кодекс е приет през 1968 г. и досега е претърпял редица изменения и допълнения.

1.2.2. ВИДОВЕ И СТРУКТУРА НА наказателноправните норми.

Наказателното право се дели на **обща и особена част**.

Норми на общата част на НК. Нормите на общата част са два вида: а) декларативни (които прогласяват принципите на наказателното право – например чл. 1, ал. 1 НК посочва задачата на НК) и б) определителни (които дефинират общите понятия и институти на наказателното право – например чл. 9, ал. 1 НК определя понятието престъпление).

Норми на особената част на НК. Нормите на особената част определят отделните видове престъпления и наказанията за тях. Всяка норма на особената част има два елемента: диспозиция и санкция. Диспозицията съдържа характеристика, „описание“ на даден вид престъпление, а санкцията посочва наказание, което се налага на дееца за извършване на престъплението.

1.2.3. ОБРАТНО ДЕЙСТВИЕ НА НАКАЗАТЕЛНОПРАВНИТЕ НОРМИ. За всяко престъпление се прилага законът, който е бил в сила по време на извършването му. Това е принципът, установен в чл. 2, ал. 1 НК. Проблемът за обратното действие на наказателния закон се поставя при заварените, висящи правоотношения – когато престъплението е извършено и правоотношението е възникнало, но още не е погасено. В този случай, ако до влизане на присъдата в сила последват различни закони, се прилага законът, който е най-благоприятен за дееца. Следователно **новият наказателен закон урежда заварените отношения само ако е по-благоприятен.** В противен случай, ако новият закон утежнява положението на дееца, той няма обратно действие. Това положение е изрично закрепено в Конституцията: „Никой не може да бъде осъден за действие или бездействие, което не е било обявено от закона за престъпление към момента на извършването му“ (чл. 5, ал. 3).

По-благоприятен е законът, който: а) отменя дадена норма на особената част и така премахва престъпния характер на деяния, които до този момент са били престъпления, т.е. декриминализира деяния; б) предвижда по-леко по вид и размер наказание за съответното престъпление; в) смекчава режима на наказателна отговорност за дадено престъпление посредством промени в общата част на НК.

1.2.4. ФУНКЦИИ НА НАКАЗАТЕЛНИЯ ЗАКОН. Наказателният закон изпълнява две функции в обществото: а) регулираща – регламентира наказателната отговорност на лица, извършили престъпления; б) превантивна – въздейства възпитателно и предупредително върху виновните лица и останалите членове на обществото.

1.3.

Субект на престъплението

1.3.1. ПОНЯТИЕ. СУБЕКТ НА ПРЕСТЪПЛЕНИЕ (наказателноотговорно лице) може да бъде само физическо, пълнолетно и вменияемо лице.

Само човешка личност може да извърши престъпление и да понесе наказателна отговорност. Юридическите лица не могат да бъдат субекти на престъпление.

За да бъде субект на престъпление, физическото лице трябва да е навършило 18-годишна възраст (пълнолетие). Едва тогава лицата придобиват нормална психика, т.е. достигат такава степен на психическа зрялост, при която могат да разбират свойството и значението на извършеното и да ръководят постъпките си.

Пълнолетното лице трябва освен това да не страда от психическо заболяване, което изключва някоя от посочените способности, т.е. да е вменияемо.

1.3.2. ВМЕНЯЕМОСТ. ВМЕНЯЕМОСТТА Е СПОСОБНОСТТА на физическото пълнолетно лице да разбира свойството и значението на извършеното и да ръководи постъпките си. Вменяемостта включва две психически способности – интелектуална и волева.

От гледна точка на своя **интелект** вменияемото лице трябва да разбира свойството и значението на извършеното. Да разбира „свойството на извършеното“ означава, че деецът разбира фактическите промени, които неговото деяние предизвиква в

обективната действителност. А да разбира „значението на извършеното“ означава, че деецът разбира социалното значение, социалния смисъл на своята постъпка, нейното отрицателно въздействие върху обществените отношения.

От гледна точка на **волята** си вмениямото лице е способно да ръководи постъпките си, т.е. да направлява както вътрешните си психически преживявания, така и тяхното обективизиране навън в действителността.

1.3.3. НЕВМЕНЯЕМОСТ. НЕВМЕНЯЕМО Е ЛИЦЕТО, което, макар и пълнолетно, поради умствена недоразвитост или продължително или краткотрайно разстройство на съзнанието не може да разбира свойството или значението на извършеното или да ръководи постъпките си (чл. 33, ал. 1 НК).

Медицински и юридически критерии. Законът е определил психическото състояние на невменяемост посредством два критерия: медицински и юридически. Медицинският критерий сочи причините (психическото заболяване), поради които са накарнени интелектуалните или волевите способности на лицето. А юридическият критерий очертава последиците от това заболяване, т.е. самото увреждане на психиката.

Намалена вменияемост. Намалената вменияемост е психическо състояние на лицето, при което е ограничена, намалена способността му да разбира свойството или значението на извършеното или да ръководи постъпките си. Намалената вменияемост не е нещо средно между вменияемост и невменяемост, а е вид вменияемост. Поради това намалената вменияемост не изключва наказателната отговорност на дееца, а само я смекчава.

Съдебна практика

Намалената вменияемост е вид вменияемост на лица с психически аномалии, при която е ограничена способността на тези лица да разбират свойството или значението на деянието или да ръко-

Вогят постъпките си. Намалената вменяемост не изключва наказателна отговорност, а се отчита от съда като смекчаващо отговорността обстоятелство.

Чл. 33 НК

Решение № 190 ОТ 28.06.1995 Г. ПО Н. Д. № 48/1995 Г., I Н. О., докладчик Н. Филчев

1.3.4. МАЛОЛЕТНИ И НЕПЪЛНОЛЕТНИ ЛИЦА. Малолетни са лицата, които не са навършили 14-годишна възраст. Те са наказателнонеотговорни. Ако малолетно лице извърши общественноопасно деяние, спрямо него се прилагат възпитателни мерки.

Непълнолетни са лицата между 14-годишна и 18-годишна възраст. Те ще носят наказателна отговорност само ако са достигнали такава степен на физическо и психическо развитие, при която са придобили способността да разбират свойството и значението на извършеното и да ръководят постъпките си. Наказателната отговорност на непълнолетните лица е чувствително смекчена (чл. 60–65 НК).

1.4.

Обща характеристика на престъплението

1.4.1. ОБЩО ПОНЯТИЕ ЗА ПРЕСТЪПЛЕНИЕТО. Престъплението е човешко деяние (действие или бездействие), което притежава четири свойства: обществена опасност, противоправност, виновност и наказуемост (чл. 9, ал. 1 НК).

Това законово определение на престъплението е материално, защото в основата му е поставено материалното, неюридическо свойство на престъпното деяние – обществената опасност. Обществената опасност е най-важното социално основание за обявяване на деянията за престъпления, т.е. за криминализация на деянията. Материалното определение на престъплението изразява неговата противообществена същност.

Престъплението е единственото основание и заедно с това – мярка на наказателната отговорност по българското наказателно право.

1.4.2. ОБЕКТ И ПРЕДМЕТ НА ПРЕСТЪПЛЕНИЕТО. Обект на престъплението са обществените отношения, свързани с основните социални ценности – личността и правата на гражданите, собствеността, установения в страната правов ред. Общ обект наричаме цялата система от господстващи обществени отношения. Непосредствен обект е конкретното обществено отношение, което дадено престъпление засяга и което съответната наказателноправна норма защитава.

Обектът, т.е. засегнатото обществено отношение, определя не само социалното значение на престъпното деяние, но и неговите фактически особености (съдържание и форма). Например в зависимост от непосредствения обект се различават престъпните деяния шпионство, убийство, клевета, кражба, подкуп и т.н. Поради това обектът на престъплението представлява основата, върху която се изясняват социалната същност и белезите на дадено престъпно деяние.

Предмет на престъплението се нарича онзи елемент на общественото отношение (обекта), чрез въздействие върху който се накърнява цялото обществено отношение. Всяко обществено отношение съдържа три елемента: а) страни; б) материална или духовна ценност, по повод на която те влизат във взаимодействие, и в) самото взаимодействие, т.е. поведението на страните. Най-често предмет на престъплението са материалните ценности. Например обект на престъплението кражба е отношението на собственост, а предмет на това престъпление е откраднатата вещ.

Средството за извършване на престъплението е нещо външно на засегнатото обществено отношение. То е оръдието, чрез което деецът въздейства върху обекта. Една и съща вещ може да бъде предмет на дадено престъпление и средство за извършване на друго престъпление. Например пистолетът може да е предмет на кражба, но в същото време да е и средство за извършване на убийство.

1.4.3. СЪСТАВ НА ПРЕСТЪПЛЕНИЕТО. НОРМИТЕ на особената част на НК характеризират отделните видове престъпления. Тази законова характеристика, законовото определение на дадено престъпление се нарича състав на престъплението. Съставът е съвкупност от признаци, посредством които законодателят характеризира дадено престъпление в особената част на НК. Например кражбата е отнемане на чужда движима вещ от владението на другото без негово съгласие с намерение противозаконно да се присвои (чл. 194, ап. 1 НК).

Съставът на престъплението е законово понятие, законов модел на даден вид престъпление. Съставът се отнася към престъплението, както чертежът се отнася към реалната сграда, която е изобразена на него. Само че съставът е типов чертеж, на него са изобразени всички сгради от дадена категория.

Законодателят построява състава на престъплението, като изучава общественноопасните прояви от даден вид, извлича техните съществени признаци и ги закрепва в закона. В такъв смисъл съставът представлява типична картина на дадено престъпление.

Съставът на престъплението съдържа четири категории признаци: относно обекта и субекта на престъплението, относно обективната и субективната страна на престъплението. Деяние, което осъществява признаците на предвиден в закона състав, е съставомерно. Престъплението е деяние, което притежава всички признаци на законовия състав.

1.5.

Престъплението като деяние

Престъплението е външно проявеното, обективизирано поведение на човека (а не само неговите вътрешни психически преживявания, мисли, намерения и т.н.). Деянието представлява външно изразен поведенчески акт, който протича под контрола на съзнанието и волята и има самостоятелно обществено значение.

1.5.1. ВИДОВЕ ДЕЯНИЯ. ДЕЯНИЯТА БИВАТ два вида – действия и бездействия.

Действието е система, съчетание от съзнателни телодвижения, насочени към една обща цел. Например убийството може да се извърши посредством следното съчетание от телодвижения: хващане на пистолета, изваждане от кобура, зареждане, вдигане и насочване на пистолета към жертвата, прицелване, натискане на спусъка.

Бездействието – като втора форма на деянието – представлява неизвършване на определено, дължимо действие. Бездействието има наказателноправно значение, когато субектът дължи дадено действие, но не го извърши и в резултат на това бездействие настъпят общественоопасни последици. Например стрелочникът е длъжен в определен момент да премести железопътната стрелка. Той обаче бездейства, не извършва дължимото действие и в резултат на това влакът катастрофира.

Изпълнително деяние. Деянието, с което се изпълнява самото престъпление, се нарича изпълнително деяние. Изпъл-

нителното деяние на убийството например е умъртвяване на друго, на кражбата – отнемане на вещта. Обикновено законодателят обявява едно деяние за едно престъпление. Но в някои случаи той обявява съчетанието от няколко деяния за едно престъпление. Това са така наречените **сложни престъпления**.

1.5.2. ОБЩЕСТВЕНООПАСНИ ПОСЛЕДИЦИ. ВСЯКО ПРЕСТЪПНО деяние поражда отрицателни изменения в обществената действителност. Тези изменения наричаме общественноопасни последици на престъпното деяние. Общественоопасните последици определят до голяма степен характера на престъплението. Поради това законодателят често ги включва като съставна част в структурата на престъплението, т.е. закрепва последиците в състава на престъплението. Тази общественноопасна последица, която е предвидена в законовия състав и трябва да настъпи, за да бъде довършено престъплението, наричаме **престъпен резултат**.

Видове престъпления според обществените последици. Престъпленията се делят на **резултатни и формални** (безрезултатни, на просто извършване) в зависимост от това дали съставът включва или не общественноопасни последици. Формалните престъпления (обида, клевета, шпионство и др.) са довършени със самия факт на извършване на престъпното деяние. Те създават само абстрактна опасност за обекта. За да бъде довършено едно резултатно престъпление обаче, е необходимо да настъпи и престъпният резултат. Например убийството (чл. 115 НК) е довършено с настъпване на смъртта на пострадалия, измамата (чл. 209 НК) е довършена с причиняването на имотна вреда. В тези случаи законът забранява не просто деянието, а таква деяние, което причинява определена вреда на обекта.

1.5.3. ПРИЧИННА ВРЪЗКА. ЗА ДА БЪДЕ осъществено едно резултатно престъпление, трябва да съществува причинна връзка между деянието и настъпилния общественноопасен резултат. Причинната връзка е необходим елемент на резултатните престъпления.

Понятие. Причинната връзка е философско понятие за означаване на обективната връзка между две явления, първото от които (причина) поражда второто (следствие). Причинната връзка е форма на всеобщата връзка между явленията в света.

Нашето наказателно право излиза от разбирането, че между деянието и престъпния резултат съществува причинна връзка, когато деянието е необходима предпоставка, без която резултатът не би настъпил в този вид, по това време, място и т.н. С други думи, причинна връзка съществува, щом като деянието е едно от необходимите условия (*conditio sine qua non*) за настъпване на общественоопасния резултат. Без значение е, че едни деяния имат по-голям, а други – по-малък принос за осъществяване на резултата.

Усложнения в развитието на причинната връзка. Престъпният резултат може да бъде следствие от взаимодействието и преплитането на няколко фактора, от деянието на няколко лица. Например смъртта на пострадалия е настъпила от нанесения побой, последващ удар с автомобил и лошо лечение в болницата. Всяко от тези деяния стои в причинна връзка със смъртния резултат, макар че само по себе си не би могло да го причини.

Причинната връзка може да бъде усложнена от намесата на други, **привходящи фактори**. Те не прекъсват връзката между деянието и престъпния резултат, а само ускоряват или затормозяват развитието на причинния процес. В дадения пример ударът с автомобила и лошото лечение ускоряват причинния процес, довел до смъртта на пострадалия. Друг е въпросът за субективното отношение на дееца към причинения смъртен резултат (дали го е предвиждал и съответно – искал, допускар, смятал да предотврати, или пък не го е предвиждал при задължение и възможност за това). Причинната връзка е обективно явление, което не зависи от субективното отношение (вината) на дееца към престъпния резултат. Тя предхожда вината. Причинната връзка е обективна предпоставка, а вината – субективна предпоставка за наказателната отговорност на дееца.

Съдебна практика

Причинна връзка между дадено деяние и настъпилia престъпен резултат съществува, щом като деянието е било едно от необходимите условия за настъпването на резултата, т.е. щом като деянието е обективна предпоставка, без която резултатът не би настъпил по такъв начин, в този му вид, на конкретното място, време и т.н.

Чл. 9, ал. 1 НК

Решение № 102 ОТ 25.05.1995 г. ПО Н. Д. № 649/1994 Г., I Н. О., Докладчик Н. Филчев

Обективна страна на престъплението

Всяко поведение, в т.ч. и престъпното, може условно да се раздели на две части: а) вътрешна, субективна (психическа) страна и б) нейното претворяване навън – външна, обективна (физическа) страна. Обективната и субективната страна на престъплението са две негови противоположности, които се намират в диалектическа връзка и взаимодействие.

Обективната страна на престъплението обхваща деянието, причинната връзка и престъпния резултат, а в някои случаи може да включи и други обективни елементи на престъплението – способ (начин) на извършване на престъпното деяние, фактическа обстановка, условия на място и време и др.

1.6. Обществена опасност на деянието

Понятие. Обществената опасност е основното свойство на престъпното деяние. Тя се изразява в способността му да засяга (уврежда или застрашава) обществените отношения – чл. 10 НК. Обществената опасност на деянието е обективно, неюридическо свойство на деянието, което не зависи от съзнанието и субективната преценка на хората.

Обществената опасност е най-важното основание за криминализация на деянията, т.е. за обявяването им за престъпления. За да бъде криминализирано дадено деяние, то трябва да притежава достатъчно висока степен на обществена опасност, която да оправдава използването на най-тежката форма на държавна принуда – наказателната отговорност срещу виновните лица. Законодателят обявява не всички общественоопасни деяния за престъпления, а само най-опасните от тях.

Характер и степен на обществената опасност. Обществена опасност на деянието има две страни – характер и степен.

Характерът е качествената страна на обществената опасност. Характерът на опасността се определя от засегнатото обществено отношение, т.е. от вида на обекта. Например убийството, шпионството, кражбата, лъжесвидетелстването имат различна по характер обществена опасност, защото засягат различни категории обществени отношения.

Степента е количествена страна на обществената опасност. Степента на обществена опасност на деянието се определя преди всичко от размера на причинената вреда, а също и от способа (начина) на извършване на деянието, условията на място, време и т.н., личните качества на субекта, субективните елементи на поведението (вина, мотив, цел и др.). Един и същи вид престъпления може да имат твърде различна степен на обществена опасност в зависимост от размера на причинената вреда – например кражби на вещи с различна стойност.

1.7. Противоправност на престъпното деяние

Всяко престъпно деяние е забранено от съответна наказателноправна норма. То противоречи на тази норма и затова е противоправно. Противоправност е противоречието на деянието с наказателноправната норма.

Противоправността е отражение на обществената опасност в наказателния закон. За да бъде забранено, деянието трябва да е общественоопасно. Наказателният закон забранява не всички общественоопасни деяния, а само най-опасните от тях.

Противоправността е обективно, но юридическо свойство на престъпното деяние.

Противоправността при действието и при бездействието е различна. Това се дължи на различния характер на наказателноправните норми, които забраняват съответните деяния. Едни наказателни норми **забраняват действия** – например умъртвяване на човек (чл. 115 НК), противозаконно отнемане на чужда движима вещ (чл. 194 НК), съставяне на официален документ с невярно съдържание (чл. 311 НК) и т.н. Действията, които нарушават тези норми, са противоправни. Други наказателни норми **заповядват извършването на определени действия** – например родителите да се грижат за децата си (чл. 182 НК), длъжностните лица да се грижат за повереното им имущество (чл. 219 НК). Неизвършването на заповяданите действия, т.е. бездействието, в случая е противоправно.

1.8. Обстоятелства, които изключват обществената опасност на деянието

Деяния, които поначало са общественоопасни, в определени случаи загубват опасния си характер и дори стават оправдани и общественоползни. Такива случаи са: неизбежна отбрана, крайна необходимост, оправдан стопански риск, задържане на престъпник и др.

Възможно е дадено деяние формално да осъществява признаците на предвидено в закона престъпление, но да е толкова малозначително, че на практика не уврежда обществените отношения и поради това не е общественоопасно, т.е. не е престъпно (чл. 9, ал. 2 НК) – например вземането на чужда химикалка от канцеларията на учреждение.

1.8.1. НЕИЗБЕЖНА ОТБРАНА. НЕ Е общественоопасно деянието, което е извършено в условията на неизбежна отбрана – за да се защитят от непосредствено противоправно нападение лични или държавни интереси чрез причиняване вреди на нападателя в рамките на необходимите предели (чл. 12, ал. 1 НК). Обстановката „неизбежна отбрана“ съдържа два основни елемента – нападение и защита. Те трябва да отговарят на следните изисквания:

а) **Нападението** е действие, което може да бъде насочено срещу всякакви лични или държавни, правно защитени интереси. То трябва да е противоправно, т.е. да причинява забранена от

правото вреда. Обикновено нападението е престъпление – например опит за убийство, за телесна повреда, за изнасилване, за грабеж, за хулиганство. Позволеното от правото увреждане на права и интереси не е нападение – например когато полицаят в изпълнение на съдебно решение задържа обвиняем, той не извършва нападение.

Нападението трябва да е непосредствено и съществуващо, налично – т.е. да е започнало и да не е завършило. Нападението е започнало, когато създава пряка опасност за обекта – например нападателят извадил пистолета, за да го използва; или посегнал с брадвата, за да нанесе удар с нея. Не съществува нападение, когато то е било вече прекратено от нападателя или отблъснато от пострадалия. Това състояние трябва да е трайно, окончателно, а не само временно да е спряно или осуетено нападението. Ако нападнатият увреди нападателя след прекратяване на нападението, това не е неизбежна отбрана, а общественоопасно поведение, което може да е престъпно. Например нападателят съборил другиго на земята и се отдалечил, но нападнатият станал, настигнал го и с един удар му счупил челюстта. Това поведение на нападнатия следва да се квалифицира като причиняване на средна телесна повреда в състояние на силно раздразнение, предизвикано от пострадалия с насилие по чл. 132, ал. 1, т. 2 НК.

б) Отбранителното деяние може да се извърши както от нападнатия, така и от всяко трето лице. Това действие трябва да е насочено само срещу нападателя – срещу негови лични или имуществени права. Ако съществуват и други възможности за избягване на нападението (например чрез бягство), отбраняващият се не е длъжен да ги използва. Той има право на избор и може да предпочете активната защита срещу нападателя, като му причини вреда.

Съдебна практика

Нападението при неизбежната отбрана е прекратено тогава, когато опасността е отминала. Ако конкретната фактическа обстановка дава основание да се смята, че нападението може отново внезапно да се възобнови, то ситуацията на неизбежна отбрана не е приключила и отбраняващият се има право на активна защита.

Когато е налице превишаване пределите на неизбежната отбрана, съдът е длъжен да изследва дали това превишаване не се дължи на „упаха или смущение“, което изключва наказателната отговорност на гееца.

Чл. 12 НК

Решение № 609 ОТ 26.02.1997 Г. ПО Н. Д. № 432/1996 Г., I Н. О., докладчик Н. Филчев

в) Превишаване пределите на неизбежната отбрана. Основният въпрос при неизбежната отбрана е да се определят нейните граници, т.е. рамките, в които увреждането на нападателя е допустимо и общественополезно. Съгласно чл. 12, ал. 2 НК **превишаване пределите на неизбежната отбрана** има, когато защитата явно не съответства на характера и опасността на нападението. Характерът на нападението се определя от вида на обществените отношения, срещу които то е насочено, т.е. от обекта. А опасността на нападението зависи от възможната вреда и вероятността за нейното настъпване. Отбранителното действие, което е в рамките на неизбежната отбрана, не е общественоопасно, макар че причинява вреда на нападателя. Но когато увреждането на нападателя надхвърля явно пределите на неизбежната отбрана, то става общественоопасно и ако са налице останалите признаци на законов състав, деянието съставлява престъпление. Но деянието не се наказва, ако превишаването на пределите на неизбежната отбрана се дължи на ухапа или смущение. Отбраняващият се превишава пределите на неизбежната отбрана, когато например причинява тежка телесна повреда или смърт на крадец; или когато използва огнестрелно оръжие сре-

щу слабо, малко опасно нападение върху личността му, което не налага толкова интензивна защита.

Съдебна практика

Когато превишаването пределите на неизбежната отбрана се дължи на уплаха или смущение, деянието на отбраняващия се не се наказва, уплахата и смущението съставляват такова психическо състояние, при което е намалена значително способността на гееца да възприема и оценява правилно обстановката и да избира адекватно поведение, т.е. да се защитава в рамките на неизбежната отбрана. Степента на вината в случая е толкова ниска, че законодателят е сметнал, че не е обществено оправдано това деяние да се наказва – чл. 12, ал. 4 (предшна ал. 3) от НК.

Всякога когато съдът констатира, че е налице превишаване пределите на неизбежната отбрана, той трябва да изследва психическото състояние на гееца, за да установи дали превишаването се дължи на уплаха или смущение и в зависимост от това да реши въпроса за наказателната отговорност.

Чл. 12 НК

Решение № 169 ОТ 09.04.1992 Г. ПО Н. Д. № 88/1992 Г., I Н. О., докладчик Н. Филчев

1.8.2. КРАЙНА НЕОБХОДИМОСТ. НЕ Е общественоопасно деянието, което е извършено при крайна необходимост – за да се спасят лични или държавни интереси от непосредствена опасност, която деецът не е могъл да избегне по друг начин, ако причинените от деянието вреди са по-малко значителни от предотвратените (чл. 13, ал. 1 НК). В случая, както и при неизбежната отбрана, се причиняват вреди, за да се спасят застрашени интереси – например за да се ограничи пожарът, се разрушава съседната сграда.

Сравнение между неизбежната отбрана и крайната необходимост:

– При крайната необходимост е налице състояние на опасност, а не нападение. Опасността е фактическо състояние, което може да бъде породено от различни причини – например стихийни или обществени бедствия (наводнение, буря, пожар, епидемия и т.н.), внезапни остри заболявания, физиологични нужди, нападения на хора или животни.

– При крайната необходимост вредата се причинява на трети лица, които нямат отношение към опасността. Причинените вреди трябва да са по-малко значителни от предотвратените.

– Деянието при крайна необходимост трябва да е последно, крайно средство за избягване на опасността.

Увреждането на чужди интереси в условията на крайна необходимост не е общественоопасно.

1.8.3. ЗАДЪРЖАНЕ НА ПРЕСТЪПНИК

Съдебна практика

Не е общественоопасно деянието, което, макар и формално да осъществява признаците на предвиден в закона състав на престъпление, е извършено за задържане на престъпник, при условие че не е било възможно да се задържи престъпникът по друг начин и причинената му вреда съответства на тежестта на извършеното престъпление и обстановката на задържането.*

Чл. 12а НК (Нов – ДВ, бр. 62 от 1997 г.)

Решение № 15 ОТ 17.03.1995 г. ПО Н. Д. № 481/1994 г., I Н. О., докладчик Н. Филчев

* Новата разпоредба на чл. 12а (Нов – ДВ, бр. 62 от 1997 г.) от НК, която предвижда „задържането на престъпник“ като обстоятелство, изключващо обществената опасност на деянието, е приета след постановяване на това решение на Върховния съд през 1995 г.

1.9. Вина

Субективната страна на престъплението обхваща вината, мотивата и целта на дееца.

1.9.1. ПОНЯТИЕ. ВИНАТА Е ПСИХИЧЕСКОТО отношение на дееца към извършеното общественноопасно деяние и престъпния резултат. Тя се проявява в две форми – умисъл и непредпазливост.

- **Съдържание на вината.** Вината е психическо явление. **Психиката** на човека, както е известно, има три страни: разум (интелект), воля и чувства (емоции). Вината включва определени интелектуални и волеви моменти.

Освен психическо съдържание вината има и **ценностен аспект**. Вината е отрицателно субективно отношение на дееца към обществени ценности и поради това е явление нежелано и укоримо от гледна точка на морала.

- **Вината – свойство на престъпното деяние.** Вината е едно от четирите основни свойства на престъплението (обществена опасност, противоправност, виновност и наказуемост). Тя принадлежи към субективната страна на конкретно престъпно деяние. **Без вина няма престъпление и съответно няма отговорност.** Съвременното наказателно право отхвърля принципа за обективната, безвиновна отговорност, присъщ на феодалния строй.

- **Вина и обществена опасност.** Вината е субективното отношение на дееца към общественото деяние и престъпния резултат. Тя е отражение на общественото поведение в съзнанието на дееца. Без **общественоопасно** деяние няма вина. Субективното отношение на дееца към едно общественополезно и правомерно деяние не е вина.
- **Вменяемост и вина.** Вменяемостта е качество на субекта, докато вината е свойство на престъпното деяние. За да прояви вина, лицето трябва да е вменяемо. Затова вменяемостта на лицето е предпоставка за вина.

Съдебна практика

Вината е психическото отношение на гееца към престъпното деяние и престъпния резултат в момента на извършване на деянието, а не след това. Последващото критично отношение на гееца, след като деянието е вече завършило, няма значение за вината.

Неуспялото престъпление съставлява довършен опит, при който геецът е извършил престъпното деяние, т.е. от обективна страна той е направил онова, което обикновено е необходимо, за да се причини резултатът, но в конкретния случай деянието му се е оказало неуспешно. Обстоятелството, че геецът не е повторил опита си, не изключва отговорността за довършения го този момент опит към престъпление.

Чл. 11 НК

Чл. 18 НК

Решение № 386 ОТ 06.09.1995 Г. ПО Н. Д. № 308/1995 Г., I Н. О.,
докладчик Н. Филчев

1.9.2. УМИСЪЛ. СЪГЛАСНО ЧЛ. 11, ал. 2 НК деянието е умишлено, когато деецът е съзнавал общественотоопасния му характер, предвиждал е неговите общественотоопасни последици и е искал или допуснал настъпването на тези последици. От това определение се вижда, че умишълът като вид психическо отношение

съдържа два елемента – **интелектуален** (представите на дееца за общественото опасно деяние и последиците му) и **волеви** (волевото отношение на дееца към тези последици).

Волевото отношение на дееца към обществените последици може да бъде различно – деецът **иска** или **допуска** тези последици. В зависимост от това умисълът бива пряк и евентуален.

а) Пряк умисъл. Престъплението е извършено с пряк умисъл, когато са изпълнени следните условия:

- **Интелектуален елемент.** В съзнанието на дееца има две категории представи – относно фактите и относно тяхното социално значение. По-конкретно деецът има представи за: а) всички **фактически обстоятелства, предвидени в състава на престъплението**, т.е. за обективните елементи на престъплението (деяние, причинна връзка, общественото опасно резултат и т.н.); б) за **обществената опасност** на това поведение. Например при кражбата деецът съзнава както фактическите обстоятелства – че отнема чужда движима вещ от владението на друго лице без неговото съгласие, така и общественото опасно поведение на своето поведение. Липсата на представа за някое от обстоятелствата (например деецът погрешно си мисли, че вещта е негова) или за обществената опасност на деянието изключва умисъла за това престъпление.
- **Волеви елемент.** Умисълът е пряк, когато деецът **иска, желае престъпния резултат** и се насочва пряко към причиняване на този резултат – например смъртта на жертвата при убийството.

б) Евентуален (косвен) умисъл. Интелектуалният елемент (т.е. представното съдържание на умисъла) е същият както при прякия умисъл. Различно е волевото отношение на дееца към общественото опасно поведение. Той не желае, но **допуска** обществените последици, т.е. **съгласява се с тяхното евентуално настъпване**. Деецът се е насочил към някаква друга цел (която

може да бъде правомерна или неправомерна), като си дава сметка, че деянието му създава **възможност** за настъпване и на даден престъпен резултат. Представата за възможния общественоопасен резултат обаче не го кара да се откаже от преследваната цел, не играе ролята на контрамотив. За да постигне целта си, той се съгласява с възможния престъпен резултат и извършва намисленото действие. Ако възможността се сбъдне, ако тя се претвори в действителност и настъпи престъпният резултат, тогава психическото отношение на дееца към този резултат е евентуален умисъл. Например деецът по хулигански подбуди стрелял няколко пъти в подлеза над главите на хората. При това си давал сметка, че може да причини телесна повреда или смърт на случайно минаващи граждани, и се съгласявал, примирявал с това. Ако действително причини този престъпен резултат, деецът ще отговаря за телесна повреда, респ. убийство при евентуален умисъл.

Съдебна практика

Умисълът се извлича от действията на подсъдимия, а не от неговите обяснения след извършване на престъплението. Когато се нанася силен удар с голям нож върху гърдите на пострадалия, то подсъдимият най-малкото се е съгласявал с настъпването на смъртния резултат.

За да е налице квалифицираният състав по чл. 116, т. 11 от НК (предишна т. 10 – гв, бр. 92 от 2002 г.), трябва убийството да е съпроводено с хулигански действия и освен това да е извършено по хулигански побуди, изразяващи явно неуважение към обществото.

Чл. 11, ал. 2 НК

Вж. чл. 116, т. 11 НК

Решение № 837 ОТ 29.01.1993 Г. ПО Н. Д. № 935/1992 Г., I Н. О., докладчик Н. Филчев

в) Други видове умисъл. В зависимост от психическото състояние на дееца по време на вземането на решение да извърши престъплението се различават предумисъл и афектен умисъл.

Предумисъл е налице, когато: а) решението е взето в сравнително спокойно душевно състояние; б) има интервал от време до извършване на престъплението и в) поради това е налице известно обмисляне, планиране на престъплението. **Афектен** умисъл е налице, когато: а) решението е взето в състояние на физиологически афект, т.е. на силно душевно вълнение; б) при което са намалени волевите задръжки на дееца и в) изпълнението на престъплението следва веднага решението за това.

г) Неопределен (алтернативен) умисъл

Съдебна практика

Когато деецът действа с пряк неопределен (алтернативен) умисъл и поради независещи от него фактори причини по-лекия резултат, той следва да отговаря за опит към по-тежкия престъпен резултат, който поглъща по-лекия.

Чл. 11, ал. 2 НК

Чл. 18, ал. 1 и 3 НК

Решение № 32 от 11. III. 1991 г. по Н. Д. № 8.68/90г., I Н. О., докладчик Н. Филчев

1.9.3. НЕПРЕДПАЗЛИВОСТ. НЕПРЕДПАЗЛИВОСТТА БИВА ДВА вида: самонадеяност и небрежност. Непредпазливите деяния се наказват само в изрично предвидените в особената част случаи (чл.11, ал. 4 НК).

а) **Самонадеяност** (съзнавана непредпазливост) – когато деецът е предвиждал общественноопасните последици, но е мислил да ги предотврати. Интелектуалният елемент съдържа същите представи както при умисъла (относно обективните елементи на поведението и обществената му опасност). Но освен това в съзнанието на дееца има и още една категория представи – за **съществуването на фактори** (природни сили, лични качества, професионална подготовка и др.), **които ще предотвратят престъпния резултат.** Въз основа на тези фактори се изгражда

субективната увереност на дееца, че в конкретния случай резултатът няма да настъпи. Тази **увереност** обаче е **необоснована**. Факторите, на които той разчита, макар и реално да съществуват, не са достатъчни, за да попречат на настъпването на общественоопасните последици. Деецът е надценил тяхното означение. Той лекомислено е сметнал, че съществуващите фактори ще предотвратят резултата, но в действителност те не са били толкова силни, че да попречат на настъпването на общественоопасните последици от деянието му. И в това се състои укоримостта на психическото отношение на дееца към престъпния резултат.

Ако деецът беше проявил дължимата грижа – т.е. ако беше преценил внимателно обстановката и беше взел предвид природните и обществениТЕ закономерности, той щеше да разбере, че факторите, на които разчита, **в действителност** не са годни да предотвратят резултата. И тогава нямаше да извърши деянието. Затова казваме, че при самонадеяността деецът има отрицателно отношение към общественоопасните последици – той не ги иска и не ги допуска.

Автотранспортните престъпления се извършват обикновено при самонадеяност. Например шофьорът на автомобил кара с превишена скорост в града и вижда пешеходец, който пресича улицата. Шофьорът обаче не намалява скоростта. Той разчита на отличните спирачки на автомобила си, на своя висок професионализъм и на самия пешеходец, че ще предотвратят катастрофата. В действителност обаче всичките тези фактори са се оказали недостатъчни, за да избегне удара, в резултат на който е настъпила смъртта на пешеходеца.

б) Небрежност (несъзнавана непредпазливост). Деянието е небрежно, когато деецът не е предвиждал настъпването на общественоопасните последици, но е бил длъжен и е могъл да ги предвиди. При небрежността в съзнанието на дееца **липсват представи относно общественоопасните последици** на деянието му. Но това не означава, че деецът няма никакви най-общии представи за това, което върши, за обстановката, в която действа, и за възможните опасности. Нещо повече, ситуацията е така-

ва, че деецът е **бил длъжен** (обективен критерий) и е **могъл** да предвиди общественоопасния резултат (субективен критерий).

За да преценим дали деецът е бил длъжен да предвиди престъпния резултат, трябва да отговорим на два въпроса. Първо, какво поведение дължи той в конкретния случай. **Дължимото поведение** се определя от правилата (правни, технически, опитни и др.), които регламентират съответната дейност. Спазването на всички правила изключва небрежността. Вторият въпрос е **отклонил ли се е деецът от дължимото поведение** и в какво се е изразило това отклонение. **Щом като деецът нарушава правилата за извършваната дейност, от това за него възниква задължението да предвиди общественоопасните последици на своето поведение.**

Що се отнася до **индивидуалната възможност** на дееца да предвиди общественоопасния резултат, тя зависи от способностите, опита, съобразителността, физическото и психическото състояние на конкретната личност. Наличието на съответни качества позволява на дееца чрез мобилизиране на своите психически възможности да изведе в съзнанието си представата за общественоопасните последици. Липсата на такава възможност означава липса изобщо на вина, т.е. наличие на случайно деяние.

Пример за небрежност – при десен завой и липса на видимост шофьорът изпреварва друг автомобил въпреки забраната и умъртвява идващия насреща колоездач. Този шофьор няма представа за конкретния престъпен резултат (смъртта), който причинява. Но ако беше проявил дължимата грижа, ако беше спазил правилата за движение, той щеше да предвиди (и предотврати) общественоопасния резултат от своето поведение.

1.10. Обстоятелства, които изключват вината

Наказателният кодекс предвижда три обстоятелства, изключващи вината: грешка (чл. 14 НК), случайно деяние (чл. 15 НК) и изпълнение на неправомерна служебна заповед, която не налага очевидно за дееца престъпление (чл. 16 НК).

1.10.1. ГРЕШКА. ГРЕШКАТА СЪСТАВЛЯВА НЕЗНАНИЕ на фактически обстоятелства, които принадлежат към състава на престъплението. Тя изключва умисъла за това престъпление. За да се формира виновно отношение, деецът трябва да има представи относно всички фактически обстоятелства, предвидени в състава на престъплението (които той обективно е осъществил) и за обществената опасност на своето поведение. Липсата на представа за някое от тези обстоятелства означава, че е налице грешка по чл. 14, ал. 1 НК, която изключва умисъла. Например деецът погрешно сметнал, че чуждият велосипед е негов, и го взел от паркинга (изключва се умисълът за кражба); или убиецът не съзнавал, че умъртвената от него жена е бременна (в този случай той ще отговаря за основния случай на убийство по чл. 115 НК, а не за по-тежко наказуемото убийство на бременна жена по чл. 116, т. 4 НК).

Когато самото незнание на фактическите обстоятелства в състава не се дължи на непредпазливост, т.е. дължи се на обективна невъзможност, тогава се изключва и непредпазливостта

относно това престъпление (чл. 14, ал. 2 НК). Този въпрос има смисъл само ако и непредпазливото деяние съставлява престъпление.

1.10.2. СЛУЧАЙНО ДЕЯНИЕ. НЕ Е виновно извършено деянието, когато деецът (който обективно е причинил престъпния резултат) не е бил длъжен или ако е бил длъжен, не е могъл да предвиди настъпването на престъпния резултат. Например непосредствено след като закупил нов автомобил и минал на технически преглед, шофьорът катастрофирал (поради фабричен дефект на колата, който не му бил известен) и причинил смъртта на пешеходец. В този случай шофьорът е изправен пред **обективна невъзможност** да предвиди смъртния резултат от своето поведение и поради това липсва вина. Случайното деяние по чл. 15 НК е обратната хипотеза на небрежността, при която деецът е бил длъжен и е могъл да предвиди престъпния резултат.

Съдебна практика

Общото между небрежността и случайното деяние е, че и при двете хипотези деецът обективно е причинил престъпния резултат. Без субективно да е съзнавал това. Различното е, че при небрежността деецът е бил длъжен и е могъл да предвиди общественоопасния резултат, а при случайното деяние той не е бил длъжен или ако е бил длъжен, не е могъл в конкретните условия и с оглед на индивидуалните си особености да предвиди този резултат.

Чл. 11, ал. 3, прегл. 1 от НК

Чл. 15 НК

Решение № 659 ПО Н. Д. № 502/1993 Г., I Н. О.,
докладчик Н. Филчев

1.11.

Стадии на престъплението

Престъплението е процес, който протича във времето и пространството. Началото на престъплението лежи в психическите преживявания и решението на дееца да извърши престъпление (които психически явления сами по себе си не пораждат наказателна отговорност). Престъплението е довършено, когато деецът осъществи всички признаци на законовия състав. Законът следователно определя какво е нужно, за да се довърши престъплението. Умишленото престъпление протича през два стадия: приготвяне и опит.

1.11.1. ПРИГОТОВЛЕНИЕ КЪМ ПРЕСТЪПЛЕНИЕ. ПРИГОТОВЛЕНИЕТО към извършване на умишлено престъпление е създаването на условия за извършване на намисленото престъпление, преди да е почнало неговото изпълнение (чл. 17, ал. 1 НК). Законът посочва примерно (а не изчерпателно) две форми на приготвяне – подготвянето на средства и намирането на съучастници. Но приготвянето може да се изрази във всякакви други действия, които създават обективни предпоставки за извършване на престъплението.

От обективна страна приготвянето е деяние, което улеснява извършването на престъплението. Приготвянето е предварителна дейност. То предшества изпълнението на престъпното деяние и по това се разграничава от опита.

От субективна страна приготвянето може да се извърши само с пряк умисъл.

Приготвянето се наказва в изрично предвидените в особена част на НК случаи.

1.11.2. ОПИТ КЪМ УМИШЛЕНО ПРЕСТЪПЛЕНИЕ. Опитът е започнатото изпълнение на умишлено престъпление, при което изпълнителното деяние не е довършено или макар и да е довър-

шено, не са настъпили предвидените в закона и искани от дееца общественоопасни последици на това престъпление (чл. 18, ал. 1 НК).

Опитът е започнато, но недовършено престъпление. Той се разграничава от приготвянето по един обективен, определен в закона критерий – участие в изпълнителното деяние. Докато приготвянето е предварителна дейност, то опитът е започнатото изпълнително деяние на престъплението. Например намирането на отрова, за да се извърши с нея намисленото убийство, е приготвяне към убийство, а даването на първата порция отрова на жертвата, с което започва изпълнителното деяние, съставлява вече опит към убийство.

Опитът се различава от довършеното престъпление по това, че липсва краят на престъплението – липсва общественоопасният резултат.

а) Обективна страна на опита. При опит деецът е започнал изпълнението на престъплението, но поради **намесата на външни фактори** (съпротива на пострадалия или трети лица, обективни трудности и т.н.) не е успял да довърши изпълнителното деяние или ако го е довършил, не са настъпили съответните общественоопасни последици. В зависимост от това опитът бива недовършен и довършен.

При **недовършен опит** деецът не е довършил до края изпълнителното деяние. То е било прекъснато от външни фактори – например нападнал жертвата, но поради съпротивата ѝ не е успял да отнеме парите; влязъл в чуждия дом, взел телевизора, но бил заловен на излизане от къщата.

При **довършен опит** деецът е довършил изпълнителното деяние. **От обективна страна той е направил онова, което обикновено е необходимо, за да се причини престъпният резултат, но в конкретния случай външни фактори са попречили на развитието на причинния процес и резултатът не е настъпил** – например нанесъл е смъртоносен удар с нож в сърцето, но поради ефикасна лекарска намеса смъртта е била предотвратена.

- б) Субективна страна на опита.** Опитът е целенасочена дейност и поради това се извършва **само с пряк умисъл**. Не е възможен опит към непредпазливи престъпления или към престъпления при евентуален умисъл.
- в) Наказуемост на опита.** Опитът към престъпление създава опасност за съответното обществено отношение. Той е общественоопасно деяние. Поради това опитът се наказва с наказанието, предвидено за довършеното престъпление, като се вземат предвид две обстоятелства: а) степента на осъществяване на престъплението и б) причините, поради които то е останало недовършено.

Съдебна практика

Когато геецът действа с алтернативен пряк умисъл (като иска настъпването на един от няколкото възможни престъпни резултат) и поради независещи от него фактори причини по-лекия резултат, той следва да отговаря за опит към по-тежкия престъпен резултат.

Опитът не е общественоопасен и не поражда наказателна отговорност само когато е извършен с абсолютно негодно средство. А абсолютно негодно е средството, което изобщо, поначало не може да причини желанието от гееца престъпен резултат.

Когато липсва личен мотив за убийството, а основният, доминиращият мотив на гееца е чрез това убийство да покаже неуважение към обществото, да демонстрира грубо незачитане на установените социални ценности, тогава убийството е извършено по „хулигански побуду“.

Чл. 11, ал. 2 НК

Чл. 18 НК

Вж. чл. 116, т. 11 НК

РЕШЕНИЕ № 24 ОТ 5.05.1997 ПО Н. Д. № 452/1996 Г., I Н. О.,
докладчик Н. Филчев

г) **Самоволен отказ от опит.** Деецът не се наказва, когато по **собствена подбуда:** а) се е отказал да довърши изпълнителното деяние – при недовършен опит, или б) когато е предотвратил настъпването на престъпните последици – при довършен опит (чл. 18, ал. 3 от НК). **Самоволен отказ е налице, когато обективно е било възможно да се довърши престъплението, деецът субективно е съзнавал това и въпреки всичко по собствена подбуда се е отказал да довърши престъплението.**

„Собствена“ е подбудата, когато деецът е взел решението да не довърши престъплението в резултат на **вътрешни психически преживявания**, а не поради намесата на никакви **външни фактори**. Няма отказ по собствена подбуда, когато деецът е прекратил престъпното си поведение поради обективно съществуващи пречки (съпротива на жертвата, намеса на трети лица) или поради страх, че ще бъде наказан, и т.н.

Разпоредбата на чл. 18, ал. 3 НК е една **поощрителна норма**, която стимулира дееца, след като е започнал изпълнението на престъплението, да го прекрати (при недовършено изпълнително деяние) или да предприеме активни действия и да предотврати престъпния резултат (ако е довършил изпълнителното деяние). Например отказал се да даде последната порция отрова на жертвата (недовършен опит) или след като е дал цялото количество отрова, своевременно накарал пострадалия да вземе противоотрова и така го спасил (довършен опит).

Няма самоволен отказ при неуспялото престъпление – когато изпълнителното деяние е довършено, но поради намесата на други, външни фактори престъпният резултат не е настъпил. Фактът, че деецът не е повторил неуспялото деяние (например не е нанесъл нови удари), не означава, че той по собствена подбуда се е отказал да довърши престъплението, като е предотвратил престъпния резултат. Неуспялото престъпление е просто един случай на довършен опит.

Съдебна практика

Обстоятелството, че подсъдимият не е повторил неуспялото въздействие, не означава, че той се е отказал доброволно да довърши престъплението, както изисква чл. 18, Ал. 3 Нк.

Чл. 18, ал. 3 НК

Решение № 62 ОТ 07.04.1995 Г. ПО Н. Д. № 638/1994 Г., I Н. О.,
гокладчик Н. Филчев

1.12.

Съучастие в престъпление

Престъплението може да бъде извършено от едно лице или от няколко лица. Във втория случай при определени предпоставки възниква съучастие в престъпление.

1.12.1. ПОНЯТИЕ. СЪУЧАСТИЕТО Е ЗАДРУЖНО участие на две или повече лица в осъществяването на едно умишлено престъпление. Съучастие се характеризира със следните белези:

- а) **Множество субекти.** Всеки от съучастниците е наказателноотговорно лице. Няма съучастие, когато едно наказателноотговорно лице извършва престъплението заедно с други малолетни или невменяеми лица. В този случай може да е налице посредствено извършителство, при което извършителят причинява престъпния резултат посредством друго, наказателнонеотговорно лице, което използва като оръдие – например деецът накарал малолетния да му донесе чуждата чанта; това деяние съставлява посредствено извършителство на кражба.
- б) **Причинна връзка между поведението на всеки от съучастниците и общия престъпен резултат.** Съучастническо е само това деяние, което обективно **допринася** за осъществяване на престъплението и настъпване на престъпния резултат. Поради това не е съучастие прикосновеността към престъпление (укривателство, допустителство и недоносителство).

- в) **Общ умисъл.** Съучастие е възможно само в **умишлено** престъпление. При непредпазливите престъпления няма съучастие, макар че е възможно няколко души да съпричинят престъпния резултат – например няколко работници по непредпазливост изпускат гредата от строежа и убиват минаващия гражданин. В този случай е налице независимо съпричиняване.

Общият умисъл се характеризира с това, че всеки от съучастниците **съзнава** – освен всички обективни елементи на престъплението – още и това, **че действията задружно с другите съучастници за осъществяване на едно и също престъпление.** Липсва ли тази двустранна субективна връзка, т.е. липсва ли общност на умисъла, ще липсва и съучастие – например няколко души запалват сградата от различни страни, но никой от тях не знае за останалите. В този случай е налице независимо извършителство.

Форми на съучастие. Основните форми на съучастие са две: съизвършителство и съучастие в собствен смисъл.

1.12.2. ИЗВЪРШИТЕЛСТВО И СЪИЗВЪРШИТЕЛСТВО.

- а) **Извършител** е този, който участва в самото изпълнение на престъплението, т.е. в изпълнителното деяние (чл. 20, ал. 2 НК). Разграничителният критерий между помагачество и извършителство е обективен – участие в изпълнителното деяние, очертано в закона.
- б) **Съизвършителството** е задружно участие на две или повече лица в извършването, т.е. в изпълнителното деяние, на едно престъпление. Съизвършителят е **извършител** на престъплението. **Конкретният принос** на всеки от съизвършителите за осъществяване на престъплението **няма значение за правната квалификация** на деянието му. Всеки от съизвършителите отговаря за причинения с общи усилия престъпен резултат, а индивидуалният принос се отчита от съда при определяне на наказанието.

Съдебна практика

При съизвършителство всеки от съучастниците отговоря за причинения с общи усилия престъпен резултат.

Чл. 21, ал. 1 НК

Решение № 504 ОТ 18.02.1997 Г. ПО Н. Д. № 75/1996 Г., I Н. О.,
докладчик Н. Филчев

Съизвършителството бива два вида: **едновременно (успоредно) и последователно**. Когато има разпределение на ролите и всеки върши само част от изпълнителното деяние, е налице последователно съизвършителство (например при грабежа един упражнява принудата върху жертвата, а друг отнема парите). А когато всеки извършва цялото изпълнително деяние, е налице едновременно, успоредно съизвършителство (например и двамата съучастници влизат в чуждия дом, вземат вещта и я отнасят).

Съдебна практика

При последователно съизвършителство обстоятелствата, които са осъществени от първия съизвършител, преди вторият съизвършител да е встъпил в изпълнение на престъплението, не могат да се вменят във вина и на втория съизвършител. Няма значение, че след осъществяване на тези обстоятелства вторият съизвършител е узнал за тях или дори се е възползвал обективно от тях. Не може да има последващ умисъл.

Когато споразумението между съизвършителите за осъществяване на определени обстоятелства от състава е постигнато преди началото на изпълнението на престъплението (предварителен общ умисъл), за тези обстоятелства ще отговаря и вторият последователен съизвършител, макар че той обективно не ги е осъществил.

Чл. 11, ал. 2, вр. чл. 20 НК

Решение № 212 ОТ 09.07.1996 Г. ПО Н. Д. № 626/95 Г., I Н. О.,
докладчик Н. Филчев

1.12.3. СЪУЧАСТИЕ В СОБСТВЕН СМИСЪЛ. Съучастници в собствения (тесен) смисъл на думата са лицата, които съдействат на извършителя да извърши престъплението. Те не участват в самото изпълнително деяние на престъплението. Съучастници в тесен смисъл са подбудителят и помагачът.

а) Подбудителство. Подбудител е този, който умишлено е **склонил** друго да извърши престъплението. Подбудителството е психическо въздействие (склоняване) върху извършителя, което го мотивира да извърши престъплението. Образно казано, подбудителят създава, „произвежда“ решението на извършителя да извърши престъплението. Средствата за подбуждане могат да бъдат най-различни – молби, увещания, обещания, даване на подкуп, заплахи и др. Обикновено подбудителството се извършва с пряк умисъл.

Подбудителството се наказва само ако мотивираното лице действително извърши престъплението или поне го започне, т.е. извърши наказуем опит. **Неуспялото подбудителство (подбуждането) поначало не се наказва.**

При **ексцес** – когато **извършителят извърши нещо повече** от това, за което е склоняван, то подбудителят не отговаря за ексцеса. Например подбудителят е склонил друго да извърши кражба. При самото престъпление обаче извършителят употребява принуда, за да отнеме вещта, т.е. извършва грабеж. В този случай подбудителят ще отговаря само за онова, което се е обхващало от неговия умисъл, т.е. за кражба.

б) Помагачество. Помагач е този, който умишлено е **улеснил** извършването на престъплението чрез съвети, разяснения, обещание да се даде помощ след деянието, отстраняване на спънки, набавяне на средства или по друг начин. Помагачът създава **обективни предпоставки** за извършване на престъплението, **без да участва в самото му изпълнение.** Поради това помагачеството обикновено предхожда изпълнителното деяние или го съпътства (например помагачът стои на стража, докато друг извършва кражбата). От субективна страна помагачът трябва

да съзнава, че чрез своето деяние улеснява другото да извърши престъплението.

Помагачеството бива **два вида**: а) **физическо** – при което се създават физически, външни за дееца условия за извършване на престъплението (набавяне на средства, отстраняване на спънки и др.), и б) **интелектуално** – при което се въздейства психически върху съзнанието на извършителя, като се засилват неговата воля и решимост да извърши престъплението (даване на съвети, разяснения и др.).

1.12.4. НАКАЗАТЕЛНА ОТГОВОРНОСТ НА СЪУЧАСТНИЦИТЕ. Всички съучастници се наказват с наказанието, предвидено за извършеното престъпление, като се вземат предвид характерът и степента на тяхното участие (чл. 21, ал. 1 НК).

Характерът на участието в престъплението зависи от вида на съучастническото деяние, т.е. от ролята на съучастника в осъществяване на престъплението: извършителство, подбудителство или помагачество. А степента на участие се определя от приноса на съучастника за причиняване на престъпния резултат.

Личните обстоятелства, поради които законът увеличава, намалява или изключва отговорността на някого от съучастниците, не се вземат предвид за останалите съучастници, за които тези обстоятелства не са налице – чл. 21, ал. 4 НК. Например две лица убиват бащата на едното от тях. Синът ще отговаря по по-тежкия състав за убийство на баща – чл. 116, т. 3 НК, а другият съучастник ще отговаря за обикновен случай на убийство – чл. 115 НК.

Когато поради определено лично свойство законът въздига извършеното деяние в престъпление, за това престъпление отговарят също и подбудителят и помагачът, за които това свойство не е налице – чл. 21, ал. 3 НК.

1.13.

Множество престъпления

Множество престъпления е налице, когато деецът извърши две или повече престъпления. В зависимост от това дали второто престъпление е извършено преди или след като деецът е осъден с влязла в сила присъда, множеството бива два вида: съвкупност от престъпления и рецидив. Когато деецът извърши две или повече престъпления, преди да е осъден за някое от тях, налице е **съвкупност** от престъпления. А когато деецът извърши ново престъпление, след като е осъден с влязла в сила присъда за друго престъпление, налице е **рецидив**. Режимът на наказателна отговорност в двата случая е различен.

1.13.1. СЛОЖНИ ПРЕСТЪПЛЕНИЯ. ЗАКОНЪТ ОПРЕДЕЛЯ обема и съдържанието на понятието „изпълнително деяние“. Обикновено законодателят криминализира едно деяние. Но в някои случаи той обявява съчетанието от две или повече деяния за едно престъпление. Това са т.нар. сложни престъпления – двуактно, съставно, продължавано престъпление и престъпление на системно извършване. Изпълнителното деяние на сложните престъпления обхваща няколко деяния или дори дейност. В този случай са налице множество деяния (от гледна точка на психологията), но едно престъпление, едно престъпно деяние (от гледна точка на наказателното право).

Съставното престъпление е съчетание (съвкупност) от две деяния, всяко от които само по себе си е престъпление, но, взети в определена обективна и субективна връзка, те образуват едно

цяло – ново престъпление. Типичен пример за съставно престъпление е грабежът. Той се състои от принуда и кражба. Посредством първото деяние (принудата) деецът улеснява изпълнението на второто деяние (последващото отнемане). Първото деяние в съставното престъпление изпълнява служебна, подчинена роля по отношение на второто деяние, което е основно.

1.13.2. СЪВКУПНОСТ ОТ ПРЕСТЪПЛЕНИЯ. КОГАТО деецът извърши няколко престъпления, преди да е имало влязла в сила присъда за което и да е от тях, съдът, след като определи наказание за всяко престъпление отделно, налага на дееца най-тежкото от тях (чл. 23, ал. 1 НК). Нашият законодател е възприел принципа на **поглъщане** на наказанията при съвкупност от престъпления, а не принципа на тяхното събиране, характерен за англосаксонската правна система.

Когато наложените наказания са от един и същ вид, съдът може да увеличи определеното общо най-тежко наказание най-много с една втора, но така увеличеното наказание не може да надминава сбора от отделните наказания, нито максималния размер, предвиден за съответния вид наказание – чл. 24 НК.

Съдебна практика

При реална съвкупност от престъпления съгът е длъжен да обсъди въпроса дали на основание чл. 24 Нк следва да увеличи общото най-тежко наказание на подсъдимия.

Чл. 24 НК
Решение № 429 ОТ 02.08.1993 Г. ПО Н. Д. № 301/1993 Г., I Н. О.
НА ВС,
докладчик Н. Филчев

1.13.3. РЕЦИДИВ. КОГАТО ДЕЕЦЪТ ИЗВЪРШИ ново престъпление, след като вече е бил осъден с влязла в сила присъда за друго престъпление, наложените наказания се изтърпяват поотделно.

В зависимост от това кога е извършено второто престъпление – преди или след изтърпяване на наказанието за предишното престъпление, законът предвижда различен режим на наказателната отговорност.

- а) **Повторност.** Повторността е вид специален рецидив, при който деецът извършва престъплението, след като е осъден за „друго такова престъпление“, т.е. за друго престъпление от същия вид. Понятието „повторност“ е определено в чл. 28 на общата част на НК. А при десетина престъпления в особената част на НК законодателят е предвидил квалифициран състав (по-тежка отговорност) за „повторно“ извършване на престъплението.
- б) **Опасен рецидив.** Същата законодателна техника е ИЗПОЛЗВана и при опасния рецидив. Понятието „опасен рецидив“ е определено в общата част – чл. 29 НК. А за десетина престъпления (убийство, изнасилване, кражба, грабеж и др.) в особената част на НК е предвидена по-тежка отговорност, ако те представляват опасен рецидив по смисъла на чл. 29 НК.

Съдебна практика

За квалифициране на престъплението като опасен рецидив е меридавен моментът на извършване на престъпното деяние, а не следващият го във времето момент на постановяване на присъдата за това престъпление.

Чл. 29, ал. 1 НК

Чл. 85 НК

Решение № 56 ОТ 15.03.1993 Г. ПО Н. Д. № 902/1992 Г., I Н. О., докладчик Н. Филчев

1.14. Обща характеристика на наказанието

1.14.1. ПОНЯТИЕ. НАКАЗАНИЕТО Е УСТАНОВЕНА от закона мярка на държавна принуда, която се налага от съда на лице, извършило престъпление, и се изразява в отрицателно засягане на негови права и интереси.

Наказанието се свежда до претърпяване, понасяне на държавна принуда.

По своята социална роля наказанието е реакция на държавата срещу извършеното престъпление. Поради това то е средство за социален контрол – за ограничаване на престъпността.

От гледна точка на правото наказанието е правна последица от осъществяване на юридическия факт – конкретното престъпление.

1.14.2. ПРИНЦИПИ НА НАКАЗАНИЕТО. ПРИНЦИПИТЕ относно наказанието са определени в чл. 35 НК. Наказателната отговорност е лична. Наказанието е установено в закона и се налага от съда само на лице, извършило предвидено в закона престъпление. По своята тежест наказанието е **съответно** на престъплението. Това съответствие означава **справедливост** на наказанието.

1.14.3. ЦЕЛИ НА НАКАЗАНИЕТО. ЦЕЛИТЕ на наказанието са две: а) да въздейства върху личността на **престъпника**, като го превъзпита и предупреди – **индивидуална превенция**, и б) да

въздействия възпитателно и предупредително върху **останалите членове на обществото – обща превенция**. Нашият закон поставя на първо място общата превенция. Тя се постига посредством справедливо наказание (което съответства на престъплението). Престъпното деяние е не само **основание**, но и **мярка** на наказанието. А индивидуалната превенция, за която е нужно наказанието да е съобразено с личността на престъпника, остава на втори план.

Съдебна практика

Справедливо е това наказание, което съответства на тежестта (обществената опасност и моралната укоримост) на престъплението. Посредством справедливостта се осигурява общо-превантивното въздействие на наказанието.

При решаване на въпроса за условно осъждане трябва да се вземат предвид и двете цели на наказанието – както индивидуалната, така и общата превенция.

Чл. 35, ал. 3 и чл. 36 НК

Чл. 66, ал. 1 НК

Чл. 333, ал. 2 НПК (отм.)

Решение № 528 ОТ Х.1993 Г. ПО Н. Д. № 377/1993 Г., I Н. О.
докладчик Н. Филчев

Основната цел на наказанието по нашето право е общата превенция. Тя се постига посредством справедливост на наказанието, т.е. Съответствие на наказанието с тежестта (обществената опасност и моралната укоримост) на престъплението.

Чл. 36, вр. чл. 35, ал. 3 НК

Чл. 66 НК

Решение № 526 ОТ 15.01.1996 Г. ПО Н. Д. № 427/1995 Г., I Н. О.,
докладчик Н. Филчев

1.15. Система на наказанията

1.15.1. ВИДОВЕ НАКАЗАНИЯ. ЕФЕКТИВНОСТТА НА наказателноправното въздействие зависи от неотвратимостта на наказанието, бързината на наказването и диференциацията на наказателната отговорност (която осигурява справедливост на наказанието). Диференциация означава да се установи в закона различна отговорност за различните престъпления (в зависимост от тяхната обществена опасност и морална укоримост, както и от личността на престъпника). За тази цел законодателят е предвидил развита система от наказания в чл. 37 НК. Тези наказания са: **доживотен затвор, лишаване от свобода, проба-ция, конфискация на имущество, глоба, лишаване от права, обществено порицание.** За най-тежките престъпления като временна и изключителна мярка се предвижда **доживотен затвор без замяна.**

1.15.2. ОТНЕМАНЕ В ПОЛЗА НА държавата на средството и предмета на престъплението. Средството за извършване на престъплението се отнема винаги, а предметът на престъплението се отнема само в предвидените в особената част на НК случаи – чл. 53, ал. 1, б. „а“ от НК.

Съдебна практика

За да постанови отнемане на вещта на основание чл. 53 Нк, съдът трябва да изследва всестранно и пълно чия собственост е тя. Ако подсъдимият притежава част от вещта, само тази част подлежи на отнемане.

Чл. 53, ал. 1, б. „а“ НК

Решение № 375 ОТ 26.10.1995 Г. ПО Н. Д. № 275/1995 Г., I Н. О., докладчик Н. Филчев

1.16.

Определяне на наказанието

При определяне на наказанието съдът се ръководи от два принципа: **законност и индивидуализация** на наказанието – чл. 54 НК.

1.16.1. ПРИНЦИПЪТ НА ЗАКОННОСТТА ОЗНАЧАВА: а) че съдът определя наказанието в пределите, предвидени в особената част на НК за извършеното престъпление, и б) като се ръководи от разпоредбите на общата част на НК относно наказанието.

1.16.2. ПРИНЦИПЪТ НА ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЯТА ОЗНАЧАВА, че съдът съобразява наказанието с тежестта на деянието и личността на дееца. По-конкретно съдът трябва да вземе предвид от обективна страна – обществената опасност на деянието, а от субективна страна – моралната укоримост на деянието (вината, побудите, целта и т.н.), а също и другите смекчаващи и отегчаващи обстоятелства. Освен това съдът трябва да вземе предвид и обществената опасност на личността на дееца.

1.16.3. ПРИ ИЗКЛЮЧИТЕЛНИ ИЛИ МНОГОБРОЙНИ СМЕКЧАВАЩИ ОБСТОЯТЕЛСТВА, когато и най-лекото, предвидено в закона наказание е несъразмерно тежко, съдът определя наказанието под най-ниския предел или го заменя с по-леко по вид наказание – чл. 55 НК.

За **непълнолетните** предвидените в особената част на НК наказания се заменят съответно с по-леки (чл. 63 НК).

Съдебна практика

Разграничителният критерий между приложното поле на разпоредбите на чл. 63 Нк е максимумът на предвиденото в закона наказание.

Разпоредбите на чл. 63 Нк са специфични правила за определяне на наказанието, които регламентират смекчаването на наказателната отговорност на непълнолетните лица. Тези правила не оказват никакво влияние върху правната квалификация на деянието. Поради това те не са част от обвинението.

Чл. 63 НК

Чл. 285, ал. 2 НПК (отм.). Вж. чл. 287 НПК

Решение № 75 ОТ 10.04.1996 Г. ПО Н. Д. № 670/1995 Г., I Н. О., докладчик Н. Филчев

1.17.

Освобождаване от изтърпяване на наложено наказание

Наказателният кодекс предвижда три форми на освобождаване от изтърпяване на наложено наказание: условно осъждане, предсрочно освобождаване и помилване.

1.17.1. УСЛОВНО ОСЪЖДАНЕ. КОГАТО СЪДЪТ налага наказание лишаване от свобода до три години, той може да отложи изпълнението на наложеното наказание за срок от три до пет години, ако лицето не е осъждано на лишаване от свобода за престъпление от общ характер и ако съдът намери, че за постигане на целите на наказанието и преди всичко за поправянето на осъдения не е наложително да изтърпи наказанието ефективно – чл. 66 НК. В този случай осъждането е безусловно, отлага се само изпълнението на наказанието. и то под условие – в изпитателния срок подсъдимият да не извърши друго престъпление.

1.17.2. ПРЕЗИДЕНТЪТ МОЖЕ ЧРЕЗ ПОМИЛВАНЕ да опрости изцяло или отчасти наложеното наказание – чл. 74 НК.

1.18. Освобождение от наказателна отговорност

Възможностите са две: освобождение от наказателна отговорност на непълнолетни по чл. 61 НК и освобождение от наказателна отговорност с налагане на административно наказание – чл. 78а от НК.

Освобождение от наказателна отговорност с налагане на административно наказание – чл. 78а НК. Пълнолетно лице се освобождава от наказателна отговорност от съда и му се налага глоба, когато са налице едновременно следните условия:

- за престъплението се предвижда наказание лишаване от свобода до три години или по-леко наказание, когато е умишлено, или лишаване от свобода до пет години или друго по-леко наказание, когато е непредпазливо;
- деецът не е осъждан за престъпление от общ характер и не е освобождаван от наказателна отговорност по чл. 78а НК;
- причинените от престъплението имуществени вреди са възстановени.

1.19. Погасяване на наказателното преследване

Наказателното преследване, т.е. наказателното правоотношение, се погасява: а) когато деецът умре; б) когато е изтекла предвидената от закона давност; в) когато е последвала амнистия – чл. 79 НК.

Амнистия (чл. 83 НК). Амнистията, образно казано, спира временно действието на наказателния закон за определен изминал период от време. Амнистията се дава със закон. В зависимост от етапа, на който се намира наказателното правоотношение, амнистията има различно правно действие: а) ако амнистията е постановена до влизане на присъдата в сила, тя заличава престъпния характер на определен вид извършени деяния. В този случай не се образува наказателно производство, а образуваното се прекратява; б) ако амнистията е постановена след влизане на присъдата в сила и наказателната отговорност е вече определена с влязла в сила присъда, то амнистията освобождава от наказателна отговорност; в) ако наложеното с присъдата наказание е изтърпяно, тогава амнистията освобождава от последиците на осъждането за съответното престъпление.

Амнистията е насочена към миналото и се отнася за конкретни, извършени вече деяния. А декриминализацията действа в бъдеще, като отменя престъпния характер изобщо на дадена категория деяния.

1.20. Реабилитация

Реабилитацията заличава осъждането и отменя за в бъдеще последиците, които законите свързват със самото осъждане, освен ако със закон или указ е установено противното – чл. 85 НК.

Съдебна практика

Реабилитацията предизвиква промяна в юридическия статус на лицето, в неговата „съдимост“. Като е приел, че подсъдимият е реабилитиран за предишните осъждания, второинстанционният съд не е нарушил забраната за установяване на нови фактически положения.

Чл. 85 НК

Чл. 314 НПК (отм.) Срв. чл. 316 НПК относно въззивното производство и чл.347 НПК и чл. 348 НПК относно касационното производство

Решение № 56 ОТ 15.03.1993 Г. ПО Н. Д. № 902/1992 Г., I Н. О., докладчик Н. Филчев

1.21. Обяснение на някои думи

1.21.1. ДЛЪЖНОСТНО ЛИЦЕ Е ТОВА, на което е възложено да изпълнява:

а) служба в държавно учреждение, с изключение на лицата, които извършват дейност само на материално изпълнение;

б) ръководна работа или работа, свързана с пазене или управление на чуждо имущество в държавно предприятие, кооперация, обществена организация, друго юридическо лице, при едноличен търговец и др. – чл. 93, т. 1 НК.

Съдебна практика

Лицето, което не е включено организационно в структурата на съответното предприятие, кооперация или обществена организация, а по силата на договор само е упълномощено да закупува стоки за тяхна сметка, не е длъжностно и не може да бъде извършител на престъплението длъжностно присвояване.

Чл. 93, т. 1 НК, вр. чл. 201 – 205 НК

Решение № 354 ОТ 12.12.1995 Г. ПО Н. Д. № 82/1992 Г., I Н. О., докладчик Н. Филчев

21.2. ОСОБЕНО ТЕЖЪК СЛУЧАЙ Е този, при който извършеното престъпление с оглед на настъпилите вредни последици и на други отегчаващи обстоятелства разкрива изключително висока степен на обществена опасност на деянието и дееца – чл. 93, т. 8 НК.

Съдебна практика

„Особено тежкият случай“ на престъплението се определя от два фактора: обществената опасност на деянието и обществената опасност на геца.

Чл. 93, т. 8 НК, вр.чл. 206, ал. 4 НК

РЕШЕНИЕ № 354 ОТ 12.12.1995 Г. ПО Н. Д. № 82/1992 Г. | Н. О., докладчик Н.Филчев

21.3. МАЛОВАЖЕН СЛУЧАЙ Е ТОЗИ, при който извършеното престъпление с оглед на незначителността на вредните последици или на други смекчаващи обстоятелства представлява по-ниска степен на обществена опасност в сравнение с обикновените случаи на престъпление от съответния вид – чл. 93, т. 9 НК.

Съдебна практика

Когато престъплението е извършено в съучастие, деянието на един от съизвършителите може да се квалифицира като маловажен случай (по привилегирания състав), а деянието на другия съизвършител да бъде престъпление по основния състав.

Чл. 93, т. 9 НК

РЕШЕНИЕ № 485 ОТ 19.08.1991 Г. ПО Н. Д. № 231/1991 Г. | Н. О., докладчик Н. Филчев

1.22. Система на особената част на Наказателния кодекс

Особената част на НК съставлява система от норми, които характеризират отделните престъпления и предвиждат наказания за тях. Нормите на особената част са подредени в глави и раздели според вида на засегнатите обществени отношения, т.е. според обекта. Особената част на НК съдържа следните глави: престъпления против Републиката, престъпления против личността, престъпления против правата на гражданите, престъпления против брака, семейството и младежта, престъпления против собствеността, престъпления против стопанството, престъпления против финансовата, данъчната и осигурителната система, престъпления против дейността на държавни органи и обществени организации, документни престъпления, престъпления против реда и общественото спокойствие, общоопасни престъпления, престъпления против отбранителната способност на Република България, военни престъпления, престъпления против мира и човечеството.

1.23.

Престъпления против Републиката

Обект на престъпленията против Републиката е държавната власт, установена в Република България. От обективна страна тези деяния оказват отрицателно въздействие върху държавната власт, което може да се изрази в събаряне, подравяне или отслабване на властта в Републиката. Ето защо те се наричат противодържавни престъпления. От субективна страна престъпленията против Републиката се извършват само умишлено. Наказателният кодекс разделя престъпленията против Републиката на четири групи: а) престъпления против вътрешната сигурност (това са различни прояви на измяна); б) престъпления против външната сигурност (предателство и шпионство); в) престъпления против икономическата основа на държавната власт (диверсия и вредителство); г) други противодържавни престъпления (проповядване на фашистка или друга антидемократична идеология, образуване на група, която си поставя за цел да извършва престъпления против Републиката и др.).

Шпионство (чл. 104 НК). Шпионството е издаване или събиране с цел да се издаде на чужда държава или организация информация, представляваща държавна тайна. Държавна тайна са факти, сведения и предмети от военно, политическо, стопанско или друго естество, узнаването на които от друга държава може да увреди интересите на републиката. Информацията, представляваща държавна тайна, се определя със закон – в специален списък.

Изпълнителното деяние на шпионството се изразява в две форми: издаване на информация, държавна тайна и събиране на

такава информация с цел да се издаде на чужда държава. Основната хипотеза на шпионството е издаване на държавна тайна на чужда държава или организация. Престъплението е формално. То е довършено с факта на съобщаването на информацията. Втората форма на изпълнителното деяние (събиране на информация с цел издаването ѝ) представлява по същество една предварителна дейност, която законодателят третира като довършено престъпление поради високата ѝ обществена опасност. Събирането на информация може да се изрази в най-различни форми – наблюдаване на съответни обекти, разпитване на лица, изготвяне на скици и снимки, противозаконно вземане на секретни материали и др. От субективна страна шпионството е умишлено престъпление, като за втората форма на изпълнителното деяние – „събиране на информация“, е нужна и специфична цел – да се издаде на чужда държава тази информация. Субект на шпионство може да бъде както български гражданин, така и чужденец. Наказанието за шпионство е лишаване от свобода от десет до двадесет години, доживотен затвор или доживотен затвор без замяна.

Наказателният кодекс третира като престъпление и поставянето на лицето в услуга на чужда държава, за да ѝ служи като шпионин (чл. 105 НК). Това престъпление е довършено с даването на съгласие да се служи като шпионин на чужда държава. Нормата на чл. 105 НК е субсидиарна, помощна – тя се прилага само ако деецът не е извършил шпионството по чл. 104 НК.

1.24.

Престъпления против личността

Тези престъпления засягат основни лични права и интереси на личността – живота (убийство), здравето (телесна повреда), свободата (противозаконно лишаване от свобода), свободата на волеизявление (принуда), честта (обида и клевета), половата неприкосновеност (блудство, изнасилване) и др.

1.24.1. УБИЙСТВО (ЧЛ. 115 И следв. НК). Убийството е умишлено умъртвяване на друг човек.

- а) **Изпълнителното деяние** на престъплението се изразява в умъртвяване. Престъплението е резултатно. То е довършено с причиняване смъртта на жертвата. Между общественото опасно деяние и смъртта трябва да съществува причинна връзка. Тази причинна връзка не се прекъсва от намесата на привходящи фактори, които допринасят за настъпването на смъртния резултат. Например основната причина за смъртта е тежкия побой, нанесен на пострадалия; но освен побоя за смъртта са допринесли и неправилното лечение в болницата, както и предишната болест на пострадалия. Когато смъртният резултат не е настъпил, налице е опит за убийство.
- б) От **субективна страна** убийството по чл. 115 НК се извършва умишлено. Умисълът на дееца трябва да съдържа представи за всички обективни елементи на престъплението – че се причинява смърт на друг човек по определен

начин. Грешката в личността на пострадалия (например деецът се е припознал и е умъртвил друго вместо набе- лязаното лице) не изключва умисъла за убийство, защото деецът е съзнавал, че лишава от живот човек.

Умисълът се извлича от действията, в които се е материа- лизирал. За психическото отношение (вината) на дееца към смъртния резултат съдим по действията му – по това как е въздействал върху пострадалия, с какво оръдие, върху какъв орган на тялото му, с каква сила, колко удара е нанесъл и т.н. Наказанието за убийство по основния състав е лишаване от свобода от десет до двадесет години.

- в) По-тежко наказуемите случаи на убийство** са предвидени в чл. 116 НК: убийството на длъжностно лице или от длъжностно лице при или по повод изпълнение на службата му; на баща, майка, рожден син или дъщеря; на бременна жена; на лице в безпомощно състояние; по начин, опасен за живота на мнозина; по особено мъчителен начин за убий- тия или с особена жестокост; с користна цел; с цел да бъде улеснено или прикрито друго престъпление; извършено предумишлено; от лице, което действа по поръчение на ор- ганизирана престъпна група, по хулигански подбуди; пред- ставляващо опасен редицив и др.

Съдебна практика

Съставът на престъплението по чл. 116, Т. 4, Пр. 3 Нк (изм.) Е налице, когато деецът с едно деяние причини два или повече престъпни резултата, т.е. умъртви повече от едно лице. Раз- поредбата на чл. 116, Т. 4, Пр. 3 Нк (изм.) Обявява идеалната ед- нородна съвкупност за квалифициран случай на убийство. А раз- поредбата на чл. 116, Т. 12, Пр. 2 Нк (предишна т. 11) Прегвижда по-тежка отговорност за убийство поради определено качество на личността на дееца – поради това, че преди убийството той е извършил и друго убийство (за което не е постановена присъ- да). Тези две убийства образуват реална еднородна съвкупност,

като първото от тях играе ролята на квалифициращо обстоятелство по отношение на второто убийство.

Чл. 116, т. 4 НК

Чл. 116, т. 12 (предишна т.11) НК

РЕШЕНИЕ № 402 ОТ 09.12.1996 Г. ПО Н. Д. № 206/1996 Г., I Н. О., докладчик Н. Филчев

Убийството с користна цел по чл. 116, Т. 7 НК е едноактно престъпление. Специфична за него е користната цел на гееца, който чрез убийство се стреми да обогати своя патримониум. А грабежът, придружен с убийство по чл. 199, Ал. 2, Т. 2 НК, е съставно престъпление. Изпълнителното му деяние се състои от две действия: принуда (която е прераснала в умъртвяване на пострадалия) и отнемане на вещта, предмет на престъплението.

Чл. 116, т. 7 НК

Чл. 199, ал. 2, т. 2 НК

РЕШЕНИЕ № 354 ОТ 13.10.1994 Г. ПО Н. Д. № 61/1994 Г., I Н. О., докладчик Н. Филчев

При убийството по хулигански побуди липсва личен мотив, основният мотив на гееца е не да засегне пострадалото лице, а да изрази явно неуважение към обществото и да демонстрира незачитане на приетите норми на поведение чрез посегателство върху пострадалия.

Чл. 116, т. 11 (предишна т. 10) НК

РЕШЕНИЕ № 641 ОТ 19.08.1991 Г. ПО Н. Д. № 287/1991 Г., I Н. О., докладчик Н. Филчев

г) За убийство, извършено в състояние на силно раздразнение, което е предизвикано от пострадалия с насилие, с тежка обида или клевета или с друго противозаконно действие, от което могат да настъпят тежки последици за виновния или негови близки, се предвижда чувствително по-леко наказание – чл. 118 НК.

Съдебна практика

Състоянието на силно раздразнение представлява внезапно възникнало силно душевно вълнение (физиологичен афект), при което чувствата завладяват до такава степен съзнанието на гееца, че волята му се подчинява на тези чувства. Волевата способност на гееца да ръководи постъпките си не се изключва, а само значително отслабва. Състоянието на силно раздразнение е краткотрайно и поради това всички обстоятелства, предвидени в състава на престъплението по чл. 118, Трябва да се осъществят за кратко време.

Чл. 118 НК

Решение № 133 ОТ 03.07.1995 Г. ПО Н. Д. № 2/1995 Г., I Н. О., докладчик Н. Филчев

Другото “противозаконно действие по чл. 118 Нк за разлика от “насилието, тежката обida и клеветата“ засяга други блага на личността, сред които са и основните субективни права на личността (правото на частна собственост, неприкосновеността на жилището и др.)“.

Чл. 118 НК

Решение № 256 ОТ 6.VIII.1993 Г. ПО Н. Д. № 127/93 Г., I Н. О., докладчик Н. Филчев

Когато геецът сам е провокирал насилието срещу себе си, той не може да претендира, че е извършил убийството “в състояние на силно раздразнение, предизвикано от пострадалия с насилие“ и да ползва смекчената отговорност по чл. 118 Нк.

Чл. 118 НК

Решение № 405 ОТ 12.10.1993 Г. ПО Н. Д. № 198/1993 Г., I Н. О., докладчик Н. Филчев

- д) Причиняване на смърт по непредпазливост вследствие на умишлено нанесена телесна повреда – чл. 124 НК.

Съдебна практика

Престъплението по чл. 124 НК се характеризира със следните особености: а) изпълнителното деяние обективно е насочено към причиняване на телесна повреда, то поражда два резултата – по-близък, непосредствен (телесната повреда) и по-далечен резултат (смъртта); б) причинната връзка между изпълнителното деяние и смъртния резултат е косвена, опосредствана от междинно състояние на пострадалия (телесната повреда); в) субективната страна на престъплението по чл. 124 НК обхваща две форми на вината – умисъл към по-близкия и по-лек резултат (телесната повреда) и непредпазливост към по-отдалечения и по-тежък резултат (смъртта).

Чл. 124 НК

Решение № 40 ОТ 07.03.1996 Г. ПО Н. Д. № 323/1995 Г., I Н. О.,
докладчик Н. Филчев

Различието между умишлено убийство по чл. 115 И умишлената телесна повреда, вследствие на която по непредпазливост е причинена смърт по чл. 124 От НК, е не само в психическото отношение (умисъл или непредпазливост) на гееца към смъртния резултат, но и в обективните действия, чрез които се причинява този резултат.

Чл. 124, ал. 1 НК

Решение № 621 ОТ 23.08.1991 Г. ПО Н. Д. № 456/1991 Г., Н. О.,
докладчик Н. Филчев

1.24.2. ИЗНАСИЛВАНЕ (ЧЛ. 152 НК). Изнасилването е най-тежкото престъпление срещу половата неприкосновеност на жената. То представлява съвкупление с лице от женски пол, което е извършено принудително, против волята на пострадалата. Законът предвижда три основни състава на изнасилване – съвкупление с лице от женски пол: а) което е лишено от възможност за

самоотбрана, и то без негово съгласие; б) чрез принуда със сила или заплашване; в) чрез привеждане в безпомощно състояние.

Най-разпространеният случай на изнасилване е съвкупление с жена посредством принуда (сила или заплашване) – чл. 152, ал. 1, т. 2 НК. Това е сложно престъпление при което изпълнителното деяние обхваща две други деяния – принуда и съвкупление. Престъплението е умишлено – деецът трябва да съзнава, че използва принуда, за да се съвкупи с пострадалата. Когато деецът е започнал принудата, но поради някакви причини съвкуплението не е осъществено, налице е опит за изнасилване. Съизвършителят в изнасилването е лицето, което участва и в едната само част на сложното изпълнително деяние – в принудата или съвкуплението. В зависимост от тежестта на случая изнасилването се наказва с лишаване от свобода от две до двадесет години.

1.24.3. ОБИДА (Чл. 146 НК). Обидата е казване или извършване на нещо унижително за честта на друго в негово присъствие. Обект на това престъпление е вътрешната, субективна страна на честта – т.е. личното чувство на пострадалия за чест. Изпълнителното деяние на обидата се осъществява с думи или действия. Обикновено обидата се изразява в казване на нещо унижително за друго, в **отрицателна оценка** с обидно съдържание (например „подлец“, „мошеник“, ругатни и др.). Обидата трябва да е извършена **в присъствието** на засегнатия. Това „присъствие“ се разбира по-широко – в смисъл да съществува информационен канал, по който обидните думи или действия да стигнат до пострадалия. Възможно е например лицето да бъде обидено по телефона, с писмо, посредством съобщаване от друго лице и т.н. Пострадалият трябва да е способен да възприеме обидата. Поради това не може да бъде обидено малолетно или невменяемо лице. Обидата е довършена с възприемането на обидните думи или действия от пострадалия. От субективна страна обидата може да се извърши както с пряк, така и с евентуален умисъл.

1.24.4. КЛЕВЕТА (ЧЛ. 147 НК). Клеветата е разгласяване на **неистински** позорни обстоятелства за другиго или приписване другиму на престъпление, каквото той не е извършил. Обект на клеветата е външната, обективна страна на честта на пострадалия – т.е. доброто му име в обществото, оценката на другите за него. Изпълнителното деяние на клеветата може да се изрази в две форми – приписване другиму на позорно обстоятелство или на престъпление. Това твърдение трябва да е **неистинно, невярно**. Докато обидата е една отрицателна оценка, то клеветата е **твърдение за конкретен факт**, при това позорен (например че лицето е откраднало дадена вещ или че е извършило неморална проява и др.). Присъствието на пострадалия не е необходимо. Клеветата е довършена с разгласяването, т.е. с довеждането до знанието на трето лице, на позорното неистинско обстоятелство. Умисълът на дееца може да бъде пряк и евентуален.

1.25. Престъпления против собствеността

1.25.1. КРАЖБА (Чл. 194 И следв. от НК). Кражбата е отнемане на чужда движима вещ от владението на друго лице без негово съгласие с намерение противозаконно да се присвои.

а) Обект на престъплението кражба е собствеността. **Предмет на кражбата** е чужда движима вещ, която се намира във **владението на друго лице**, т.е. във фактическата власт на друго лице. Владелецът не е длъжен постоянно да пази и наблюдава вещта.

Изпълнителното деяние на кражбата е **отнемане** на вещта. Отнемането включва два момента: **а)** крадецът прекъсва чуждото владение върху вещта и **б)** установява свое владение върху тази вещ. Кражбата е довършена, щом деецът е установил своя фактическа власт върху вещта. Отнемането се извършва противозаконно, без съгласието на лицето, което владее вещта – предмет на престъплението.

От **субективна страна** крадецът действа с пряк умисъл и освен това има **намерение** противозаконно да присвои вещта, т.е. да я ползва и да се разпорежда с нея като със своя собствена.

Съдебна практика

Изпълнителното деяние на кражбата е отнемане на вещта. Отнемането обхваща два акта: прекъсване на чуждото владение и установяване на своя фактическа власт върху вещта от страна

на гееца. Деецът установява свое владение върху вещта – предмет на кражбата, когато придобие възможност безпрепятствено да се разпорежда с вещта.

Чл. 194, ал. 1 НК

Решение № 174 ОТ 14.06.1996 Г. ПО Н. Д. № 535/95 Г., I Н. О., докладчик Н. Филчев

- б) Наказателният кодекс предвижда богата система от **квалифицирани** (по-тежко и по-леко наказуеми) **състави** на кражба. По-тежко се наказва кражбата, ако е извършена във време на обществено бедствие; ако откраднатата вещ не е под постоянен надзор; ако е извършена чрез разрушаване на прегради, здраво направени за защита на лица или имот; ако е използвано моторно превозно средство, техническо средство или специален начин; ако е извършена от две или повече лица, сговорили се предварително; ако е извършена от длъжностно лице, което се е възползвало от служебното си положение; ако е извършена повторно, в немаловажни случаи; ако предмет на кражбата са взривни вещества или огнестрелни оръжия; ако е в големи размери; ако представлява опасен рецидив и др. (чл. 195 НК – чл. 196а НК).

Съдебна практика

Ключовете са техническо средство по смисъла на закона, независимо дали са обикновени или секретни, подправени или оригинални, откраднати, намерени, временно ползвани, предназначени или непредназначени за отключване на помещението.

Чл. 195, ал. 1, т. 4, пр. 2 НК

Решение № 327 ОТ 26.08.1996 Г. ПО Н. Д. № 141/1996 Г., I Н. О., докладчик Н. Филчев

1.25.2. ГРАБЕЖ (чл. 198 НК). Грабежът е отнемане на чужда движима вещ от владението на друго лице с намерение противозаконно да се присвои, като за това е употребена сила или заплашване.

а) Грабежът е типично **съставно престъпление**. Изпълнителното деяние на грабежа се състои от две други деяния, всяко от които е също престъпление – **принуда и кражба**. Принудата може да се изрази в две форми: физическо насилие или психическо заплашване. Принудата тук е средство за отнемане на вещта. Грабежът е завършен с факта на отнемането.

Грабежът е **умишлено** престъпление. Деецът трябва да създава не само обективните елементи на престъплението (принудата и отнемането), но и връзката между тях – това, че принудата улеснява последващото отнемане на вещта.

Законът третира като грабеж и всяка кражба, при която завареният на мястото на престъплението е употребил сила или заплашване, за да запази владението върху вещта (чл. 198, ал. 3 НК).

Съдебна практика

За да е налице грабеж, трябва деецът, когато упражнява принудата, да съзнава, че посредством нея улеснява последващото отнемане на чуждата вещ.

Намесата на привходящи фактори не прекъсва причинната връзка между поведението на подсъдимия и настъпилия престъпен резултат.

Чл. 198, ал. 1 НК

Чл. 9, ал. 1 НК

Решение № 479 ОТ 14.09.1993 Г. ПО Н. Д. № 200/1993 Г., I Н. О., докладчик Н. Филчев

б) Квалифицирани случаи на грабеж. Грабежът се наказва по-тежко, ако е в големи размери; ако е извършен от две или

повече лица, сговорили се предварително да вършат кражби или грабежи; ако е придружен с тежка или средна телесна повреда; ако представлява опасен рецидив; ако е извършен от лице, което действа по поръчение на организирана престъпна група; ако е придружен с тежка или средна телесна повреда, от която е последвала смърт; ако е придружен с убийство или опит за убийство; ако е в особено големи размери или деецът е бил въоръжен (чл. 199 НК).

Съдебна практика

Съставът на престъплението грабеж по чл. 199, Ал. 2, Т. 1 Нк обхваща: 1) първо, умишлена телесна повреда, от която по непрегпазливост е последвала смъртта на пострадалия (а не умишлено убийство), и 2) второ, кражба.

Съдът може при постановяване на присъдата да оправдае подсъдимия по първоначалното обвинение и да приложи закон за същото, еднакво или по-леко наказуемо престъпление само ако не се изменя съществено обстоятелствената част на обвинението.

Чл. 199, ал. 2, т. 1 НК

Чл. 285, ал. 1, т. 2 НПК (отм.). Вж. чл. 287 НПК

Решение № 53 ОТ 29.03.1993 Г. ПО Н. Д. № 913/1992 Г., I Н. О., докладчик Н. Филчев

1.25.3. ОБСЕБВАНЕ (ЧЛ. 206 НК). Обсебването е противозаконно присвояване на чужда движима вещ, която деецът владее или пази. Вещта, предмет на обсебването, се намира **правомерно** във владение на дееца. Той я владее на правно основание. Изпълнителното деяние на обсебването е **присвояване** на вещта. То се изразява в **разпореждане с вещта като със своя собствена или в отказ да се върне вещта**. С други думи, деецът поначало владее вещта за друго на някакво правно основание. В даден момент той променя отношението си към вещта и започва

да я третира като своя собствена, и външно манифестира това. Разпореждането може да се извърши с фактически или с правни действия (например деецът е консумирал вещите, които са му били дадени да ги пази, или пък ги е продал на трето лице).

Съдебна практика

Изпълнителното деяние на обсебването може да се изрази както в разпореждане с вещта, така и в отказ тя да се върне.

Чл. 206, ал. 1 НК

Решение № 608 ОТ 12.07.1991 Г. ПО Н. Д. № 445/1991 Г., I Н. О., докладчик Н. Филчев

1.25.4. ДЛЪЖНОСТНОТО ПРИСВОЯВАНЕ (ЧЛ. 201 – ЧЛ. 205 НК) може условно да се разглежда като специален случай на обсебване с две особености: а) субект на престъплението е длъжностно лице и б) вещта или парите, предмет на престъплението, са връчени на длъжностното лице в това му качество или поверени му да ги пази или управлява. Изпълнителното деяние е разпореждане с поверените ценности, като със свои собствени.

1.25.5. ИЗМАМАТА (ЧЛ. 209 НК) е възбуждане или поддържане на **заблуждение** у другото с цел да се набави имотна облага, като с това се причинява имотна вреда на измамения или на друго лице.

Обективната страна на измамата протича през **три стадия**: а) деецът заблуждава другото с користна цел; б) вследствие на това заблуденото лице се разпорежда с имущество, т.е. извършва акт на имуществено разпореждане; в) в крайна сметка настъпва имотна вреда за измамения или за трето лице. Изпълнителното деяние е **създаване на заблуждение или поддържане на заблуждение у другото** с цел да се мотивира той към имуществе-

но разпореждане. Измамата е довършена с **причиняването на имотна вреда**. Ако деецът е извършил измамливи действия, но „заблуденият“ не се е разпоредил с имущество или от разпоредането му не е настъпила имотна вреда, то налице е само **опит** към измама. Субективната страна на измамата включва освен умисъла и користна цел.

Съдебна практика

При измамата геецът заблуждава пострадалия, който в резултат на това се разпорежда с вещта и тя неоснователно излиза от неговия патримониум.

Чл. 209, ал. 1 НК

Решение № 48 ОТ 27.03.96 Г. ПО Н. Д. № 7/1995 Г., I Н. О., докладчик Н. Филчев

1.25.6. ДОКУМЕНТНА ИЗМАМА (ЧЛ. 212 НК).

Съдебна практика

При документната измама геецът използва документа като средство за заблуждаване на пострадалия, че съществува правно основание за получаване на чуждото имущество. Порочният документ създава привидно основание, като удостоверява, че извън него съществува някакво основание геецът да получи чуждото имущество. Този документ е удоверителен. А договорът за наем не отразява никакви факти от действителността освен първичните изявления на страните да се задължат по него.

Чл. 212 НК

Чл. 209 НК

1.25.7. ИЗНУДВАНЕТО (Чл. 214 НК) е принуждаване чрез сила или заплашване на другото да извърши, пропусне или претърпи нещо противно на волята му и в резултат на това се причинява имотна вреда нему или на трето лице. Обективната страна на изнудването преминава през три етапа, също както при измамата: а) деецът принуждава другото с користна цел; б) вследствие на това изнуденото лице извършва акт на имуществено разпореждане и в) в крайна сметка настъпва имотна вреда за изнудения или за друго лице.

Разликата между измамата и изнудването е в начина на мотивиране на пострадалия да извърши имуществено разпореждане, т.е. в изпълнителното деяние. При измамата деецът заблуждава, а при изнудването той принуждава.

Що се отнася до разликата между грабеж и изнудване, то при грабежа деецът сломява съпротивата на пострадалия и сам отнема вещта. Докато при изнудването деецът чрез принуда мотивира пострадалия да се разпорежи с имуществото, предмет на престъплението.

Съдебна практика

При грабежа деецът сломява съпротивата на пострадалия и сам отнема вещта, предмет на престъплението. А при изнудването деецът чрез сила или заплашване мотивира пострадалия да извърши акт на разпореждане с имущество и така му причинява имотна вреда.

Чл. 198 НК

Чл. 214 НК

Решение № 500 ОТ 24.01.1996 Г. ПО Н. Д. 420/1995 Г., I Н. О.,
докладчик Н. Филчев

Часть вторая
**Отдельные лекции по
наказательному праву**

2.1. Уводна лекция

Преходът от централизирана държавна икономика и авторитарно политическо управление към пазарно стопанство и демокрация съставлява по същество социална революция. Този преход се характеризира със смяна на производствените отношения, основани на обществена собственост върху средствата за производство. При прехода в България обществената (държавна и кооперативна) собственост се замени с частна собственост. Държавното имущество се приватизира и премина в ръцете на малка група хора. Обществото се раздели на бедни и богати.

Смяната на икономическия базис (материалните отношения) доведе до промяна и на надстройката (идеологическите отношения). Всички елементи на надстройката: а) идеите – политически, правни, нравствени, философски и т.н.; б) съответстващите на тях идеологически отношения; в) учрежденията и организациите – политически (държавата, партиите), правни (съдебните органи) и т.н. претърпяха изменения и продължават да се променят.

В периода на преход единната държавна собственост се разпредели между редица физически и юридически лица. Това доведе до преразпределяне и на политическата власт между множество субекти. По силата на принципа за разделение на властите държавната власт у нас се раздели на законодателна, изпълнителна и съдебна (чл. 8 от Конституцията). По-нататък управляващите партии продължават да преразпределят властта между дър-

жавните органи в зависимост от конюнктурните си интереси посредством промяна на законодателството.

Преходът у нас породи редица положителни последици: по-ефективно управление на собствеността, засилване на стопанската инициатива, демократизация на общественополитическия живот, увеличаване свободата на личността. Заедно с това преходът има и отрицателни страни: отслабване на социално-правния контрол и нарастване на престъпността.

2.1.1. ПРЕСТЪПНОСТТА НЕ Е ВЕЧНО и неизменно явление, еднакво за всички времена и народи. Тя се променя с хода на историята през различните епохи. Съдържанието и формите на престъпността се определят в крайна сметка от общественоекономическите условия. Но от волята на законодателя зависи до известна степен кои деяния ще бъдат обявени за престъпни. Законодателят създава наказателния закон, като отразява обективните обществени потребности, но като отчита също и интересите на управляващата класа.

Исторически дълго време наказателният закон се е създавал емпирично. При това значителна роля са играли интуицията и правната традиция. Днес е назряла нуждата от *научен* подход при наказателното законотворчество. Бурният ръст на престъпността, отслабването на социално-правния контрол, динамиката на обществените отношения в условията на преход изискват теоретичен инструмент, който ще позволи на законодателя да взема правилните, научнообосновани решения при законотворчеството. Качеството на наказателния закон е предпоставка за ефективността на наказателното правосъдие.

Два са основните проблеми, пред които се изправя законодателят, когато създава наказателния закон. Първо, да определи кръга на престъпленията, т.е. да проведе границата между престъпното и непрестъпното поведение. За целта е необходима теория на криминализацията на деянията. Тя обаче не е достатъчна.

Вътре в рамките на престъпното поведение е нужно да се диференцират престъпленията и отговорността за тях. Следователно *криминализацията на деянията и диференциацията на наказателната отговорност* са двата основни проблема на наказателното законотворчество. Когато се решават те, трябва да се излиза от следното принципно положение: Правото е отражение на факта. Наказателноправната норма отразява типичното, разпространено обществено опасно поведение. Наказателният закон закрепва обективни обществени потребности, но пречупени през съзнанието на законодателя. Ролята на съзнанието не се ограничава само до пасивно отразяване на обективната действителност. Съзнанието не само и не просто отразява обществените нужди (познавателна функция), но играе и активна роля (оценъчно-регулираща функция) в нормотворческия процес. Наказателноправната норма е специфична форма на отражение на обществената действителност. Тя е плод от единната познавателна, оценъчна и регулираща дейност на законодателя.

2.1.2. ПРЕСТЪПЛЕНИЕТО Е СЛОЖНО ЯВЛЕНИЕ, което има *социална, юридическа и психическа* страна. Поради това то може да бъде изучено само чрез комплексен подход, като се привлекат възможностите на различни науки.

Основните методи за изследване на социално-правните явления са два: социален и юридически. Формалният, юридическият подход изучава правните норми, т.е. догмите (дължимото), а не реалното поведение (съществуващото). Посредством юридическия анализ се установяват признаците на различните престъпления, предвидени в закона; разкрива се съотношението между съответните норми на наказателния закон. При юридическия подход се използват общоприетите методи на тълкуване на правото, правилата на формалната логика, сравнително-правния анализ и др. Юридическият аспект обаче не позволява да се види материалната, социалната същност на престъпното явление.

Формалният юридически анализ не дава отговор на въпросите: защо законодателят е закрепил определени факти (деяния) в закона; какви социални задачи възлага той на съответните норми; какъв е механизмът на тяхното действие и социалният ефект от прилагането на нормите.

За да изясним поставените въпроси, трябва да излезем извън рамките на правото и да открием социалните причини, които пораждаат законовите правила и определят тяхното съдържание. С други думи, за да изучим престъплението като социално-правно явление, трябва да тръгнем от социалните факти по пътя, който води към тяхното абстрактно изражение в закона – юридическите норми. Така ще открием основанието за създаване на наказателноправните норми и техните социални функции. Този подход, който изучава общественото битие на правните норми, е социален (социологически).

Социалният подход при изследване на „престъплението“ означава да се разкрие: първо, социалната обусловеност на нормите, които обявяват дадени деяния за престъпления; второ, функциите и механизмът на социално действие на тези норми; трето, ефективността от прилагане на наказателните норми.

Днес е назряла нуждата от *комплексен подход* при изследване на наказателноправните явления. Само съчетаването на *юридическия* със *социалния* анализ позволява да се разкрие диалектичното единство от юридическа форма и нейното обществено съдържание.¹

2.1.3. БЕЗСПОРНО Е, ЧЕ НАКАЗАТЕЛНИЯТ закон е социално обусловен. Той отразява обективните обществени потребности и субективните интереси на управляващата класа. Това принципно положение е ключ за разбиране на наказателното законотворчество – както на криминализацията на деянията, така

¹ **Херцензон, А. А.**, Уголовное право и социология. М., 1970, с. 5, с. 39.

и на диференциацията на наказателната отговорност. Но проблемът възниква, когато трябва да се „преведат“ на юридически език съществуващите икономически потребности и политически изисквания. Какъв е „механизмът“, чрез който обществените интереси се превръщат в наказателноправни норми? От какви принципи и критерии се ръководи законодателят, когато криминализира деянията и след това диференцира отговорността за тези престъпления, т.е. когато създава нови наказателноправни норми?

Създаването на наказателноправните норми минава логически през следните етапи: а) изучаване на обективните икономически и политически закономерности на общественото развитие; б) изучаване на състоянието, динамиката, структурата и тенденциите на престъпността; в) определяне на конкретните цели в борбата срещу престъпността, т.е. насоките на наказателната политика; г) избор на средствата, в т.ч. и наказателноправни, за постигане на поставените цели; д) анализ на ефективността на различните наказателноправни мерки и подбиране на най-подходящите от тях; е) изразяване на волята на законодателя в конкретни юридически правила; ж) съобразяване на издадените разпоредби с вътрешните закономерности на правната система.

2.1.4. „КРИМИНАЛИЗАЦИЯ НА ДЕЯНИЯТА“ И „ДИФЕРЕНЦИАЦИЯ НА НАКАЗАТЕЛНАТА ОТГОВОРНОСТ“ са сравнително нови понятия на наказателноправната наука. Тяхната поява е свързана с усилията да се създаде *теория на наказателното законотворчество*, т.е. теоретичен модел (система от принципи, критерии и понятиен апарат), който позволява на законодателя да взема научнообосновани решения при нормотворчеството. Този теоретичен модел следва да се прилага от законодателя винаги, когато създава наказателни норми. Научният подход е гаранция за *адекватно* отразяване на общественото поведение в състава на

престъплението и за установяване на *справедливо* наказание в санкцията на наказателноправната норма.

2.1.5. В УСЛОВИЯТА НА ПРЕХОД престъпността бурно нарастна. Характерът ѝ се промени съществено. Развиха се организираната престъпност (незаконен трафик на наркотици, оръжие и хора, крупни финансови измами, изпиране на пари, корупция и т.н.) и тероризмът. Организираният престъпен свят влияе върху всички сфери на обществения живот – както върху икономиката, така и върху политическите решения.

В същото време социално-правният контрол изостана от развитието на престъпността. Наказателното правосъдие е в криза. Процедурата за наказване на престъпниците е сложна и бавна. Корупционният натиск върху правозащитните органи се засилва. Големите босове на престъпния свят остават недосегаеми за правосъдието.

Необходимо е да се засили социално-правният контрол, като се повиши ефективността на наказателното правосъдие. Възниква въпросът коя от двете ценности да се предпочете – обществената нужда от ефикасен контрол върху престъпността или индивидуалните права на човека. Защото всеки контрол е свързан с известно ограничаване на човешките права. Проблемът е да се намери балансът между защитата на личните права (свободата на индивида) и защитата на обществото от престъпността чрез засилване на контрола (в частност – на наказателното правосъдие). Обществото като че ли е изправено пред избора – „държава на мафията“ (където престъпността е висока поради слабия социален контрол) или „държава на Мусолини“ (където престъпността е ниска, но контролът върху живота на хората е тотален).

Европейската конвенция за правата на човека, приета от Съвета на Европа през 1950 година, постави ново начало. Тя има за цел да защити личността от ограниченията и посегателства-

та на държавата. Конвенцията извежда на преден план индивидуалните права на личността като висша ценност. По силата на конвенцията наказателната процедура трябва да предвижда максимални гаранции за правото на защита на обвиняемия срещу злоупотреби на държавните органи.

Но организираният престъпен свят също ограничава правата на гражданите и установява диктатура върху обществото. Тази криминална диктатура е не по-малко опасна от политическата диктатура на тоталитарната държава. Следователно обстоятелствата днес изискват да се засили социалният контрол върху престъпността. Все пак Европейската конвенция за правата на човека е създадена преди повече от половин век и не отчита новите реалности – организираната престъпност и тероризма.

Днес повечето европейски държави предприемат решителни мерки за борба с организираната престъпност, корупцията и тероризма: допуска се използването на специални технически средства (т.нар. електронно следене) за събиране на доказателства в наказателния процес; предвижда се защита на свидетеля, когато той е застрашен; въвежда се фигурата на „агента провокатор“, който не носи наказателна отговорност за участието си в престъплението; засилва се контролът върху „изпирането на мръсни пари“; допуска се предварително отнемане (замразяване) на имуществото, придобито чрез престъпление; създават се опростени, бързи процедури за разглеждане на определени наказателни дела и т.н.

Новите мерки за борба с организираната престъпност и тероризма обаче не бива да накърняват основните права на човека. Както е известно, в света на Джордж Оруел, където държавата упражнява тотален контрол и навлиза дълбоко в личния живот на хората, като нарушава човешките права (наблюдава, следи, подслушва, записва, прониква в жилища, нарушава тайната на съобщенията и т.н.), няма престъпност. Нашият идеал обаче не е държавата на Оруел.

2.2. Поведение. Престъпление. Способ (форма) на извършване на престъплението

Престъплението е вид дейност. Поради това, за да получим по-задълбочени знания за престъплението, трябва да се обърнем към общата психология, която изучава дейността.

2.2.1. ДЕЙНОСТТА МОЖЕ ДА СЕ определи най-общо като взаимодействие между човека и заобикалящата го действителност, при което той съзнателно и целенасочено я изменя.

В литературата по психология съществуват различни мнения за съотношението между понятията „дейност“ и „поведение“, като най-често се приема, че те са равнозначни. Според В. Н. Кудрявцев поведението „обхваща не всяка човешка активност, а е ограничено от два критерия: първо – нейната социална значимост, и второ – нейното изразяване навън, във формата на конкретни физически действия“.¹ Ние използваме понятието „поведение“ се използва като родово, което обхваща всички видове актове на поведение.

Човешкото поведение се изучава от различни науки – философия, социология, политикономия, право, етика и др., като с

¹ **Кудрявцев, В. Н.**, Право и поведение. М., 1978, с. 8. **К. К. Платонов** счита, че дейността е висша, присъща само на човека форма на поведение и в този смисъл понятието „дейност“, според него е по-тясно (Краткий словарь системы психологических понятий. М., 1981, с. 36).

общите закономерности и строежа на поведението се занимава общата психология. Поведението има различни страни (вътрешна и външна, статична и динамична, физиологическа, психическа и социална, фактическа и юридическа и т.н.) и може да се изследва от различни гледни точки. Основните аспекти при изследване на поведението са пет: субект на поведението, строеж на поведението, мотивация и функции на поведението, динамика на поведението, разновидности на поведението¹.

Да разгледаме строежа на поведението. За целта то трябва да се разчлени на съставните му части и да се изследва взаимодействието между тях. Така поведението се представя като *система*.

Когато поведението се анализира в дълбочина, във „вертикален разрез“, се откроява йерархия от елементи (равнища), чиято сложност последователно намалява. С други думи, поведението представлява *йерархически организирана система*. И това е логично. Несъставни неща в света няма. Завършена психологическа концепция за поведението като система все още няма. Но следва да се отбележат трудовете на С. Л. Рубинщайн, Г. В. Суходолски, А. Н. Леонтиев, Ж. Пиаже.

Посредством системен анализ поведението се разчленява на следните йерархично организирани равнища (елементи): дейност, действие (бездействие), операция, телодвижение. Най-висшето от тях е дейността. Тя – отбелязва А. Н. Леонтиев – е „система, имаща строеж, свои вътрешни преходи и превръщания, свое развитие“². Основна съставна част на дейността е действието (бездействието). Дейността се осъществява посредством съчетание от действия. Всяко действие преследва конкретна частна цел, която се отделя от общата (мотива). Мотивът определя дейността на субекта, а конкретната цел – характера

¹ Суходольский, Г. В., Основы психологической теорий деятельности. Л., 1988, с. 20–22.

² Леонтьев, А. Н., Избранные психологические произведения. Т. 2. М., 1983, с. 141.

на съответното действие. Освен това всяка цел съществува в определени материални условия. Целта обуславя характера, съдържанието на действието, а условията на нейното съществуване определят начина за постигане на целта, т.е. операциите, посредством които се осъществява действието. Най-елементарният акт на поведение е телодвижението. „Цялото безкрайно многообразие от външни прояви на мозъчната дейност – пише И. М. Сеченов – се свежда окончателно до едно само явление – мускулното движение.“¹

Посоченото разбиране за структурата на поведението ще илюстрираме със следния пример. Престъпното поведение по чл. 226, ал. 1 (изм.) НК – неправомерна частна стопанска дейност, може да се разложи на следните поведенчески актове: а) „майсторът упражнява частната дейност шивачество“ – дейност; б) „майсторът шие дрехата“ – действие; в) „майсторът пришива ръкава на дрехата“ – операция; г) „майсторът забожда иглата“ – телодвижение. Всеки от тези актове характеризира един и същ момент от поведението на дееца, но с различна степен на абстрактност.

2.2.2. ВЪЗНИКВА ВЪПРОСЪТ КАКВО Е съотношението между различните елементи (равнища) на поведението? Преди всичко, трябва да се изтъкне, че тези елементи не са нещо отделно, самостоятелно, а поведението не е сума от тях. Те се открояват само когато се анализира поведението в дълбочина, при „вертикален разрез“. Различните елементи (дейност, действие, операция и телодвижение) не лежат в една плоскост, а се намират в отношение на съподчиненост. Всяко по-сложно и по-високо стоящо равнище обхваща попростите, които са форма за неговото осъществяване. Например действието съществува само под формата на различни съчетания (серии) от движения и операции.

¹ Сеченов, И. М., Избранные философские и психологические произведения. М., 1974, с. 71.

От друга страна, телодвижението, операцията, действието и дейността не са тъждествени, а имат самостоятелно значение. Определено действие може да се включи в твърде различни по характер дейности (например хвърлянето на камък може да послужи за отблъскване на нападател, за игра, за повреждане на чуждо имущество, за извършване на хулиганство, за заплаха или причиняване на телесна повреда и т.н.). Възможно е и обратното – дадена дейност да се осъществи посредством различни съчетания от действия и операции (телесната повреда, например, може да бъде причинена не само чрез удар с камък, но и посредством нож, огнестрелно оръжие, от автомобил, като се използват други предмети, чрез даване на отрова и т.н.).

Следователно връзката между съседните елементи на поведението е многовариантна, а самите елементи са взаимно заменяеми.¹ Възможно е един поведенчески акт да бъде заменен с друг от същото равнище, без да се измени характерът на поведението като цяло. Поради това истинското социално значение на дадено действие може да се разбере само когато то се разглежда във връзка с останалите елементи на поведението, т.е. като се изясни в каква по характер дейност е включено това действие и посредством какви операции то се изпълнява.

2.2.3. НАКАЗАТЕЛНОТО ПРАВО НЕ ИЗПОЛЗВА собствено понятие за поведението, а само определя кръга на *престъпното* поведение, т.е. на престъпленията. Съгласно чл. 9, ал. 1 НК престъплението е общественноопасно деяние (действие или бездействие), което е извършено виновно и е обявено от закона за наказуемо. А конкретните особености на даден вид престъпно деяние са очертани от законодателя в състава на съответното престъпление. Престъпно е това деяние, с което

¹ Кудрявцев, В. Н., Право и поведение..., с. 15–16. Вж. също Жордания, И. Ш., Структура и правово значение способа совершения преступления. Тбилиси, 1977, с. 16.

се осъществява законов състав на престъпление, т.е. с което се изпълнява престъпление. Обемът на понятието „престъпно деяние“ се определя от закона конкретно за всяко престъпление. Поради това понятията „деяние“ и „престъпно (изпълнително) деяние“ невинаги съвпадат. Деянието е външно изразен съзнателен волев акт, който е подчинен на определена цел и има самостоятелно психологическо значение. А *изпълнителното* деяние на отделните престъпления се определя във всеки конкретен случай от законодателя. Обикновено законодателят криминализира едно деяние, един завършен (от гледна точка на психологията) акт на поведение. Тези престъпления наричаме едноактни (прости). В някои случаи обаче законът обявява *система* от две или повече деяния за едно престъпление. Това са т.нар. сложни престъпления (двуактно, съставно, продължавано, престъпление на системно извършване и др.). В други случаи законодателят характеризира престъпното деяние пообщо, като посочва в състава не определено действие, а поабстрактни равнища на поведението – сложни действия или дейности (например неправомерна частна стопанска дейност по чл. 226 НК; неправомерна външнотърговска дейност по чл. 234а НК и др.).

Следователно понятието „престъпно (изпълнително) деяние“ има конвенционално, установено от законодателя съдържание. Изпълнителното деяние на определени престъпления обхваща няколко действия или дори дейност. В този случай са налице множество деяния (от гледна точка на психологията), но едно престъпление, едно *престъпно* деяние (от гледна точка на наказателното право). Обхватът на престъпното деяние зависи от законодателя, от това, как той е конструирал състава на съответното престъпление.

2.2.4. ЗА ДА ОПРЕДЕЛИМ „СПОСОБА на извършване на престъплението“, трябва да го отнесем към известен по-широк клас

явления и да посочим онези специфични белези, които го индивидуализират като вид от съответния род.

2.2.4.1. Най-общо може да се каже, че способът е елемент от обективната страна на престъплението. А обективната и субективната страна са основните съставни части на престъплението. Възниква въпросът допустимо ли е изобщо да се говори за части, елементи на престъплението.

Всяко поведение, в т.ч. и престъпното, съставлява диалектическо единство от субективна (вътрешна, психическа) и обективна (външна, физическа) страна. В действителността външното, физическо действие не може да се откъсне от своя вътрешен, психически субстрат. Но при научния анализ е възможно и дори необходимо престъплението да се разчлени *мислено* на съставните му части и да се разкрие неговият строеж. „Такова условно разчленяване – пише В. Н. Кудрявцев – има под себе си реална почва, тъй като всеки от елементите на престъплението го характеризира от особена страна и разделният анализ на тези елементи позволява по-дълбоко да се изяснят социалната същност и юридическото значение на престъплението като цяло.“¹ М. Г. Угрехелидзе също смята, че подобен анализ е полезен метод за изследване на престъплението. „Методологическата ценност на такава „разцепване“ на деянието – пише той – се състои в това, че то позволява ясно и отчетливо да си представим отделните структурни елементи, точно да се определи мястото на последните в единната структура на престъпното поведение.“²

2.2.4.2. Всяко престъпно поведение има съдържателна и формална страна. Както сполучливо се изразява А. Н. Леонтиев: „...освен своя интенционален аспект (какво трябва да бъде постигнато) действието има и свой операционен ас-

¹ Кудрявцев, В. Н., Объективная сторона преступления. М., 1960, с. 9.

² Угрехелидзе, М. Г., Криминализация неосторожных деяний и онтологическая структура преступления. – В: *Проблемы совершенствования уголовного закона*. М., 1984, с. 78.

пект (как, по какъв начин това може да бъде постигнато)...“¹

Тази мисъл е твърде плодотворна и съставлява своеобразен ключ за разбиране на способа на извършване на престъплението. Всъщност тя е конкретизация на общото положение на диалектиката, че всеки обект съставлява единство от определено съдържание и съответна форма.

Способът е такава *характеристика* на престъпното деяние, която показва как то се извършва – посредством какви елементи (движения, операции); как са свързани елементите помежду си; в каква последователност се осъществяват те и т.н. *Начинът на свързване на съставните елементи на престъпното деяние в едно цяло наричаме способ на извършване на престъпното деяние* (или за по-кратко – способ на извършване на престъплението).

Според психологията целта на субекта определя действието, а също и процеса на изпълнението му. Изборът на един или друг способ зависи от преценката за неговата ефективност в дадените условия, и в крайна сметка – от обективните предметни условия, за постигане на целта. Системният подход позволява престъпното деяние да се разглежда като *система* от определени *елементи* (телодвижения и операции), които са свързани по определен начин. Тази система се характеризира с определена пространствено-времева *структура*. „Понятието структура отразява съществуващия в материалните обекти начин на свързване на елементите, отношенията на елементите в рамките на даденото цяло.“² Следователно от гледна точка на системния подход способът на извършване на деянието е неговата структура, вътрешната организация на деянието.

Тази дефиниция на способа е приложима към всички престъпни деяния, колкото и „прости“ да са те от фактическа страна. Защото няма обекти без структура – учи материалистическата

¹ Леонтьев, А. Н., Цит. съч., с. 156.

² Материалистическая диалектика в пяти томах. Т. 1. Объективная диалектика. М., 1981, с. 147.

диалектика. Всеки обект е неизчерпаем, безкраен „в дълбочина“. Във връзка с това И. Ненов справедливо отбелязва: „...система от „звена“ представлява даже и най-малко комплицираното от фактическа страна действие – например едно нараняване на друго с нож по внезапно възникнало решение изисква серия от движения с ръката и пръстите, в които се изразява „хващането“ на ножа, неговото „изваждане“, вдигане, насочване, както и съответни придвижвания на ръката и тялото за приближаване, заемане съответна позиция и нанасяне на нараняващия удар.“¹

2.2.4.3. Престъпно деяние изобщо не съществува. То се проявява в обективния свят *под формата на едно или друго съчетание (съвкупност) от движения и операции*. Всяко от тези съчетания съставлява начин за осъществяване на престъпното деяние. Например убийството може да се извърши по различни начини, посредством различни комплекси от движения: а) хващане на пистолета, изваждане от кобура, зареждане, вдигане, насочване на пистолета към жертвата, прицелване, натискане на спусъка; б) изваждане на отровата, разтваряне във вода, доближаване до жертвата, подаване на чашата и т.н.; в) влизане в дома на пострадалия, изваждане и оставяне на взривното вещество, поставяне на фитил, отдалечаване, запалване на фитила; г) довеждане на жертвата до пропастта, отклоняване на вниманието и, приближаване, блъскане на жертвата и др.

В случая „способ на извършване на престъпното деяние“ наричаме самото съчетание, системата от определени поведенчески актове, чрез които се осъществява престъпното деяние, т.е. външното изражение на деянието. Като свържем казаното със строежа на поведението, става ясно, че *престъпното деяние и способът на извършването му съставляват две съседни нива, „етажи“ в структурата на поведението*. Всяко равнище в йерархията на поведението изпълнява обслужваща, инструментална

¹ **Ненов, И.**, Наказателно право на НРБ. Обща част. С., 1972, с. 250.

роля по отношение на следващото по-високо равнище, а именно – осигурява неговата реализация. Посредством серия поведенчески актове от дадено равнище се осъществява следващият по-сложен акт (престъпното деяние). Поради това някои автори разглеждат деянието и начинът на извършването му като цел и средство.¹ Както една цел може да бъде постигната с различни средства, така и дадено престъпно деяние може да се извърши по различни начини, посредством различни съчетания от движения.

2.2.5. ДАДЕНИТЕ ПО-ГОРЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ НА способа на извършване на престъплението се различават чувствително. От една страна, способът е *качествена характеристика*, която показва как са свързани съставните елементи на престъпното деяние, т.е. способът е *структурата* на деянието. От друга страна, способ наричаме *конкретното съчетание от телодвижения и операции, посредством които се осъществява определено престъпно деяние*. Втората дефиниция се среща обикновено в литературата по криминалистика. Възниква въпросът кое от двете определения на способа е вярно и дали те се изключват взаимно.

2.2.5.1. За да отговорим на поставения въпрос, е необходим диалектически подход. Единствено диалектическият метод позволява да се проникне в същността на обекта (явлението), да се разкрият неговите свойства, страни, строеж и т.н. Диалектическият метод, най-просто казано, се свежда до следното: разделя се, „разцепва се“ изучаваният обект на две противоположни страни и се изследва поотделно всяка една от тях „в чист вид“, а след това и взаимодействието (единството и борбата) между противоположните страни. „...Само „разцепва-

¹ Според **Н. Н. Трубников** дейността може да се разглежда като верига от цели, които преминават една в друга. Всяко равнище на поведението съставлява цел за предходните по-прости актове и средство за осъществяване на следващите по-сложни актове на поведение (О категориях „цель“, „средство“, „результат“. М., 1967, с. 65).

нето“ на обекта на противоположности осигурява най-голяма пъанота и дълбочина на анализа...“¹ На какви противоположности да се раздели обектът зависи от характера на самия обект, а не от волята на изследователя. Изборът на противоположните страни е обективно обусловен. Защото по своята природа нещата са полярни, те съставляват единство от противоположности.

В обективния свят не съществува явление, което да е само „престъпно деяние“, и друго, което да е само „способ“. Съществуват отделни човешки прояви, съставляващи диалектическо единство от престъпно деяние, и способ на извършването му. С други думи, съществуването на дадено престъпно деяние предполага по необходимост съответна форма, в която се изразява това деяние. Когато говорим за определено престъпно деяние, разбираме конкретната му проявна форма, съчетанието от телодвижения, посредством които се реализира това деяние. Следователно *престъпното деяние и способът на извършването му се отнасят като съдържание и форма. Те съставляват противоположности на единно цяло.* От това следва, че всички свойства на връзката „съдържание – форма“ са налице в отношението „престъпно деяние – способ на извършването му.“²

Използването на категориите „съдържание“ и „форма“ за изясняване на способа на престъплението е твърде плодотворно. Поначало категориите на материалистическата диалектика са мощен методологически инструмент за познаване на обектите. Особен интерес представляват противоположностите, които си противоречат и поради това изключват възможността за съществуване на някакво трето в обекта.³ Те именно позволя-

¹ Материалистическая диалектика в пяти томах. Т. 1. Объективная диалектика..., с. 24.

² Съдържание и форма са „философски категории, които отразяват взаимната връзка между двете страни на природната и социалната реалност“ – вж. Философски речник. С., 1985, с. 593.

³ Материалистическая диалектика в пяти томах. Т. 1. Объективная диалектика..., с. 24.

ват да се приложи диалектическият анализ, т.е. да се „раздвои“ единното на противоположности и да се изследва взаимодействието между тях. Такива противоположности са съдържанието и формата.

Престъпното деяние и способът на извършването му се отнасят като съдържание и форма. От това следват няколко извода. Способът не е нещо „отделно“, което съществува самостоятелно от престъпното деяние. Той е формата, в която се проявява това деяние. Престъпното деяние и съответният способ на извършването му са диалектически свързани в единство и не могат да съществуват поотделно. Защото няма съдържание извън дадена форма, както и форма без конкретно съдържание. Определящ фактор в това единство е престъпното деяние (съдържанието). То обуславя способа, т.е. формата, в която се „излива“ съдържанието. С други думи, характерът на престъпното деяние определя кръга от способности (начини), по които може да се извърши деянието. От своя страна способът оказва обратно въздействие върху характера на деянието и понякога това въздействие е твърде силно.

Престъпното деяние и способът му са противоположни, но диалектически свързани страни на отделната проява. Те се провикват взаимно и преминават едно в друго. Това преминаване, „превръщане“ на противоположностите е сърцевина на диалектическата връзка между престъпното деяние и способа на извършването му.

2.2.5.2. Разбирането, че престъпното деяние и способът му са свързани в едно цяло като съдържание и форма, позволява да се изясни не само отношението на способа към престъпното деяние, но също и да се разкрият различните *страни* на способа. Защото понятието „форма“ е многозначно. То „се употребява и в смисъл на външна граница на съдържанието... и в смисъл на вътрешна структура на съдържанието... и в смисъл на части, видове на едно и

също съдържание...“¹. Философите обикновено различават вътрешна и външна форма, т.е. вътрешна структурна организация на обекта и нейното външно изражение. Както образно се изразява Д. А. Керимов: „...ако външната форма е обликът, външният вид на правното здание (или организъм), то вътрешната форма е неговият гръбнак (или скелет).“²

Когато се използва понятието „способ на извършване на престъпното деяние“ в смисъл на *вътрешна форма*, се разбира начинът на свързване на съставните елементи на престъпното деяние в едно цяло, т.е. *структурата на деянието*. „Елементите представляват съдържанието (найважната му страна), структурата се представя като форма (вътрешната страна). По такъв начин диалектиката на взаимовръзката между елементите и структурата представлява конкретизация на диалектиката на взаимовръзката между съдържание и форма, определен неин аспект.“³

Съгласно материалистическата диалектика съдържанието се изменя под въздействие на формата. „Нещо повече, различната структурна организация на една и съща субстанция може да даде качествено различни едно от друго съдържания.“⁴ Това положение има важно методологическо значение за изясняване на способа. То съставлява изходна база за изследване влиянието на способа върху *социалното* съдържание (обществената опасност) на деянието. А това влияние, както посочихме, може да бъде твърде различно. В едни случаи способът на извършване на деянието обуславя изобщо *наличието на обществената опасност на деянието*. В други случаи способът

¹ Тугаринов, В. П., Соотношение категорий диалектического материализма. Л., 1956, с. 13.

² Керимов, Д. А., Философские проблемы права. М., 1972, с. 313.

³ Материалистическая диалектика как общая теория развития. М., 1982, с. 340–341.

⁴ Керимов, Д. А., Цит. съч., с. 224.

променя чувствително *характера на обществената опасност*, а с това и вида на престъплението. В трета категория случаи способът влияе съществено върху *степента на обществената опасност* на дадено престъпно деяние. В четвърти случай способът уточнява, *конкретизира* характера и степента на обществена опасност на престъплението и т.н. Очевидно начинът на свързване на елементите на деянието, т.е. структурата на деянието, оказва чувствително влияние върху *обществената опасност* на деянието. Това обяснява защо наказателното право се интересува от способа именно като *вътрешна форма* на престъпното деяние, като структурна организация на деянието.

Когато се използва понятието „способ на извършване на престъпното деяние“ в смисъл на *външна форма*, се разбира конкретното проявление на деянието, изразението му навън, т.е. *самото съчетание от определени телодвижения*, посредством които се осъществява престъпното деяние. Това съчетание е нещо материално, наблюдаемо, има пространствени и времеви измерения. От тази гледна точка под способ разбираме конкретната проява на дадено престъпление. Отделните варианти на престъпното деяние се различават по способа на извършването му, но съвпадат по своето съдържание.

Може да се заключи, че способът на извършване на престъплението има различни страни и свойства, когато се разглежда от различни гледни точки. Двете дефиниции на способа не се изключват, а отразяват различни страни (вътрешната и външната) на способа. Криминалистиката акцентира върху външната страна, защото чрез нея способът оставя следи в околната действителност. А наказателното право се интересува от вътрешната страна на способа, тъй като тя има значение за обществената опасност на престъплението.

Вътрешната и външната страна на способа на престъпното деяние са диалектически свързани и преминават една в друга, без обаче да са тъждествени. Отражение на тази обективна ре-

алност в съзнанието на хората съставляват различните понятия за способа на извършване на престъплението, които са също тъй взаимно свързани и преминават едно в друго.

2.3.

Обществена опасност на деянието

Основният принцип, върху който следва да се градят наказателното ни законодателство и практиката по прилагането му, е *социалната справедливост*¹. Принципът на справедливостта има специфично за наказателното право звучене – *наказателната отговорност трябва да съответства на тежестта на престъплението и личността на престъпника*. Изискването за справедливост на наказателноправното въздействие е закрепено в чл. 35, ал. 3 от Наказателния кодекс: „Наказанието е съответно на престъплението“.

¹ „Справедливостта в наказателното право в известна степен акумулира другите най-важни негови принципи, на първо място такива, като законност, равенство на гражданите пред наказателния закон, индивидуализация на отговорността и наказанието, неотвратимост на отговорността, хуманизъм.“ (**Наумов, А. В.** Правотворческите средства обеспечения социальной справедливости советского уголовного права. – В: *Укрепление законности и правопорядка*. М., 1987, с. 95).

Относно принципите на наказателното право – вж. например: **Келина, С. Г., Кудрявцев, В. Н.**, Принципы советского уголовного права. М., 1988; **Фефелов, П. А.**, Принципы советского уголовного права – основа уголовно-правового охранительного механизма. Автореф. докт. дисс. Свердловск, 1982; **Блувштейн, Ю. Д.**, Уголовное право и социальная справедливость. Минск, 1987; **Яковлев, А. М.**, Принцип социальной справедливости и основания уголовной ответственности. // Советское государство и право, 1982, № 3, с. 86–94; **Коган, В. М.**, Принципы советского уголовного права. – В: *Укрепление законности и правопорядка*, с. 91–95.

Принципът за социална справедливост се проявява в наказателното право на три равнища: а) при подбора на действията, които законодателят обявява за престъпления (криминализация); б) при установяване в закона на наказанията за различните престъпления (диференциация на наказателната отговорност) и в) при определяне на конкретното наказание на виновния (индивидуализация на наказателната отговорност).¹

2.3.1. ЗА ДА СЕ ПРОВЕДЕ последователно принципът на справедливостта в закона и практиката, е необходимо да се установи („измери“) тежестта на престъплението. Това изисква да се изяснят обективните и субективните елементи на престъплението, които обуславят отрицателното му въздействие върху обществото. В наказателноправната теория съществуват различни схващания за съотношението между обществената опасност на деянието и личността на дееца, както и за факторите, които ги определят.

Тежестта е основна социална характеристика на престъплението, която се състои от два компонента: а) *обективен* – обществената опасност на престъпното поведение, и б) *субективен* – вината, моралната укоримост на психическото отношение на дееца към общественото опасно деяние и последиците му.

Обществената опасност на престъплението се обуславя от обекта и обективната страна на поведението. А моралната укоримост на психическото отношение на дееца се определя от субективните моменти – вид и степен на вината, мотив, цел, емоционално състояние на дееца. Както отбелязва Ю. А. Демидов, обществената опасност на престъплението и вината са две различни отношения. Обществената опасност характеризира отношението на деянието към социалните ценности, а вината – отношението на дееца към тези ценности.²

¹ Келина, С. Г., Кудрявцев, В. Н., Цит. съч., с. 134–135.

² Демидов, Ю. А., Социальная ценность и оценка в уголовном праве. М., 1975, с. 124.

Обективната и субективната страна на престъплението са две негови противоположности, които съществуват в диалектическо единство и взаимодействие. Психическите процеси пораждат и направляват обективната страна на престъплението.¹ А обективната страна на свой ред оказва обратно въздействие върху субективните преживявания. Съдържанието и степента на вината (като отражение на обективните процеси) зависят до голяма степен от тежестта на общественотоопасните последици, които деецът е предвиждал или е бил длъжен да предвиди. Разбирането, че обективната и субективната страна на престъплението са диалектически свързани, е обосновано от Т. В. Церетели.² То играе важна методологическа роля при изследване на престъплението. Това разбиране позволява да се намери оптималното

Със задълбочаване на аксиологическите изследвания на правото, в литературата все повече се налага разбирането, че вината не се свежда само до психически процеси, а съдържа и оценъчен момент. „Наред с реалните психологически процеси – пише **М. Г. Угрехелидзе** – оценъчният елемент във вид на морално-политическа укоримост е иманентно свойство на вината, без което е невъзможно да се обоснове наказателна отговорност.“ (Уголовный закон. Опыт теоретического моделирования. М., 1987, с. 84). Вж. също **Макашвили, В. Г.**, Вина и сознание противоправности. – Метод, материалы ВЮЗИ. М., 1948, вып. 2, с. 92; Принцип вины в советском уголовном законодательстве. – В: *Актуальные вопросы современного уголовного права, криминологии и уголовного процесса*. Тбилиси, 1986, с. 69–71.

За аксиологическите проблеми на правото изобщо вж. **Неновски, Н.**, Право и ценности. С., 1983.

- ¹ **Кудрявцев, В. Н.**, Объективная сторона преступления..., с. 12–18. „Престъпната воля привежда в движение външните сили и се явява като причина, предизвикала общественото опасна последица“ (**Церетели, Т. В.**, Причинна връзка в уголовното право. М., 1963, с. 306).
- ² **Церетели, Т. В.**, Цит. съч., с. 278–317; Основания на уголовната отговорност и понятието на престъплението. // Правоведение, 1980, № 2, с. 80–86. Вж. също **Кудрявцев, В. Н.**, Объективная сторона преступления..., с. 12–22; **Лекшас, Й.**, Вина как субективна страна на престъпното деяние. М., 1958.

съотношение между обективно и субективно при изграждане на съставите на отделните престъпления.

Обективната обществена опасност има решаващо значение за тежестта на престъплението, а следователно – за вида и пределите на наказанието, което законът предвижда. Една от най-перспективните задачи пред наказателноправната наука е да се изследва влиянието на различните елементи на престъплението върху обществената му опасност. Решаването на тази задача ще позволи да се задълбочат теоретическите основи на наказателното нормотворчество, да се направят редица научнообосновани препоръки относно криминализацията на деянията и диференциацията и индивидуализацията на наказателната отговорност. По своята трудност тази задача не отстъпва на най-сложните научнотехнически проблеми пред естествените науки. Трудността се състои в това да се установят и измерят качествените и количествените изменения на обществената опасност в резултат от въздействието на различни фактори. За целта сложните социално-правни явления и свойства (характер и степен на обществената опасност, вредни последици, способ на извършване на деянието и т.н.) трябва да се изразят посредством прости, емпирично измерими показатели (признаци). Нужно е след това да се изработят правила за измерване на тези признаци, т.е. мерна единица и скала за стойностите на всеки признак. Целият този процес – операционализирането на правните понятия и създаването на формални модели на обществените явления, е още в начален стадий.

2.3.2. ЗА ДА СЕ ИЗУЧИ влиянието на различните елементи на престъплението върху обществената му опасност, не е дос татъчно да се знае общото положение, че обществената опасност е свойството на престъплението да уврежда или застрашава социалните ценности. Необходимо е да се разкрие богатото съдържание на обществената опасност, да се изяснят различните и

страни и признаци, да се изучат факторите, които я обуславят, и да се посочи мястото на всеки елемент на престъплението сред тях.

В наказателноправната литература съществуват различни схващания относно обстоятелствата, които обуславят обществената опасност. Според К. Лютов обществената опасност на престъплението се определя „...от съвкупността на всичките му елементи, от специфичното им съчетание – както помежду им, така и с условията, при които престъплението е извършено“¹. Това разбиране е безспорно правилно, но трябва да се уточни, че обективните и субективните обстоятелства влияят по различен начин върху обществената опасност на престъплението. Като обективно свойство, обществената опасност зависи непосредствено от обекта и обективната страна на престъплението. А субективната страна и субектът влияят косвено върху обществената опасност – доколкото обуславят насоката и развитието на причинния процес. При една и съща обективна страна на поведението различните форми на вината създават различна вероятност за настъпване на престъпния резултат (напр. умишлено и непредпазливо причиняване на смърт). А вероятността е обективна величина, която има значение за степента на обществената опасност. Именно тук субективното преминава в обективно,

¹ **Лютов, К.** Обществена опасност на деянието по наказателното право на НРБ. С., 1960, с. 170. Това разбиране е изказано за първи път в наказателноправната литература от **А. Н. Трайнин** (Общее учение о составе преступления. М., 1957, с. 73–86. Първото издание на тази монография излиза през 1946 г. под заглавие „Учение о составе преступления“). Същото становище поддържат **Дурманов, Н. Д.**, Понятие преступления. М., 1948, с. 102; **Герцензон, А. А.**, Понятие преступления в советском уголовном праве. М., 1955, с. 50; **Прохоров, В. С.**, Преступление и ответственность. Л., 1984, с. 61. С обществената опасност на престъплението са се занимавали и редица други руски учени: **М. Д. Шаргородски**, **Т. Г. Шавгулидзе**, **В. Н. Кудрявцев**, **П. А. Фефелов**, **П. С. Тоболкин**, **В. К. Глистин**, **В. М. Коган**, **Ю. К. Пермяков** и др.

проявява се диалектичното взаимодействие между субективната и обективната страна на престъплението.

Обществената опасност е свойство на цялото престъпление, а не на отделни негови части. Но при научния анализ престъплението мислено може да се разчлени на съставните му части. Тогава може условно да се говори за „собствена“ обществена опасност на отделните елементи на престъплението. Образно казано, всяка частица на престъплението е носител на определен „заряд“ обществена опасност. Както отбелязва В. Н. Кудрявцев: „...в рамките на общата характеристика (на обществената опасност – б. м., Н. Ф.) напълно правомерно е да се разглежда и обективната опасност на самия способ на действие, с който се причинява вредния резултат.“¹ Тази „...опасност на способа на извършване на престъплението е само една от величините, образувачи в съвкупност обществената опасност на престъплението като цяло“². Когато говорим за „обществена опасност“ на даден елемент на престъплението, ние всъщност имаме предвид *степенята, в която този елемент влияе върху обществената опасност на цялото престъпление.*

Задачата е да се изясни в каква насока и по какъв път, механизъм, различните елементи на престъплението и обстоятелства влияят върху обществената опасност. За да се реши тази задача, е нужно правилно разбиране относно структурата на престъплението.

Абстрактно погледнато, всички престъпления имат една и съща структура – те съставляват единство от субективна (вътрешна) и обективна (външна) страна. „Голяма заслуга на науката за наказателното право – пише В. Н. Кудрявцев – е откриването на единната обща структура на всички престъпления и построяването на тази основа на състава на всяко престъпление от четири основни групи признаци, характеризиращи обекта, су-

¹ Кудрявцев, В. Н., Обективна страна престъпления, с. 98.

² Пак там с. 100.

бекта, обективната и субективната страна на престъплението.¹ Поради това е възможно да се изведат някои общи, принципни положения относно влиянието на различните елементи на престъплението върху обществената му опасност.

Всички обстоятелства (обект, субект, обективна и субективна страна) въздействат върху обществената опасност на престъплението, но по различен начин и в различна насока. Обектът сам по себе си не е опасен. Личните свойства на субекта придобиват наказателноправно значение само доколкото са се проявили в конкретно посегателство. Същото се отнася и за субективната страна. Докато намеренията на престъпника не се претворят в действителност, докато не се въплътят във външно поведение, те съставляват само възможна опасност. Обществена опасност на престъплението се проявява преди всичко в обективната му страна, в действието (бездействието). „Всички останали елементи на престъплението – пише М. И. Ковальов – придобиват обществена опасност само по силата на това, че престъпникът обективизира своя замисъл навън и форма на тази обективизация е неговото действие (бездействие).“²

Престъплението не е застинало явление, а процес, който се разгръща във времето и пространството.³ То започва с действието. В обективната страна обаче влиза не цялото действие, а само външната му, физическа страна. Освен действието (извършено по определен начин, в определени условия на място, време и обстановка) обективната страна на резултатните престъпления обхваща още и причинната връзка и общественоопасните последици (престъпния резултат).

¹ Кудрявцев, В. Н., Общая теория квалификации преступлений. М., 1972, с. 73.

² Советское уголовное право. Общая часть. М., 1977, с. 145. В. Н. Кудрявцев изтъква, че именно в обективната страна „в крайна сметка се проявява основното социално свойство на престъплението – неговата обществена опасност“ (Объективная сторона преступления..., с. 9).

³ Кудрявцев, В. Н., Объективная сторона преступления..., с. 9.

На пръв поглед обществената опасност се свежда до вредата, която деянието причинява на обекта. Действително вредата е най-важният елемент на престъплението, който има значение за обществената опасност. Но взета сама по себе си, вредата не позволява да се видят всички страни на обществената опасност. Тя не разкрива разнообразните отрицателни отражения на престъплението върху обществените отношения.¹ Изхождайки само от вредата, не може да се обясни защо престъпления, които причиняват еднаква по размер вреда, имат различна обществена опасност. Например диверсията, вредителството, безстопанствеността, палежът, кражбата, грабежът, обсебването, присвояването, измамата, документната измама, изнудването, унищожаването и повреждането на държавно имущество може да причинят равна по размер имуществена вреда, но социалното значение на тези престъпления е твърде различно.

Освен характера и размера (дълбочината) на вредата още редица обстоятелства влияят пряко или косвено върху обществената опасност на престъплението. Това са: способът, средствата, мястото, времето и обстановката на извършване на деянието, разпространеността на деянието; субективните елементи на поведението – вид и степен на вината, мотив, цел, емоционално състояние на дееца; особености на обекта и на личността на престъпника. Всички тези обстоятелства се делят на две категории в зависимост от функцията, която изпълняват при формиране на съвкупната обществена опасност. Едни обстоятелства обуславят характера, а други – степента на обществената опасност. Характерът и степента са „...отделни, самостоятелни нейни определености, всяка със своя специфична функция при изграждането на цялостната и оценка...“². Характерът е качествено-

¹ **Кривоченко, Л. Н.**, О содержании и структуре общественной опасности как признака преступления. – В: *Проблемы правоведения*. Киев, 1979, вып. 40, с. 94–102.

² **Лютов, К.**, Цит. съч., с. 108.

на определеност на обществената опасност, която сочи в каква насока и как деянието оказва своето отрицателно въздействие. А степента е количествена определеност на обществената опасност, която показва доколко голямо е това въздействие.¹

Характерът на обществената опасност на престъплението зависи непосредствено от вида на накърненото обществено отношение и от характера на причинената (или възможна) вреда. Останалите обективни елементи на престъплението влияят най-често върху степента на обществената опасност. А субективната страна и личните особености на дееца се отразяват косвено върху обществената опасност.

Разделянето на всички обстоятелства, които обуславят обществената опасност на престъплението, на две категории е условно. Защото „характерът“ (качеството) и „степената“ (количеството) са само относително самостоятелни страни на обществената опасност. Те са диалектически свързани в единство и си взаимодействат – характерът определя степента, а тя на свой ред оказва обратно въздействие върху характера на обществената опасност.

Взети абстрактно, различните елементи на престъплението имат различна тежест и значение за обществената опасност. Освен това всяко престъпление се характеризира с определено, специфично само за него съчетание от обективни и субективни елементи, което предопределя и специфичната му обществена опасност. В отделното престъпление елементите се съчетават по най-разнообразни начини, като обективното и субективното се намират в различни съотношения. На преден план излизат едни или други обстоятелства и оказват решаващо въздействие върху обществената опасност на престъпното поведение.

¹ Пак там, с. 106.

2.4. Състав на престъплението

2.4.1. СЪСТАВЪТ НА ПРЕСТЪПЛЕНИЕТО ПРЕДСТАВЛЯВА съвкупност от признаци, посредством които законодателят характеризира даден вид престъпление в Наказателния кодекс.¹ Престъплението и съставът се отнасят както реалното явление и понятието за него. Съставът е законов модел на даден вид престъпление.²

Съставът на престъплението е не просто съвкупност от признаци, а *организирана съвкупност*, т.е. *система* от признаци, която притежава определена *структура*.³ *Съдържанието и структурата на състава зависят от два фактора: от самото материално явление, което е отразено в състава, и от функциите на състава.*

Преди всичко съставът е отражение на определен социален факт – престъпното поведение. Всеки признак на състава има свой материален първоизточник (елемент, свойство или особеност на поведението). Съдържанието и структурата на престъпното поведение определят съдържанието и структурата на със-

¹ **Трайнин, А. Н.**, Общее учение о составе преступления..., с. 59–60. Вж. също **Ненов, И.** Наказателно право на НРБ. Обща част..., с. 229.

² **Кудрявцев, В. Н.**, Общая теория квалификации преступлений..., с. 73. Вж. също Курс советского уголовного права. Т. 5. А., 1981, с. 525; **Жеребкин, В. Е.**, Логический анализ понятий права. Киев, 1976, с. 65.

³ **Кудрявцев, В. Н.**, Общая теория квалификации преступлений..., с. 73.

тава¹. Но веднага трябва да се добави – *не абсолютно*. Съставът не е „огледален“ образ на общественото поведение.

Съдържанието и строежът на всяка система, в т.ч. и на състава, зависят още и от нейните *функции*. Когато изгражда състава на престъплението и преценява кои признаци да включи в него, законодателят изхожда от функциите на състава при наказателноправното регулиране. А те са две: *установителна* (криминализираща) и *разграничителна* (диференцираща) функция.

Посредством законовия състав законодателят обявява посоченото в него деяние за престъпление, т.е. *установява престъплението, правното основание* на наказателната отговорност. Поведение, което осъществява законов състав на престъпление, поражда наказателна отговорност. Но това не е достатъчно за наказателноправното регулиране. Необходимо е още да се определи и *мярката, степента на тази отговорност*. Затова съставът изпълнява и втора – *разграничителна функция*. Като характеризира определен вид престъпление, съставът същевременно го отграничава от останалите видове престъпления и позволява да се предвиди съответна отговорност. Така чрез създаването на различни състави в НК законодателят диференцира наказателната отговорност за различните престъпления.²

¹ Както пише **В. Н. Кудрявцев**: „Съставът на престъплението е обективно съществуващата структура на престъплението от даден вид, формулирана от нас във вид на абстрактно понятие и описана с по-голяма или помалка точност и пълнота в диспозициите на наказателноправните норми“ (Объективная сторона преступления..., с. 43).

² „Разграничителната функция на състава – пише **В. Н. Кудрявцев** – има важно практическо значение, тъй като тя позволява да се диференцира отговорността в зависимост от степента на обществена опасност на различните престъпления...“ (Общая теория квалификации преступлений..., с. 75). Относно състава на престъплението вж. също: **Ткешелиадзе, Г. Т.**, Судебная практика и уголовный закон..., с. 45–88; **Прохоров, В. С.**, Преступление, состав преступления и основание уголовной ответственности. – В: *Курс советского уголовного права*. Т. 5..., с. 523–536; **Бурчак, Ф. Г.**, Состав преступления. – В: *Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть общая...*, с. 55–80.

От цялото разнообразие фактически признаци (елементи, особености) на общественото поведение законодателят подбира само най-съществените, за да ги отрази в състава на престъплението. Възниква въпросът кои признаци имат *съществено* значение за състава; от какви *критерии* се ръководи законодателят, когато подбира едни или други признаци и ги включва в състава на престъплението. Очевидно съставът трябва да е построен така, че да изпълнява успешно своите две функции – установителна и разграничителна. А това значи той *да отразява адекватно социалната същност на престъплението – обществената му опасност*. Това е предпоставка за установяване и налагане на справедливо наказание. „Може следователно да се направи общият извод – пише К. Лютов, – че от признаците на деянието, които имат връзка с обществената опасност, законодателят подбира и включва в състава на престъплението онези, които са необходими и достатъчни за установяване на необходимата за наказателната отговорност обществена опасност и за приблизителното уточняване на нейната степен. Признаците, които нямат значение за установяване на главното съдържание на обществената опасност и не играят съществена роля за уточняването на нейната степен, остават вън от състава.“¹ Всъщност до този извод е стигнал още руският учен А. Н. Трайнин в изследването си „Общо учение за състава на престъплението“. „Първото и основно изискване, на което трябва да отговарят признаците, въздигнати от законодателя в елементи на състава, се състои в това, че в своята съвкупност те трябва непременно да представят общественото опасно за държавата деяние. Необщественоопасно деяние не може да образува състав на престъпление... законът въздига в елементи на състава признаци, установяващи не само наличието на обществената опасност, но и нейната степен.“²

¹ Лютов, К., Обществена опасност на деянието по наказателното право на НРБ..., с. 186.

² Трайнин, А. Н., Общее учение о составе преступления..., с. 77.

Това разбиране на А. Н. Трайнин оказва благотворно влияние върху изследванията на много учени по-късно. То обаче се нуждае от съществено допълнение. Ролята на състава не се ограничава до отразяване *само* на обществената опасност на деянието. Съставът включва и признаци относно вината, т.е. признаци, които характеризират моралната укоримост на проявеното от дееца психическо отношение към общественото опасно деяние и неговите общественноопасни последици.¹ А квалифицираният състав може да съдържа освен това и признаци относно обществената опасност на личността на престъпника. Изобщо, съставът включва тези признаци на престъплението, които са нужни, за да се предвиди справедлива и целесъобразна наказателна отговорност.

2.4.2. ПОСТАВЯ СЕ ВЪПРОСЪТ, КАКВО място заема способът (формата) на деянието в състава на престъплението. Прегледът на особената част на Наказателния кодекс показва, че способът е включен в състава *само* на някои престъпления. Основният критерий, от който се ръководи законодателят при решаването на този въпрос, е влиянието на способа върху обществената опасност на престъплението. Поради това способът може да играе твърде различна роля в законовия състав.

- a) В определени случаи способът на извършване на деянието обуславя социалното значение на това деяние, т.е. *наличието на неговата обществена опасност*. Дадени деяния са общественноопасни и престъпни само ако бъдат извършени по точно определен начин. Например влизането в чуждо жилище е престъпление само ако е употребена „сила, заплашване, хитрост, ловкост, злоупотреба с власт или специални технически средства“ (чл. 170, ал. 1 НК). Тук, образно

¹ В този смисъл вж. **Брайнин, Я. М.**, Уголовная ответственность и её основание в советском уголовном праве..., с. 94–95; **Кудрявцев, В. Н.**, Общая теория квалификации преступлений..., с. 71–72.

казано, способът е носител на „основния заряд“ обществена опасност. Той е условие за *криминализация* на деянието и поради това законодателят го закрепва като *конститутивен* признак в *основния* състав на съответното престъпление. Способът в този случай е критерий за разграничаване на престъпното от непрестъпното поведение.

- б) Различните способности за накърняване на определена категория обществени отношения, т.е. различните посегателства, може да се различават чувствително по *характера на обществената си опасност*. Тогава законодателят ги обособява в отделни престъпления. Например кражба, грабеж, измама и изнудване са различни начини за увреждане на собствеността. Тук става дума за различни способности на престъпно въздействие върху даден обект, а не за способности на извършване на дадено престъпление. Може да се каже, че способът на действие в случая променя характера на обществената опасност на престъпното поведение. Поради това способът на действие е критерий за разграничаване на сродни престъпления, т.е. критерий за *диференциация* на основанията на наказателната отговорност.
- в) Способът на извършване на престъпното деяние често влияе съществено върху *степента на обществената опасност* на престъплението. Когато даден способ предизвиква толкова голямо нарастване на обществената опасност, че тя надхвърля рамките на основния състав на престъплението, законодателят закрепва съответния по-опасен вариант на престъплението в отделен по-тежко наказуем състав. Способът в този случай е *квалифициращо обстоятелство*. Той е отразен в квалифициран състав на престъплението и служи за разграничаване на различните варианти на дадено престъпление. Способът тук е критерий за диференциация на наказателната отговорност, но в рамките на даден вид престъпление. Наказателният кодекс на Република България предвижда квалифицирани според способа състави за поч-

ти всички престъпления с по-голямо практическо значение (престъпленията против личността, собствеността и др.).

г) Законодателят конкретизира, уточнява *обществената опасност* на някои престъпления, като указва в основния състав и способа на извършване на престъпното деяние (например застрашаване сигурността на въздухоплавателно средство чрез съобщаване на лъжлива информация или даване на лъжлив сигнал – чл. 341а, ал. 2, б. „б“ НК). Съчетанието от престъпното деяние и способа на извършването му характеризира по-точно обществената опасност на поведението. Способът и в този случай е признак от основния състав на престъплението, но не основен (който има решаващо значение за криминализация на деянието), а „допълнителен“, *уточняващ признак*. Конкретизацията на престъпните състави води до задълбочаване диференциацията на правните основания на наказателната отговорност.

д) В останалите случаи, когато способът на извършване на деянието не променя съществено типичната обществена опасност на престъплението, законодателят не го отразява в съответния състав. Влиянието на способа върху обществената опасност се отчита от съда при определяне на наказанието. Тук способът на извършване на престъплението е *отегчаващо* или *смекчаващо обстоятелство*, което има значение за *индивидуализация* на наказателната отговорност.

Следователно в отделните хипотези способът на извършване на престъплението има твърде различно значение за наказателната отговорност. В едни случаи той е условие за криминализация на деянието, т.е. за възникване на отговорността, в други – критерий за диференциация на наказателната отговорност на различни равнища, а в останалите случаи способът е обстоятелство, което се отчита при индивидуализация на наказателната отговорност. Освен това съществуват гранични хипотези, при които трябва ясно да се различава способът на извършване на престъплението от способа на престъпно въздействие върху

обекта (което е всъщност самото посегателство). Всичко това обуславя необходимостта от теоретическо изследване на способа (формата) на извършване на престъплението.

2.4.2.1. За да разкрием мястото на способа (формата) на деянието в структурата на законовия състав, ще излезем от следните основни положения:

Първо, поведението съставлява система от йерархично организирани елементи (равнища) с различна степен на сложност. То е йерархична структура. Престъпното деяние (съдържанието) и способът на извършването му (формата) са две съседни равнища в структурата на поведението. Способът е съчетание от поведенчески актове, посредством които се осъществява следващото, по-горно равнище на поведението – престъпното деяние.

Второ, съставът на престъплението е отражение, нормативен образ на престъпното поведение. Следователно, *съставът също има йерархична структура*. Той е изграден от различни категории признаци, които характеризират различни равнища на поведението и поради това имат различна степен на абстрактност. Всеки признак на свой ред може неограничено да се „разлага“ на други, по-конкретни признаци.¹

От признаците относно обективната страна на престъплението най-висока степен на абстрактност притежава този, който характеризира *вида на престъпното деяние*, т.е. съдържанието на престъплението. На по-ниско равнище се намират признаците относно *способа на извършване на престъпното деяние*, т.е. формата на престъплението. Съотношението между тези две категории признаци се определя от отношението на явленията, които те отразяват – престъпното деяние и способа (формата) му. Всяко престъпно деяние се осъществява посредством съчетание от

¹ Кудрявцев, В. Н., Общая теория квалификации преступлений..., с. 115–121.

телодвижения, което наричаме *способ* на извършването му. Ето защо *съдържанието на признака „престъпно деяние“ се разкрива напълно от съвкупността на признаците относно „способа (формата) на деянието“, които имат пониска степен на абстрактност и се намират на следващото, по-ниско стъпало в йерархията на състава* (при условие че между признаците от по-ниското равнище няма алтернативни признаци)¹.

Йерархичната структура на състава може да се илюстрира със следния пример. Да разгледаме състава на квалифицираното нарушаване неприкосновеността на жилището по чл. 170, ал. 3 във връзка с ал. 2 НК. Най-абстрактен е признакът, който сочи вида на престъпното деяние – „влизане в чуждо жилище“ (I равнище). Но влизането е престъпление само ако бъде извършено по строго определен начин. На следващото по-ниско (II) равнище са разположени няколко алтернативни признака, които указват начина на влизане – чрез употреба на „сила, заплашване, хитрост, ловкост, злоупотреба с власт или специални технически средства“. Всеки от тези признаци уточнява как се извършва „влизането в чуждо жилище“. С други думи, те конкретизират съдържанието на предходния, по-общ признак „влизане“. С това завършва характеристиката на основния вариант на престъплението (по основния състав на чл. 170, ал. 1 НК). По-нататък в чл. 170, ал. 2 НК се предвижда по-тежка отговорност, ако престъплението е извършено „нощем или от въоръжено лице, или от две или повече лица“. Първото квалифициращо обстоятелство

¹ За алтернативните признаци на състава (които пораждаат сложни теоретически проблеми), вж. **Кудрявцев, В. Н.**, Пак там, с. 119. Нашият законодател е очертал редица способности в Наказателния кодекс чрез алтернативни признаци – например: а) способът е условие за криминализация на деянието – чл. 127, ал. 3; чл. 150; чл. 152, ал. 1, т. 2; чл. 153; чл. 157, ал. 1; чл. 170, ал. 1 НК; б) способът е квалифициращо обстоятелство: чл. 149, ал. 2; чл. 185, ал. 2; чл. 195, ал. 1, т. 3 и 4 НК; в) способът е конкретизиращо обстоятелство в основния състав на престъплението: чл. 107; чл. 143; чл. 167; чл. 341а, ал. 2, б. „а“ и „б“ НК.

се отнася до времето на извършване на престъплението, а останалите две изразяват особености на субекта на престъплението. Всички признаци, предвидени в чл. 170, ал. 2 НК, конкретизират престъплението по чл. 170, ал. 1 НК и поради това заемат третото низходящо стъпало в йерархията на състава (III равнище). След това в чл. 170, ал. 3 НК е предвидена още по-строга отговорност, ако квалифицираното посегателство по ал. 2 е „насочено срещу жилище на лице, което се ползва с международна защита“. Тези признаци уточняват предмета на квалифицираното нарушаване неприкосновеността на жилището по ал. 2 и затова стоят още по-ниско (IV равнище) в структурата на състава.

Разбира се, не всички състави на престъпления „се разслояват“ на толкова категории признаци с различна абстрактност. Повечето състави в Наказателния кодекс обхващат две съседни нива от признаци.

2.4.2.2. Съставът на престъплението, както посочихме, е законен модел на общественото поведение. Възниква въпросът кои равнища от поведението (телодвижение, операция, действие, дейност) законодателят отразява най-често в състава. Анализът на Наказателния кодекс показва, че законодателят закрепва в съставите на престъпления най-често *действия* (*бездействия*). Равнището на дейността е твърде високо за отделната наказателноправна норма (то се регулира обикновено от моралните норми), а равнището на телодвижението е твърде ниско (телодвиженията се регулират от техническите норми).¹

По изключение, в Наказателния кодекс се срещат норми, които забраняват цели дейности – например неправомерна частна стопанска дейност (чл. 226 НК), външнотърговска дейност без разрешение (чл. 234а НК) и др.

Дадено действие може да се включи в различни по характер дейности и да се осъществи посредством различни телодвиже-

¹ Кудрявцев, В. Н., Право и поведение..., с. 27–28.

ния. За да изрази адекватно *социалното значение* (обществената опасност) на *престъпното поведение*, законодателят обикновено посочва в състава: а) вредните последици, които действието причинява, или б) *способа*, по който действието се осъществява. Във втория случай законодателят моделира в *състава две съседни нива на поведението – престъпното действие и способа (формата) на извършването му*. Съчетанието от поведенчески актове, които принадлежат към съседни структурни равнища, характеризира по-точно обществената опасност на поведението.¹

Ролята на обективните фактори, и по-специално – на структурата на поведението при построяване на състава, не бива да се надценява. Съставът на престъплението е активно, творческо (а не пасивно, „огледално“) отражение на действителността. Решението на законодателя да включи *способа* в състава на дадено престъпление зависи от преценката му, дали така построеният състав ще изпълни успешно своите функции. *Структурата* на състава е съобразена и с *функциите*, които законът му възлага. Двете функции (установителна и разграничителна) на състава играят важна роля при нормотворчеството. Законодателят подбира и отразява в състава онези възлови елементи на поведението, които в своята съвкупност характеризират най-точно *социалното значение* на поведението, т.е. неговата обществена опасност и морална укоримост. С други думи, съставът е *функционална* система от признаци на престъплението.

¹ Тук е необходимо да се изтъкне заслугата на руския учен **В. Н. Кудрявцев** за прилагане на структурния подход при анализа на правнорелевантното поведение и състава на престъплението („Право и поведение“; „Обща теория на квалификацията на престъплението“). „Само съчетанието на елементи, отнасящи се към две съседни нива на поведението – пише **В. Н. Кудрявцев**, – ... дава приемлив за правото модел на общественополезно или общественовредно поведение и именно такова съчетание често фигурира в правните норми (Право и поведение..., с. 28). За връзката между структурата на поведението и правната норма вж. също **Нурпеисов, Е. К.**, Психология правомерного поведения..., с. 13–24.

2.5. Наказание

Всеки наказателноправен проблем се свежда в крайна сметка до определяне на основанието и тежестта на наказанието. Тези въпроси са предмет на оживена дискусия от възникването на наказателното право до днес. Още Ч. Бекария се стреми да им даде отговор в знаменитото си произведение „За престъпленията и наказанията“, 1764 г. Идеите на Бекария бързо завладяват Европа и служат за обосноваване на реформата на наказателно-законодателство в редица европейски страни.

Понятията „наказание“ и „наказателна отговорност“ са близки, но не съвпадат. Налагането на еднакви наказания за различни престъпления не означава еднаква отговорност. Обикновено наказателната отговорност е съпроводена с наказание. Но е възможно по изключение да се осъществи наказателна отговорност и без налагане на наказание. В този случай наказателната отговорност се свежда до самия факт на осъждането на виновния, т.е. до признаването му за виновен и порицаването му.¹ В настояща-

¹ Както пише **И. Н. Даншин**: „...отговорността може да бъде реализирана именно във форма на такова порицаване и осъждане на виновния и неговото деяние от страна на държавата и без прилагане на наказание. Затова вече самият факт на произнасяне на обвинителна присъда, независимо от налагането или неналагането на наказание свидетелства, че на субекта се възлага тежестта на наказателната отговорност“ (Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть общая, с. 46). Обратното приема **С. Павлов**: „Констатациите за виновност не означават още осъждане. Не може да се счита осъждан онзи, който не е наказан.

та лекция понятията „наказание“ и „наказателна отговорност“ се използват като равностойни.

По съдържание наказателната отговорност съставлява понасяне, претърпяване на държавна принуда от лицето, извършило престъпление. По своята социална роля наказателната отговорност е реакция на държавата срещу извършеното престъпление. Тя е насочена към възстановяване на справедливостта, нарушена с престъплението. Поради това възлагането на съответна отговорност е общественополезна дейност. Наказателната отговорност е средство за социален контрол, което осигурява положително развитие на обществените отношения.

От гледна точка на правото наказателната отговорност е правна последица на престъплението. Основание на наказателната отговорност е престъплението – виновното извършване на общественоопасно деяние, предвидено в Наказателния кодекс. Престъплението е юридическият факт, който поражда наказателното правоотношение, т.е. правото на държавата да осъди и накаже виновния и задължението на последния да понесе наказателна отговорност. Това задължение е една възможност, която се превръща в действителност след влизане на присъдата в сила. С други думи, наказателната отговорност е резултат от прилагането на наказателноправната норма.¹

Осъждането включва винаги определено наказание“ (Обществено поръчителство за поправка и превъзпитание на виновния. С., 1969, с. 144).

¹ От по-различно разбиране излиза **В. Каракашев**, който определя „наказателната отговорност като създадената от извършеното престъпление юридическа възможност да бъде наложено наказание на субекта на престъплението и да бъде същото изпълнено спрямо него. Наказателната отговорност се реализира с налагане на наказание и изпълнението му“. (Наказуемост, наказателна отговорност и лични основания за освобождаване от наказателна отговорност. С., 1966, с. 72). Според **С. Н. Братус** „отговорността – това не е задължението да се претърпят последиците, произтичащи от правонарушението, а самото тяхно претърпяване в състояние на принуда“ (Юридическая ответственность и законность.

2.5.1. ОСНОВАНИЕ НА НАКАЗАНИЕТО. РАЗЛИЧНИТЕ наказателноправни системи се различават преди всичко по основание то на наказателната отговорност (наказанието). В зависимост от това дали *престъпното деяние или деецът* е основание на наказанието се изгражда „наказателно право на деянието“ или „наказателно право на дееца“.

Според класическата школа (чийто създател е Ч. Бекария, а виден представител – К. Биндинг) престъпното деяние е единствено основание на наказанието. Деянието поражда наказанието, като заедно с това определя и неговата тежест. С други думи, престъплението е не само основание, но и мярка на наказанието.

Принципът на деянието, съгласно който наказанието трябва да съответства на престъплението, е формулиран от Ч. Бекария. Като изследва съотношението между престъплението и наказанието, той пише: наказанията, т.е. „препятствията, които задържат хората от извършването на престъпленията, трябва да са толкова по-големи, колкото по-голяма вреда причиняват престъпленията на обществото... наказанията трябва да са в право съотношение с престъпленията“¹. Днес идеите на Бекария (под

М., 1976, с. 103). Относно понятието „наказателна отговорност“ вж. например: **Стручков, Н. А.**, Уголовная ответственность и её реализация в борьбе с преступностью. Саратов, 1978; **Каракашев, В.**, По вопросу за наказателната отговорност. // *Правна мисъл*, 1981, №1, с. 40–49; **Санталов, А. И.**, Теоретические вопросы уголовной ответственности. Л., 1982; **Прохоров, В. С.**, Цит. съч., с. 126–135; **Хинова, Т.**, Методи, средства и организация на борбата с престъпността на непълнолетните. С., 1984, с. 18–21; Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть общая, с. 41–48; **Шавгулидзе, Т. Г.**, Философские и психологические основания уголовной ответственности. – В: *Актуальные вопросы современного уголовного права, криминологии и уголовного процесса*. Тбилиси, 1986, с. 8–18; **Козаченко, И. Я.**, Санкции за преступления против жизни и здоровья, с. 31–87; Советское уголовное право. Общая часть. М., 1988, 22–26; **Прохоров, В. С., Кропачев, Н. М., Тарбагаев, А. Н.**, Механизм уголовно-правового регулирования. Красноярск, 1989, с. 144–187.

¹ **Бекария, Ч.**, За престъпленията и наказанията. В., 1993, с. 91–92.

формата на неокласицизъм) доминират не само в континентална Европа, но също в Америка и скандинавските страни.¹ Ако сега Бекария извърши инспекционна обиколка из Европа, той би останал напълно доволен от реализацията на идеите си.

Антропо-социологическата, или позитивна теория възниква близо век по-късно с труда на Ч. Ломброзо „Престъпният човек“, 1871 г. (най-известен представител е Ф. Лист). Тя премества ударението от престъплението върху престъпника. Според тази теория причините на престъплението се коренят в психо-физическите особености на престъпника и в неговата социална среда. Тогава възмездието за извършеното престъпление е безсмислено, защото не отстранява причините на престъплението. Те са в самата личност на престъпника. Поради това следва да се наказва не деянието, а престъпната склонност на дееца. Антропосоциологическата теория отхвърля принципа на деянието и поставя в основата на наказанието личността на престъпника. Престъпната личност следва да се третира с най-различни осигурителни, ненаказателноправни (медицински, психиатрични и др.) мерки с цел ресоциализация. Субективизмът на тази теория води до нарушаване равенството на гражданите пред закона и дори до съдебен произвол. Не случайно крайните изводи на антропо-социологическата теория се отхвърлят и от самите ѝ създатели

2.5.2. ЦЕЛИ НА НАКАЗАНИЕТО. НАКАЗАНИЕТО е не само справедливо (съответно) възмездие за извършеното престъпление, но и средство за постигане на определени цели. Крайната цел на всяко наказание е ограничаване на престъпността. Непосредствената цел обаче на наказанието е: а) да въздейства върху престъпника (индивидуална превенция) и/или б) върху останалите членове на обществото (обща превенция). Коя от двете

¹ Кристи, Н., Пределы наказания (превод от английски език). М., 1985.

цели ще бъде предпочетена зависи от наказателната политика, от концепцията на държавата за борбата с престъпността.

Целите, поставени от законодателя пред наказанието, определят в значителна степен вида и пределите на наказанията за различните престъпления. За да се измери ефективността на наказателноправното въздействие, трябва да се формулират целите на наказанието в закона. Всичко това налага да се изясни съотношението между индивидуалната и общата превенция.

В началото на XIX в. в Германия се обособяват две научни школи относно целта на наказанието. Немският учен А. Фойербах, привърженик на класическата теория на Бекария, поддържа тезата, че основната цел на наказанието е общата превенция. К. Гролман, считан за ранен представител на антропо-социологическата теория, заема противоположната позиция. Според него основната цел на наказанието е индивидуалната превенция. Този спор продължава и днес с нестихваща сила в наказателноправната теория и практика. От това върху коя цел се акцентира зависи и наказанието, което трябва да се подбере за съответното престъпление. Ако основната цел на наказанието е индивидуалната превенция, т.е. да въздейства върху престъпника, то законът трябва да предвиди такава система от мерки, в т.ч. и ненаказателноправни, които позволяват да се отчитат максимално индивидуалните особености на личността на престъпника. Ако целта на наказанието е общата превенция, т.е. да въздейства възпиращо върху другите членове на обществото, наказанието трябва да е справедливо възмездие за престъплението. Тогава видът и тежестта на наказанието се определят от типичната тежест (обществена опасност и морална укоримост) на престъпното деяние.

Индивидуалната и общата превенция не бива да се противопоставят. Те не стоят на два противоположни полюса. „Индивидуалната и общата превенция – пише В. Каракашев – не съставляват различни равнища в сложната йерархия от цели на наказателноправното въздействие. Индивидуалната превенция

е едно от основните средства за по-цялостно реализиране на целта за генерална превенция...“¹ Това разбиране е твърде плодотворно, защото позволява да се избегне изкуствената конфронтация между индивидуалната и общата превенция и да се намери оптималното съотношение между тях.

2.5.3. ТЕЖЕСТ НА НАКАЗАНИЕТО. СПОРЕД Наказателния кодекс на Република България „наказание може да се наложи само на лице, извършило предвидено в закона престъпление“ (чл. 35, ал. 2 НК). А съгласно чл. 35, ал. 3 НК „наказанието е съответно на престъплението“, т.е. на неговата обществена опасност и морална укоримост. Следователно нашето наказателно право е изградено върху принципа на деянието. Престъпното деяние е единна, обща мярка за наказване на различните лица, която осигурява равенство на гражданите пред закона.²

Наказанието трябва да е съответно на престъплението. То трябва да е справедливо възмездие за извършеното престъпление. А справедливо е това наказание, което съответства на престъпното деяние. Посредством справедливостта на наказанието се постига целта за обща превенция, т.е. въздейства се предупредително върху другите граждани.

Освен че трябва да съответства на престъплението, наказанието трябва да е и целесъобразно, да постига посочените от закона цели. Наказателният кодекс поставя две цели пред наказанието: обща и индивидуална превенция (чл. 36 НК). Общата превенция се постига посредством справедливо наказание (което съответства на престъпното деяние). Индивидуалната пре-

¹ **Каракашев, В.**, Проблеми на определяне ефективността на наказанието лишаване от свобода. С., 1982, с. 52–87.

² Още Аристотел като отбелязва, че справедливостта има различни страни, пише: „Ако един ... причинява вреда, а на друг тя е причинена, то законът отчита разликата само от гледна точка на вредата, а с хората той се отнася като с равни“ (Сочинения. Т. 4. М., 1981, с. 4).

венция обаче изисква наказанието да е съобразено с индивидуалните особености на личността на престъпника.

По такъв начин към наказанието се предявяват две противоречиви изисквания. От една страна, то трябва да съответства на деянието, а от друга – на дееца. Нашият законодател се е задоволил да формулира изискванията към наказанието, без да посочи изрично кое от тях има решаващо значение. Нужно е обаче ясно и научнообосновано разбиране относно съотношението между двата фактора (деяние и деец), които определят тежестта на наказанието. Анализът на наказателното ни законодателство позволява да се заключи, че това противоречие е решено в полза на деянието. Престъпното деяние е основание и мярка на наказанието. Поради това наказанието има преди всичко общопревентивен ефект. Личността на дееца е само допълнителен фактор, който влияе върху тежестта на наказанието. Следователно по нашето право общата превенция е основна цел на наказанието, а индивидуалната превенция има второстепенно значение.

Днес в европейската наказателноправна литература също доминира идеята, че общата превенция (деянието) трябва да има приоритет пред индивидуалната превенция (дееца).¹ Показателен е докладът на Комисията по въпросите на наказателната политика (по повод реформата на наказателното законодателство в Швеция, 1977 г.). В него се прави следният извод: „Ние препоръчваме такава система на наказания, която повишава значението на общата превенция... Тежестта на престъплението и

¹ **Карпец, И. И.**, Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы. М., 1973; **Анденес, И.**, Наказание и предупреждение преступлений (превод от английски). М., 1979; **Кристи, Н.**, Цит. съч.; Jescheck, H., Lehrbuch des Strafrechts. Allgemeiner Teil. В., 1988; Roxin, C., Strafrecht. М., 1991; Streng, F., Strafrechtliche Sanktionen. В., 1991; Individualprvention und Strafzumessung. W., 1992.

По повод реформата на наказателното законодателство във Финландия **И. Антила** подчертава: „Наказанието трябва да има преди всичко общопредупредителен ефект“ – Anttila, I. Et forslag til strafflagsreform i Finland. – NTK, 1977, с. 65, с. 102–106.

изискването за съответствие между престъпление и наказание трябва да имат решаващо значение при избора на наказанието.“
Нещо повече, някои учени се опитват да обосноват количествено съотношението между двата фактора – деянието и дееца, при определяне тежестта на наказанието. „Ако наказанието е функция от два независими фактора (деяние и личност) – пише П. П. Осипов, – то деянието трябва да има два пъти по-голяма относителна тежест от дееца при определяне на наказанието.“¹

2.5.3.1. СЪОТНОШЕНИЕТО МЕЖДУ ПРЕСТЪПЛЕНИЕ И наказание може да се разглежда на две различни равнища – законодателно и съдебно. Първоначално законодателят оценява, „измерва“ тежестта (обществената опасност и моралната укоримост) на престъплението и закрепва тази тежест в закона (състава на престъплението). А наказанието, предвидено в санкцията, е концентриран израз на престъплението, негова количествена оценка. „На всяко общо типово определение на престъпление, давано в диспозицията на закона, на всеки състав – пише А. Н. Трайнин – винаги съответства общо типово наказание, определено в санкцията...“² Проблемът при нормотворчеството е да се постигне тъкмо това съответствие, да се предвиди такова наказание в санкцията, което да съответства на престъплението, описано в диспозицията. С една дума, проблемът е да се създаде справедлив закон.

За да се установи съответствие между престъплението и наказанието, е нужно те предварително да се „оценят“. Задачата да се предвидят в закона наказания, които да съответстват на престъпленията, съдържа три етапа: а) да се оцени качествено и количествено тежестта (обществената опасност и моралната укоримост) на различните категории престъпления; б) да се създаде единна скала и се измери тежестта на различните видове на-

¹ **Осипов, П. П.**, Комплексное изучение системы воздействия на преступность. С.- Петербург, 1978, с. 106–107.

² **Трайнин, А. Н.**, Общее учение о составе преступления..., с. 313.

казания и в) да се установи и изрази количествено зависимостта между тежест на престъплението и тежест на наказанието, а това изисква да се намери коефициентът на съответствие между тях (т.е. колко наказание съответства на единица тежест на престъплението). В крайна сметка проблемът се свежда до измерване на социално-правни явления.

Съдът – на практика всеки ден – съизмерва тежестта на конкретни престъпления и наказания. Съдебната преценка обаче се развива в рамките на законодателната (чл. 54 НК). С други думи, законодателната преценка за тежестта на престъплението и наказанието има приоритет пред съдебната.

Изобщо наказателното право е дълбоко проникнато от количествени оценки. Задача на наказателноправната наука е да създаде обосновани критерии и методи за измерване на обществената опасност и моралната укоримост на престъпленията, както и за построяване на санкциите на нормите в особената част на Наказателния кодекс. В резултат ще се ограничи ролята на интуицията и субективните преценки, а ще се задълбочи научната обоснованост, справедливостта на наказателноправните решения.

2.5.3.2. АНАЛИЗЪТ НА НАКАЗАТЕЛНОТО НИ законодателство показва, че редица състави на престъпления съдържат признаци не само относно деянието, но и относно личността на децата. Например съставите на престъпленията по чл. 116, т. 2 НК (убийство); чл. 131, т. 2 НК (телесна повреда); чл. 148, ал. 1, т. 4 НК (обида); чл. 148, ал. 2, вр. ал. 1, т. 4 НК (клевета) съдържат указания, че извършителят е длъжностно лице; субект на престъплението по чл. 126, ал. 2 НК (аборт) е лице, което „няма висше медицинско образование“, подкупът по чл. 302, т. 1 НК може да бъде извършен само „от лице, което заема отговорно служебно положение“, и др. Освен това за редица престъпления (убийство, изнасилване, телесна повреда, хулиганство, кражба, грабеж, длъжностно присвояване, измама и др.) е предвидена

повишена отговорност, ако те бъдат извършени „повторно“ или при условията на „опасен рецидив“, т.е. от лице с повишена опасност (антиобществена установка) на личността. Очевидно законодателят не може да се абстрахира напълно от свойствата на личността на престъпника при нормотворчеството и отразява някои от тях в съставите на определени престъпления.¹

Поставя се въпросът не се ли нарушава с това принципът, че деянието е единственото основание на наказанието. За да се отговори правилно, е нужно да се разграничат обстоятелствата, които обуславят възникването на наказателната отговорност, т.е. образуват основанието на отговорността, от онези обстоятелства, които влияят само върху степента на тази отговорност. Първите обстоятелства имат значение за криминализацията, а вторите – за диференциацията на наказателната отговорност. С други думи, нужно е да се разграничат признаците на основния състав от признаците на квалифицирания (по-леко или потешко наказуем) състав на престъплението.

В основния състав законодателят очертава основанието на наказателната отговорност. Поради това основният състав на престъплението трябва да съдържа признаци само относно деянието. По такъв начин се провежда принципът за равенство на гражданите пред закона. А квалифицираният състав е средство за диференциация на наказателната отговорност. Той съдържа освен признаците на основния състав и признаци относно обстоятелствата, които променят съществено основния вариант на престъплението и пораждат нуждата от модифицирано (диференцирано) наказание. Тези квалифициращи обстоятелства могат да характеризират поведението или личността на престъпника.

¹ По този въпрос вж. **Яковлев, А. М.**, Принцип социальной справедливости и основания уголовной ответственности..., с. 87–90; **Лейкина, Н. С.**, Личность преступника и уголовная ответственность. Л., 1968, с. 39–68; **Кудрявцев, В. Н.**, Криминализация: оптимальные модели. – В: *Уголовное право в борьбе с преступностью*. М., 1981, с. 4.

Когато дадено свойство на личността на извършителя влияе съществено върху степента на обществената опасност, законодателят отразява това свойство в специален полеко или потежко наказуем състав на престъплението. Следователно само специалната норма (квалифицираният състав на престъплението), която предвижда по-леко или потежко наказание, може да съдържа характеристика на личността на престъпника.¹ И това е логично. Особеностите на личността на дееца могат да имат наказателноправно значение само след като се установи, че поведението му осъществява всички признаци на основния състав на престъплението. Едва след като е налице *основанието* за възникване на наказателна отговорност, може да се обсъжда въпросът за нейната *степен*, т.е. за прилагане на даден квалифициран състав.

По българското наказателно право тежестта на престъплението (изискването за справедливост) има решаващо значение за вида и пределите на наказанието. По такъв начин наказанието обслужва общата превенция. Освен това законодателят отчита и индивидуалната превенция, която преследва с диференцираното наказание. Въпросът е как се съчетава изискването за справедливост (обща превенция) и за целесъобразност (индивидуална превенция) при определяне на наказанието в закона? Най-общо може да се формулира следното положение: горната граница на наказанието се определя от максималната тежест на престъплението. (В противен случай ще се наруши принципът за съответствие между престъпление и наказание.) Но когато уста-

¹ Тук, разбира се, не става дума за престъпления, които могат да бъдат извършени само от лица, притежаващи определени особени качества, за т.нар. същински особени престъпления. Това са престъпления, при които особеното качество на субекта обуславя наличието на съответното престъпление – например същински престъпления по служба, военни престъпления, някои стопански престъпления. Основният състав на тези престъпления очевидно съдържа признаци и относно субекта на престъплението.

новява долната граница на наказанието, законодателят може да слезе под минимума, определен от обективната тежест на престъплението, за да предостави на съда възможността да съобрази максимално личностните особености на дееца. Що се отнася до съда, той безспорно отчита в по-голяма степен индивидуалните свойства на личността при *определяне на конкретното наказание*.

2.6.

Криминализация на деянията

Криминализацията (обявяването на деянието за престъпление) и декриминализацията (изключването на деянието от кръга на престъпленията) са сравнително нови понятия на наказателното право.¹ Тяхната поява е плод на стремежа да се създаде *теория на наказателното правотворчество* (със съответен понятиен апарат). Тя ще улесни вземането на правилни, научнообосновани решения от законодателя при наказателното правотворчество.

2.6.1. КОГАТО ОПРЕДЕЛЯ КРЪГА НА престъпленията, законодателят преценява деянията през призмата на своите интереси и идеология, т.е. като се ръководи от определена ценностна ориентация.² Системата от господстващи политически, прав-

¹ Точната дефиниция на криминализацията гласи: определяне в наказателния закон на деянието като обществено опасно, виновно и наказуемо. Декриминализацията обикновено се разглежда като криминализация с обратен знак. В настоящата работа, ако изрично не е казано друго, използваме понятието „криминализация“ именно в този широк смисъл, който включва както криминализацията, така и декриминализацията.

² „Обществената опасност на правонарушението, разбира се, е обективно свойство на престъплението в този смисъл, че то причинява вреда на обществените отношения независимо от това, знае ли законодателят за това, или не. Обаче отнасянето на едно или друго общественоопасно деяние към категорията на престъпните зависи от волята и съзнанието на хората, творящи законите...“ (**Ковалев, М. И.**, Понятие и признаци на престъпления и их значение для квалификации. Свердловск, 1977, с.

ни, морални, естетически и философски идеали и цели, както и съответните норми и еталони на поведение играят ролята на критерии при криминализацията на човешките постъпки. Днес основателно се изтъква, че *общочовешките ценности* трябва да имат приоритет пред груповите, класовите интереси (което по същество представлява възраждане на естественоправните възгледи). Оценката за дадено деяние като общественоопасно зависи до голяма степен от състоянието на общественото съзнание¹. Тази оценка предопределя реакцията на държавата, т.е. възникването и характера на социално-правния контрол.

Волята (усмотрението) на законодателя е *ограничена от обективните* свойства на деянието. Решението за криминализация на дадено деяние е винаги резултат от взаимодействието на два фактора: а) *обективен* фактор – фактическите свойства на деянието (които съществуват във и независимо от отношението „познаващ субект – обект“) и преди всичко свойството му да уврежда или застрашава обществените отношения, т.е. *обществената опасност* на деянието, и б) *субективен* фактор – състоянието на общественото съзнание, и по-точно – отрицателната оценка на законодателя за съответното деяние като нежелано.² Така поз-

29). Както справедливо отбелязва **В. С. Прохоров**: „...без оценка няма престъпление“ (Цит. съч., с. 26).

¹ За ролята на правосъзнанието при наказателното нормотворчество вж. **Ковалев, М. И.**, Роль правосознания и юридической техники в развитии уголовного законодательства. // *Советское государство и право*, 1985, №8, с. 73–75. Специално при наказателното нормотворчество важна роля играе общественото мнение, тъй като изразява обществената представа за справедливост – вж. **Ефремова, Г. Х., Лежава, Г. Ш., Ратинов, А. Р., Шавгулидзе, Т. Г.**, Общественное мнение и преступление. Тбилиси, 1984; **Носкова, Н. А.**, Общественное мнение и эффективность мер воздействия, предусмотренных уголовным законодательством. – В: *Актуальные проблемы уголовного права*. М., 1988, с. 125–131.

² „Характерът на наказателноправното решение – пише **А. М. Яковлев** – се предопределя както от обективните характеристики на действията, опасни за господстващите обществени отношения... така и от оценката на социалната ситуация от страна на социалната общност, класа, чиято

навателното и оценъчното диалектически се преплитат в наказателноправната норма. Понятието за дадено престъпление е единство от обективно (фактичката характеристика на деянието) и субективно (оценката за социалното значение на това деяние).

Връзката между общественото опасно деяние (факта) и неговото отражение в закона (наказателната норма) не е твърда, абсолютно определена, а гъвкава, относителна. Тя е опосредствана от съзнанието на законодателя.¹ Последният разполага с известна (относителна) свобода при вземане на наказателноправните решения и в частност – при определяне кръга на престъпленията. От волята на законодателя зависи дали да отнесе някои деяния с по-ниска степен на обществена опасност към престъпленията или не. Поради това границата между престъпното и непрестъпното поведение е динамична, подвижна. Тя се променя не само поради изменение на обективните условия, но също и по волята на законодателя.

Историята на наказателното право в европейските страни показва, че всички деяния, които са били обявени за престъпления, могат да се разделят на две групи: а) „естествени“ престъпления – действия, които се считат за престъпни във всички времена и от всички народи (например убийство, изнасилване, измяна, шпионство, кражба, грабеж), и б) действия, които са престъпни само за даден общественоеикономически строй, и то на определен исторически етап от неговото развитие (например двубой, прелюбодеяние, заразяване с венерическа болест, хомосексуализъм, измамлив фалит, неизпълнение на държав-

воля се въплътява в наказателния закон“ (Основания уголовно-правового запрета, с. 145–146). Вж. също **Демидов, Ю. А.**, Цит. съч., с. 14–15, с. 134; **Баувштейн, Ю. Д.**, Цит. съч., с. 30–44.

¹ **Демидов, Ю. А.**, Цит. съч., с. 134,137; **Коган, В. М.**, Социальный механизм уголовно-правового воздействия. М., 1983, с. 32. Общотеретичните аспекти на прехода от фактическо (съществуващо) към правнонормативно (дължимо) и опосредяващата роля на оценката в този процес са изследвани от **Н. Неновски** (Цит. съч., с. 46–79).

ни доставки, деклариране на чужд недвижим имот като свой).¹ При криминализацията на деяния от първата категория (т.нар. естествени престъпления) законодателят не разполага с голяма свобода². Ролята на законодателната преценка, обаче, е значителна при криминализация на деяния от втората категория. Става дума за постъпки, които се намират на границата между престъпното и непрестъпното поведение и които по волята на законодателя могат да бъдат отнесени към едната или другата страна.³

¹ Още древните римски юристи разделят престъпните деяния на две категории: престъпни по своята природа (*mala in se*) и престъпни поради това, че законодателят ги забранява (*mala prohibita*).

² В този случай свободата на законодателя се проявява при конструиране състава на престъплението, при създаване на по-леко и по-тежко наказуеми състави, при определяне на последиците от извършването на престъплението (вида и размера на наказанието, предвиждането на лични основания за освобождаване от наказание и наказателна отговорност и др.); с една дума – при диференциацията на наказателната отговорност за това престъпление.

³ Това разбиране се потвърждава от развитието на нашето наказателно законодателство. Да разгледаме периода от създаването на новия Наказателен кодекс през 1968 г. до 1990 г. Преди това обаче трябва да се направи едно съществено уточнение. В случая не ни интересуват измененията на законодателството, които се дължат на обективни социални промени. Тук ни интересуват само онези изменения на Наказателния кодекс (криминализация и декриминализация), които са проява на свободата на законодателя, при които субективният фактор (законодателната оценка) е изиграл решаваща роля за установяване или отменяне на наказателноправната норма. Като примери от тази категория могат да се посочат следните изменения на законодателството: а) през 1968 г. бяха криминализирани някои посегателства срещу трудовите права на гражданите – чл. 172, срещу семейството и младежта – чл. 178, чл. 190, срещу мира и човечеството – чл. 407–415; б) през 1975 г. бяха криминализирани маловажните случаи на продажба на стока на цена над определената – чл. 225, ал. 6 (отм.), и измама на купувачите при меренето на стоката – чл. 232, ал. 4; също бяха криминализирани различни форми на господство и потисничество на една расова група хора над друга – чл. 417, чл. 418; в) през 1982 г. законодателят обяви за престъпление разгласяването на тайната на осиновяването – чл. 145, ал. 2; разшири кръга на наказуемите прояви на хомосексуализъм – чл. 157, ал. 1 и 2;

2.6.2. ОСНОВАНИЯ ЗА КРИМИНАЛИЗАЦИЯ СА тези социални явления, които пораждат нуждата от наказателноправна защита на обществените отношения. А принципите на криминализация представляват отражение в общественото съзнание на различните основания за криминализация.¹

През последните години активно работят върху принципите на криминализация руските учени В. Н. Кудрявцев, Г. А. Злобин, М. И. Ковальов, П. С. Дагел, С. Г. Келина, А. М. Яковлев, В. М. Коган, Н. Ф. Кузнецова, В. И. Курляндски, И. М. Галперин, П. А. Фелелов, А. В. Наумов и др. Днес проблемът не е да се определят принципите на криминализация. Повечето от тях са вече формулирани. Проблемът е да се създаде *система от принципи* (обща правила и критерии), която ще позволи на законодателя да взема научнообосновано решение за криминализация на дадено деяние във всеки отделен случай.

Според В. Н. Кудрявцев законодателят трябва да използва четири критерия², когато преценява дали да обяви дадено деяние за престъпление. Тези критерии са: необходимост от забраняване на деянието, т.е. от въвеждане на нова наказателноправна норма, допустимост, възможност за осъществяване и целесъобразност на новата норма.³ Всеки от тези критерии е свързан с редица обстоятелства, които ще разгледаме по-долу.

разшири приложното поле на разпоредбата, която визираща престъплението против трудовите права по чл. 172; същевременно законодателят декриминализира дребните посегателства срещу социалистическата собственост (на кражба, длъжностно присвояване, обсебване и вещно укривателство) – чл. 218б; разшири кръга на декриминализираните валутни посегателства по чл. 250, ал. 3 (отм.); декриминализира и други престъпления, посочени в чл. 424 НК.

¹ Основания уловно-правового запрета..., с. 202–215.

² По-нататък вместо „принцип на криминализация“ ще използваме термина „критерий за криминализация“, който има по-точно и уточнено съдържание.

³ Кудрявцев, В. Н., Правовое поведение: норма и патология. М., 1982, с. 267–273.

2.6.2.1. Потребност от въвеждане на нова наказателноправна забрана (запрет). Основният фактор, който поражда нуждата от криминализация на дадено деяние е неговата *обществена опасност*, т.е. свойството на деянието да уврежда или застрашава обществените отношения. Не всяко общественоопасно действие (бездействие) обаче заслужава да бъде криминализирано, а само онова, което притежава *достатъчно висока степен* на обществената опасност. Основанието за криминализация е не просто обществената опасност, а високата и степен. Само високата степен на обществената опасност изправя държавата пред необходимостта да използва най-острата форма на принуда срещу съответните отрицателни прояви – наказателната отговорност.

Наказателното право регулира не отделни ексцесии, а масовите прояви. Наказателната норма е ориентирана към *типичното, разпространено* поведение, към това поведение, което изразява определени обществени и природни закономерности. Нуждата от въвеждане на нова наказателноправна забрана се определя от вредността не на отделната постъпка, а от обществената опасност на *съвкупността* от всички такива постъпки. С други думи, за да се криминализира дадено деяние, то трябва да е достатъчно *разпространено*. Само при защитата на най-ценните отношения законодателят криминализира действия, които рядко се извършват на практика. „Вредоносността и разпространеността на деянието – пише В. Н. Кудрявцев – се намират в тясна връзка. Забраняването на деянието е оправдано, ако при относително неголяма вредоносност деянието е твърде разпространено, и обратно – ако рядко срещаното се деяние притежава много висока степен на обществена опасност.“¹

¹ Кудрявцев, В. Н., Научные предпосылки криминализации. – В: Криминология и уголовная политика. М., 1985, с. 106.

Но трябва да се отбележи, че прекалената разпространеност на деянието е пречка за неговата криминализация. Да се забрани такова деяние означава да се създаде неефективна норма, която няма да се прилага на практика или ще се прилага избирателно – само към някои случаи и лица. Така ще се нарушат основните принципи на наказателното право: неотвратимост на наказанието, равенство на гражданите пред закона и др. Въвеждането на подобна норма ще накърни също общоприетите представи за справедливост, това се отразява отрицателно върху обществената психика и уважението на гражданите към закона.

Криминализацията е необходима само когато обществото не разполага с други, по-малко репресивни средства за борба срещу дадени отрицателни прояви. Преди да въведе нов наказателноправен запрет, законодателят трябва да прецени „възможностите“ на останалите методи за социално реагиране (мерки за обществено въздействие, въвеждане на гражданскоправна, дисциплинарна, административна отговорност) и само ако целеният социален резултат не може да бъде постигнат по друг начин, следва да се използва наказателната отговорност като крайно средство.

2.6.2.2. Допустимост на наказателноправната забрана (запрет). Нуждата от криминализация на дадено деяние още не означава, че законодателят непременно ще забрани това деяние в Наказателния кодекс. Трябва да се прецени също и допустимостта на съответния запрет от гледна точка на съществуващите политика, морал и право.

Наказателното право на Република България е израз на определена наказателна политика. Новата наказателноправна забрана трябва да съответства на наказателната политика на държавата. Това означава разпоредбата да е съобразена както с основните принципи на съвременното наказателно право (справедливост, законност, равенство на гражданите, лична и виновна отговорност, неотвратимост на наказанието, хуманизъм, демократизъм), също така и с актуалните насоки на наказателната по-

литика (ограничаване на наказателната репресия; постигане на максимално поправително и предупредително въздействие чрез минимум принуда; задълбочаване диференциацията на наказателната отговорност).

Новият наказателноправен запрет трябва да е съобразен и с морала, с обществените представи за добро и зло, за справедливост и т.н. От гледна точка на морала престъплението е винаги безнравствена проява.

Накрая следва да се прецени дали новата норма съответства на възприетите правни принципи; вгражда ли се тя добре в строежа на съществуващата правна система; не противоречи ли на разпоредби от други правни отрасли, които разрешават същото поведение, и т.н.

2.6.2.3. Възможност за реализиране на наказателноправната забрана (запет). След като се установи, че дадена забрана е потребна и допустима, трябва да се реши следващият въпрос – възможно ли е тя да се осъществи на практика. За целта е нужно да се изяснят редица обстоятелства. Подлежи ли съответното поведение на социален контрол (например не се ли отнася до твърде лични страни от живота на гражданите), може ли то да се регулира с наказателноправни норми. Едва след положителен отговор на тези въпроси следва да се преценяват и конкретните юридически изисквания: а) правнотехническа възможност за създаване на съответната наказателна норма (не се ли създават „празнини в правото“ или „излишък“ от наказателни норми; възможно ли е адекватно да се отрази обществената опасност и моралната укоримост на поведението в състава на престъплението, т.е. възможност за пълнота и определеност на законовия състав; възможно ли е да се предвиди отговорност, която да съответства на тежестта на престъплението); б) възможност със законни средства да се разкрие и докаже фактът на престъплението на различните стадии на наказателния процес; в) възможност за поправяне и превъзпитаване на

виновните чрез изпълнение на наказанието, за предотвратяване на рецидив и т.н.

2.6.2.4. Целесъобразност на наказателноправната забрана (запрет). Положителната страна на криминализацията е добре известна – наказателноправните норми защитават обществените отношения от най-опасните посегателства. Но дори когато е необходима и допустима, криминализацията поражда не само положителни, но и *отрицателни последици*. Тя има неизбежно и отрицателна страна.¹ Поради това законодателят винаги трябва да прецени целесъобразността от въвеждането на нов наказателноправен запрет, т.е. да съпостави положителните и отрицателните последици на криминализацията.

Социалната „цена“ на криминализацията зависи от редица фактори: а) страничните, вредни последици на криминализацията (откъсване на осъдения от производството, от семейството и т.н.); б) материалните средства за приемане и прилагане на новата норма (разходи за законодателна дейност, за информироване на гражданите, за разследване на престъпленията, за съдебно разглеждане и за изпълнение на наказанието); в) социално-психологическата реакция на гражданите и правозащитните органи при въвеждането на новия запрет; г) отрицателното отражение на криминализацията върху индивидуалното съзнание на осъденото лице (понижаване самооценката на осъдения в резултат на стигматизацията, снижаване значението на правните и моралните норми и др.); д) социалните и правните перспективи на борбата срещу съответните отрицателни прояви (продължи-

¹ „Колкото и да е опасно едно или друго поведение – пише Г. А. Злобин, – неговата криминализация никога не може да се разглежда като абсолютно благо, а винаги представлява пожертване на едни обществени интереси заради други, по-значителни“ (Основания уголовно-правового запрета..., с. 220).

телност на действието на новоприетата норма, необходимост от изменение на други нормативни актове и т.н.)¹

Приемането на нова наказателноправна забрана е целесъобразно само когато очакваният положителен резултат надхвърля значително отрицателните последици на криминализацията.²

2.6.3. ПРИ КРИМИНАЛИЗАЦИЯТА НА РАЗЛИЧНИТЕ постъпки преобладават едни или други съображения, свързани с особености на деянието или на социалната обстановка. Изменението на наказателното законодателство, приемането или отмяната на наказателноправен запрет може да бъде продиктувано от: а) *изменение на обществената опасност* на даден вид деяния (поради това например законодателят криминализира през 1982 г. изпълнението на съдебно решение относно упражняването на родителски права – чл. 182, ал. 2 НК, стопанския подкуп – чл. 225б НК, потвърждаването на неистина в писмена декларация пред съд – чл. 290а НК) или б) *намирането на по-ефикасни* (по-малко репресивни, „по-евтини“ за обществото и т.н.) *средства* за борба срещу съответната група отрицателни прояви. Например през 1982 г. законодателят декриминализира кражбите, присвояванията, обсебванията и вещното укривателство на обществено имущество на стойност до 50 лв., извършени за първи път, и ги обяви за административни нарушения.

¹ **Кудрявцев, В. Н.**, Правовое поведение: норма и патология..., с. 272. Като подчертава необходимостта от стабилност на наказателните норми, **М. И. Ковалев** пише: „Установявайки наказателна отговорност, законодателят трябва да отнесе към престъпните само такива действия, които дълго време ще бъдат опасни от гледна точка на наказателната политика и правосъзнанието. Непрекъснатите изменения на законодателството, даже под предлог за неговото усъвършенстване внасят дестабилизация и донасят повече вреда отколкото полза“ (Роль правосознания и юридической техники в развитии уголовного законодательства..., с. 77).

² Основания уголовно-правового запрета..., с. 220.

Съображенията бяха следните: повечето от тези дребни посегателства оставаха ненаказани; неоправдано е да се провежда „скъпото“ наказателно производство за малко опасни и в същото време твърде разпространени прояви; превеждането на тези посегателства в категорията на административните нарушения позволява борбата срещу тях да се води по-ефикасно, защото административната процедура е по-опростена, по-бърза и чрез нея се наказват по-голям брой правонарушения.

За да бъде научнообосновано, решението за криминализация трябва да е съобразено с всички *критерии*, с цялата система от принципи относно криминализацията. Нито едно от основанията за криминализация (висока обществена опасност, разпространеност на деянието и т.н.) само по себе си не е достатъчно, за да се въведе нова наказателноправна забрана. Само последователното прилагане на всички критерии и принципи позволява на законодателя да вземе оптималното решение и да създаде ефективна *наказателноправна норма*.

2.6.4. СПОСОБЪТ (ФОРМАТА) НА ИЗВЪРШВАНЕ на деянието и криминализацията. В някои случаи способът (формата) на извършване на деянието обуславя *социалното* значение на това деяние, и по-точно *наличието* на обществената му опасност. Тогава способът предизвиква нуждата от криминализация на деянието.

2.6.4.1. Дадена проява е общественоопасна само ако бъде извършена по определен начин. В зависимост от способа едни форми на деянието са общественоопасни, а други форми на същото деяние са полезни за общественото развитие. Това различно социално значение на формите на деянието определя и съответната реакция на законодателя. Например пренасянето на стоки през границата по надлежния ред, като форма на търговски обмен, поначало се поощрява от държавата. Но ако пренасянето е извършено без разреше-

ние на митниците, то съставлява административно нарушение и поражда административнонаказателна отговорност. А когато за това е използван чужд, подправен или с невярно съдържание документ, нарушението прераства в престъпление против митническия режим (чл. 242, ал. 1, т. „б“ НК). В случая способът влияе толкова силно върху *социалното* значение на деянието, че го превръща от общественополезно (или неутрално) в общественоопасно. Способът тук „придава“ обществена опасност на деянието. Поради това законодателят е криминализирайл не деянието изобщо, а само онези негови форми, които са достатъчно общественоопасни. Следователно способът в този случай е решаващо условие за криминализация на деянието. Това е отразено и в закона, като съответният способ е въздигнат в *конститутивен* признак от *основния състав* на престъплението. В този случай способът на извършване на деянието служи за разграничаване на престъпното от непростъпното поведение (административно, дисциплинарно, гражданскоправно нарушение и т.н.).

2.6.4.2. Поставя се въпросът колко силно трябва да въздейства способът (формата) върху социалното значение на деянието и по-точно – *колко висока степен на обществена опасност* е необходима, за да се криминализира деянието, извършено по определен начин. Предварително и абстрактно не може да се определи някакъв минимум обществена опасност, някакъв долен праг, който е нужен за криминализация. Във всеки отделен случай законодателят преценява *конкретно* специфичното отражение на деянието върху обществените отношения.

Освен това обществената опасност на дадена категория деяния не е константна величина, а се променя с времето заедно с изменението на общественно-политическата обстановка. Процесът на криминализация е средство за приспособяване на наказателното право към нуждите на живота. Той е отговор на дър-

жавата на определени обществени потребности. Поради това границата между престъпното и непрестъпното поведение е динамична, подвижна. Тя се променя в зависимост от общественото развитие и от възможностите на държавата за борба срещу съответната категория отрицателни прояви. А въпросът каква степен на обществена опасност е необходима за криминализация на дадено деяние се решава конкретно от законодателя във всеки отделен случай.

2.7.

Диференциация на наказателната отговорност

Понятието „диференциация на наказателната отговорност“ поражда оживени спорове в наказателноправната теория.¹ Едни автори схващат това понятие твърде широко, като включват в него и разграничаването на престъпното от непростъпното поведение, т.е. криминализацията.² Други автори свеждат диференциацията на наказателната отговорност единствено до диференциация на наказанията.³ По-долу ще разгледаме съдържанието на *диференциацията* на наказателната отговорност и нейните проявни форми.

2.7.1. ПОНЯТИЕТО „ДИФЕРЕНЦИАЦИЯ НА НАКАЗАТЕЛНАТА ОТГОВОРНОСТ“. Диференциацията на правото има дълбоки социални корени. Тя е отражение на диференциацията, която протича в системата на обществените отношения. В резултат на глобализацията и наукотехническия прогрес се усложнява

¹ Относно дискусията вж. Михайлов, Д., Диференциация на наказателната отговорност по НК на НРБ. // Правна мисъл, 1981, №2, с. 24–25.

² Например Nezkusil, J., K problematike diferenciacie trestni odpovednosti. – In: *Diferenciacie trestni odpovednosti*. Praha, 1983, с. 34–38.

³ И. Ненов използва понятията „наказателна отговорност“ и „наказание“ като равнозначни (Наказателно право на НРБ. Обща част, с. 497–499). Вж. също: Совершенствование мер борьбы с преступностью в условиях научно-технической революции. М., 1980, с. 126–150.

производството, преплитат се връзките между различните звена на икономическата система. Бурното развитие на науката и техниката предизвиква бързи и качествени промени в обществения живот. Увеличава се динамиката на обществените отношения – ускорява се икономическото развитие, усъвършенства се управлението, разширява се демокрацията, нарастват възможностите за развитие на личността и т.н.

Всички тези явления намират отражение в правото. С усложняване на обществения живот нараства нуждата от диференциация на правното регулиране. Правната система също се усложнява и обогатява. Формират се нови структурни образувания – норми, институти, отрасли. Една част от тях уреждат нововъзникналите обществени отношения (т.е. разширява се сферата на действие на правото), а друга част от новите норми се „специализират“ в регулирането само на отделни страни, елементи, особености на съществуващите отношения. С други думи, задълбочава се „разделението на труда“ между правните предписания.¹ Сложният, многопластов характер на регулираните обществени отношения и разнообразните задачи пред правото водят до диференциация на правната система.

От друга страна, общественото развитие е свързано с обективно *сближаване* на икономическите процеси и отношения. Юридически израз на този факт е обобщаването (интеграцията) на нормативния материал. Новите обществени явления могат да бъдат обхванати само от нови, по-общи правни форми с достатъчно висока степен на абстрактност. Поради това правните норми, които регулират близки, сродни отношения, се обединяват и обобщават. Така правната система се издига на нова, по-висока степен на развитие. Следователно *диференциацията*

¹ **Алексеев, С. С.**, Структура советского права. М., 1975, с. 3–54. Вж. също: Правовая система социализма. Т. 1. М., 1986, с. 14–65.

и интеграцията са противоположни и диалектически свързани страни от развитието на правото.¹

Наказателното право е специфично средство за защита на обществените отношения от престъпни посегателства. Ефективността на наказателноправното въздействие зависи преди всичко от диференциацията на наказателната отговорност и нейната неотвратимост. Поради това една от основните насоки при усъвършенстване на наказателното законодателство е *зadълбочаване диференциацията на наказателната отговорност*.

*„Диференциация на наказателната отговорност“ означава да се определи в закона различна наказателна отговорност за различните видове престъпления (в зависимост от тяхната обществена опасност и морална укоримост, както и от личността на престъпника).*²

¹ Пак там.

² Според **И. Ненов** диференциацията означава „да бъдат установени специфични решения за различните категории наказателноправно релевантни хипотези“ (**Ненов, И., Лютов, К.**, Диференциация и индивидуализация на наказателната отговорност. – В: *Държавната и правната система при изграждане на развито социалистическо общество в НРБ*. С., 1975, с. 321).

Под диференциация на правото „обикновено се разбира разчленяване, разбиване по признаци или показатели, които сочат на съществени и типични различия, обосноваващи специфични изводи и решения“ (**Михайлов, Д.**, Диференциация на наказателната отговорност по НК на НРБ..., с. 23).

Относно диференциацията на наказателната отговорност вж. също: **Курляндский, В. И.**, Уголовная политика, дифференциация и индивидуализация уголовной ответственности. – В: *Основные направления борьбы с преступностью*. М., 1975, с. 77–95; **Гальперин, И. М.**, Уголовная политика и уголовное законодательство. – В: *Основные направления борьбы с преступностью*, с. 47–76; **Злобин, Г. А., Келина, С. Г., Яковлев, А. М.**, Советская уголовная политика: дифференциация ответственности. // *Советское государство и право*, 1977, № 9, с. 54–62; **Филчев, Н.**, Состав преступления и дифференциация уголовной ответственности. – In: *Diferenciace trestni odpovednosti*. Praha, 1983, с. 139–145.

Диференциацията на наказателната отговорност е средство за реализиране принципа на справедливост в наказателното право. Съгласно този принцип „наказанието е съответно на престъплението“ (чл. 35, ал. 3 НК). Обикновено под „диференциация на наказателната отговорност“ се разбира, за по-тежките престъпления и опасните рецидивисти да се предвиди по-тежка отговорност, а за по-леките престъпления и виновните, които могат да бъдат поправени с по-леко въздействие (т.нар. случайни престъпници), да се предвиди смекчена наказателна отговорност до пълно освобождаване от нея. В действителност понятието „диференциация на наказателната отговорност“ има значително побогато съдържание.

За да се изясни по-задълбочено „диференциацията на наказателната отговорност“, трябва да се излезе от връзката на отговорността с престъплението. *Престъплението е не само основание, но и мярка на наказателната отговорност.*¹ С други думи, престъплението не само поражда наказателната отговорност, но определя и нейната тежест. Отговорността е адекватна последица на престъплението. Тогава диференциацията на наказателната отговорност е последица от диференциацията на нейните основания – престъпленията.

При диференциацията на наказателната отговорност законодателят следователно се изправя пред три проблема. *Първо*, да разграничи в Наказателния кодекс различните форми на престъпно поведение, т.е. различните видове престъпления (основните състави) и онези варианти на дадено престъпление (квалифицираните състави), които изискват специфична наказател-

¹ „Ако понятието престъпление предполага наказание – пише **Карл Маркс**, – то действителното престъпление предполага определена мярка наказание. Действителното престъпление е ограничено. Ето защо трябва да бъде ограничено и наказанието... Задачата се състои в това наказанието да се направи действителна последица от престъплението...“ **Маркс, К., Енгелс, Ф.**, Съч. Т. 1. С., 1957, с. 120.

ноправна отговорност.¹ Основният разграничителен критерий е тежестта (обществената опасност и моралната укоримост) на поведението. *Второ*, да класифицира различните типове престъпници и определи техните социални свойства, които имат съществено значение за тежестта (степената) на наказателната отговорност. *Трето*, да определи наказанията за различните видове престъпления – всяко наказание трябва да съответства на тежестта на престъплението, посочено в диспозицията, и същевременно да е съгласувано с наказанията за останалите престъпления. Това изисква да се изгради система от разнообразни наказания и други мерки за въздействие в общата част на Наказателния кодекс, която ще позволи на законодателя да диференцира отговорността за различните престъпления, а на съда – да индивидуализира наказателната отговорност в зависимост от особеностите на отделния случай.

Освен тежестта на престъплението и личността на престъпника законодателят използва и друг допълнителен критерий за диференциация на наказателната отговорност – *целите на наказанието*. Както посочихме, наказанието е не само справедливо (съответно) възмездие за извършеното престъпление, но и средство за постигане на определените от закона цели.² Тези цели са посочени най-общо в чл. 36 от Наказателния кодекс на Република България. Когато законодателят предвижда конкретното на-

¹ Както пише **И. Ненов**, „необходимо е преди всичко да бъдат отграничени и очертани от закона типичните хипотези, които изискват диференцирано третиране и специфицирани наказателноправни санкции“ (**Ненов, И., Лютов, К.**, Цит. съч., с. 324).

² „Заслуженото наказание невинаги е и действително необходимо (въобще или в този си размер) за осъществяване на поставените от закона цели“ (**Лютов, К.** Нови положения относно наказанията в НК на НРБ. С., 1972, с. 11). Относно целите на наказанието вж. **Каракашев, В.**, Проблеми на определяне ефективността на наказанието лишаване от свобода..., с. 52–87. Изясняването на целите на наказанието е от изключително значение за изследване ефективността на наказателноправното въздействие.

казание за дадено престъпление, той съобразява общите принципи с особеностите на отделния случай. При това на преден план излизат различни наказателнополитически съображения, като законодателят акцентира върху една или друга по-близка *специфицирана цел*, която преследва в конкретния случай. Във всички случаи обаче общата превенция (респективно тежестта на престъплението, справедливостта) има приоритет пред индивидуалната превенция (особеностите на личността, целесъобразността) при установяване на наказанието в закона.

Както посочихме, когато установява долната граница на наказанието, законодателят може да слезе под минимума, определен от обективната тежест на престъплението, за да използва смекченото наказание като средство за постигане на едни или други конкретни цели (например за да поощри положителното посткриминално поведение на дееца или за да предостави на съда възможност да отчете изключително ниската обществена опасност на личността на даден престъпник и др.).

Принципът на целесъобразността е застъпен силно при построяване санкциите на *поощрителните* наказателни норми. Както е известно, редица разпоредби на Наказателния кодекс на Република България предвиждат смекчаване на отговорността или дори пълно освобождаване от наказание, ако субектът преустанови престъпната си дейност и предотврати, ограничи или възстанови вредите от нея. Това са три категории случаи: доброволно прекратяване на престъпната дейност (чл. 18, ал. 3 НК; чл. 22 НК); последваща дейност за ограничаване на вредите от престъплението (чл. 104, ал. 2 НК; чл. 105, ал. 2 НК; чл. 183, ал. 3 НК; чл. 292, ал. 1, т. 2 и ал. 2 НК; чл. 343а НК и др.); възстановяване на вредите от имуществено престъпление (чл. 197 НК; чл. 205 НК; чл. 206, ал. 6 НК; чл. 212б НК и др.). Става дума за специфичен метод за осъществяване на превантивната функция на наказателния закон, при който посредством смекчаване на отговорността деецът се стимулира към последващо положител-

но поведение по предотвратяване, ограничаване или възстановяване на вредите от престъплението.¹

2.7.2. ПРЕДМЕТНА И ФУНКЦИОНАЛНА ДИФЕРЕНЦИАЦИЯ.

Диференциацията на наказателното законодателство протича в две направления: **предметно** и **функционално**.

2.7.2.1. Най-дълбокото основание за диференциация на нормите на особената част на Наказателния кодекс е *различието в обществената опасност* на регулираните прояви.

Обществената опасност, както е известно, има две страни – качествена (характер) и количествена (степен). Характерът на обществената опасност на престъплението се определя преди всичко от обекта, т.е. от вида на засегнатото обществено отношение. Обектът обуславя както фактическите особености на посягателството, така и неговото социално значение. Поради това обектът е основен критерий за разграничаване на престъпленията, а следователно и на нормите в особената част на закона. Друг фактор, който влияе пряко върху характера на обществената опасност, е естеството на предизвиканите вредни изменения в обекта. Вредата зависи на свой ред от вида на посягателството. Например всички престъпления против собствеността се делят

¹ По-подробно вж. **Ненов, И.**, Наказателноправни методи за предотвратяване, ограничаване и възстановяване на вредите от престъпленията. // *Правна мисъл*, 1969, № 6, с. 3–21; **Каракашев, В.**, Наказуемост, наказателна отговорност и лични основания за освобождаване от наказателна отговорност..., с. 107–184; **Палазов, И.**, Намалената наказателна отговорност при внасяне или заместване на присвоените пари, вещи или ценности – чл. 205 НК. – Бюлетин на СЮБ, 1977, № 1–2, с. 35–45; **Михайлов, Д.**, Квалификация на престъпления при възстановени вреди. // *Правна мисъл*, 1979, № 3, с. 61–73. Вж. също Елеонский, В. А., Поощрителные нормы уголовного права и их значение в деятельности органов внутренних дел. Хабаровск, 1985; **Сахаров, А. Б.**, Предупредительная функция советского уголовного закона. – В: *Актуальные проблемы уголовного права...*, с. 75–77.

на седем вида: кражба, грабеж, присвоявания, измама, изнудване, вещно укривателство, унищожаване и повреждане. Останалите обстоятелства (размер на вредата, вероятност за настъпването и, способ на извършване на престъпното деяние, използваните средства и оръдия, времето, мястото и обстановката на извършване на деянието, разпространеността му, субективните елементи на престъплението – вид и степен на вината, мотив, цел и емоционално състояние на дееца; социално значимите свойства на личността на виновния и др.) влияят най-често върху степента на обществена опасност на престъплението. Те служат за разграничаване на онези *разновидности* на престъплението, които изискват диференцирана, нюансирана наказателна отговорност.

Предметната диференциация на наказателното законодателство протича следователно на няколко нива. Според характера на обществената опасност законодателят разграничава различните видове престъпления и систематизира нормите за тях по глави и раздели в особената част на закона. А според степента на обществената опасност той разграничава вариантите на дадено престъпление и съответните конкретизиращи разпоредби, които предвиждат квалифицирани състави на престъплението.

2.7.2.2. Успоредно с предметната диференциация в наказателното право протича и *функционална* диференциация.¹ Тя се изразява в това, че дадена норма (или група норми) се специализира в изпълнението на отделна само задача при наказателноправното регулиране. В резултат на това функцията на нормата се стеснява, а предметният ѝ обсег се разширява – тя обхваща всички (или повечето) престъпления независимо от техния вид. Функционални са например институтите на вината, приготвянето и опита, съучастието, освобождаването от наказателна отговорност и др. Разпоредбите на функционалните институти представляват „из-

¹ Относно функционалната специализация на правните норми изобщо вж. **Алексеев, С. С.**, Структура советского права..., с. 44–45; **Черданцев, А. Ф.**, Специализация и структура норм права. // *Правоведение*, 1970, № 1, с. 41–49.

несени пред скоби“ общи положения, които са валидни за всички (или повечето) престъпления. Функционалните институти изразяват по-висока степен от развитието на наказателното законодателство и са поместени в общата част на Наказателния кодекс.

„Диференциацията – пише Д. Михайлов, – пронизва всяко понятие, категория или институт на наказателното право, тя засяга повече или по-малко всяко престъпление.“¹

2.7.3. ДИФЕРЕНЦИАЦИЯ НА ПРЕСТЪПЛЕНИЯТА. СЛЕД тези общи положения ще посочим и някои конкретни въпроси, които възникват при диференциацията на наказателната отговорност.

2.7.3.1. Първият от тях е за *класификацията (категоризацията) на престъпленията*. Класификацията е разпределяне по групи (класове) на дадени явления. Престъпленията могат да се класифицират въз основа на различни критерии. Например според конструкцията на изпълнителното деяние те са едноактни и сложни; според съставомерните последици престъпленията биват формални, на поставяне в опасност и увреждащи; според вината – умишлени и непредпазливи; според броя на участниците – престъпления, извършени от едно лице и от няколко лица; според личността на дееца – престъпления, извършени от неосъждан и от рецидивист, от пълнолетно и от непълнолетно лице; според реда за осъществяване на наказателното преследване – престъпления от общ и от частен характер, и т.н.² За диференциацията на наказателната отговорност обаче е от значение тази класификация, която отразява различното социално съдържание на престъпленията. Следователно престъпленията трябва да се класифицират според техни-

¹ Михайлов, Д., Диференциация на наказателната отговорност по НК на НРБ..., с. 33.

² Пак там, с. 27–28.

те *социални* свойства – обществена опасност и морална укоримост. Като показател за тежестта на престъпленията може да се използва предвиденото в закона наказание. Това наказание е законодателна оценка за *типичната* обществена опасност и морална укоримост на даден вид престъпления. Наказанието в закона позволява да се съпоставят различните престъпления (а това е необходима предпоставка за тяхното класифициране).¹

Възниква въпросът на колко категории да се разделят престъпленията. Законодателят решава този въпрос в зависимост от практическите нужди и конкретните цели, които преследва с дадена класификация. Поначало *класификацията на престъпленията обслужва нуждата от диференциация на наказателната отговорност*. Класификацията позволява да се усъвършенстват както наказанията за престъпленията, така и редица институти на общата част на Наказателния кодекс.

Наказателният кодекс на Република България не съдържа обща разпоредаба, която да категоризира престъпленията. Анализът на наказателното законодателство позволява да се предложи следната класификация на престъпленията: 1. *леки* престъпления – умишлени престъпления, за които законът предвижда наказание лишаване от свобода до една година или друго по-леко наказание, и непредпазливи престъпления, за които законът предвижда наказание лишаване от свобода до две години или друго по-леко

¹ „Наказанието, установено от закона – пише **А. А. Пионтковски**, – е пропорционално на тежестта, на обществената опасност на извършеното престъпление“ (Курс советского уголовного права в шести томах. Наказание. Т. 3. М., 1970, с. 28).

„За степента на обществената опасност на престъплението може да се съди преди всичко по санкцията на разпоредабата на закона, която предвижда това престъпление“ (**Демидов, Ю. А.**, Цит. съч., с. 98). Вж. също **Тоболкин, П. С.**, Социальная обусловенность уголовно правовых норм. Свердловск, 1983, с. 136–137; Уголовный закон. Опыт теоретического моделирования..., с. 52; **Козаченко, И. Я.**, Санкции за преступления против жизни и здоровья..., с. 213–214.

наказание; 2. *нетежки* престъпления – умишлени престъпления, за които законът предвижда наказание лишаване от свобода от една до пет години или друго по-леко наказание, и непредпазливи престъпления, за които законът предвижда наказание лишаване от свобода от две до пет години или друго по-леко наказание; 3. *тежки* престъпления – умишлени престъпления, за които законът предвижда наказание лишаване от свобода от пет до десет години, и непредпазливи престъпления, за които законът предвижда наказание лишаване от свобода повече от пет години; 4. *особено тежки* престъпления – умишлени престъпления, за които законът предвижда наказание лишаване от свобода повече от десет години.

Тази класификация на престъпленията е извлечена от самия закон. Редица въпроси на отговорността са решени в Наказателния кодекс общо – за цели групи престъпления. Например разпоредбата на чл. 93, т. 7 НК определя категорията на тежките престъпления; за тежки умишлени престъпления се говори в определението на опасния рецидив по чл. 29, ал. 1, б. „а“ НК; разпоредбата на чл. 39, ал. 2 НК сочи категорията на особено тежките престъпления.

Класификацията на престъпленията е първата крачка при диференциацията на наказателната отговорност. Тя е първична, най-обща, „груба“ диференциация. Въвеждането на обща норма в Наказателния кодекс, която да категоризира престъпленията, ще позволи да се предвидят еднородни правни последици за всички видове престъпления от даден род, и в частност – да се определят съответни граници на наказанието за всяка категория престъпления. В резултат на това ще се усъвършенстват редица институти на общата и особената част на Наказателния кодекс (приготовление, освобождаване от наказание и от наказателна отговорност, давност, реабилитация, укривателство и др.); ще се съгласуват по-добре наказанията за различните престъпления (както помежду си, така и с тежестта на съответните престъпления); изобщо ще се усъвършенства системата за привличане към наказателна отговорност и освобождаване от нея.

2.7.3.2. Диференциацията на престъпното поведение не се изразява само в разграничаване на отделните престъпления и тяхното класифициране. Освен това е нужно да се разграничат и онези варианти на *дадено* престъпление, които изискват диференцирана отговорност, т.е. да се формулират *квалифицираните състави* на престъплението.

В *основния състав* на престъплението законодателят закрепва обстоятелствата, които са необходими за възникване на наказателната отговорност, т.е. образуват *основанието* на наказателната отговорност. Поради това основният състав съдържа онези признаци, които показват, че поведението има *достатъчно висока степен* на обществена опасност и морална укоримост, за да бъде криминализирано. Тези признаци се отнасят до основните елементи на поведението (общественоопасното деяние и престъпния резултат) и са налице винаги, когато е извършено престъпление от съответния вид. По такъв начин в основния състав законодателят отразява типичната тежест на престъплението, която е присъща на основния му, най-общ вариант.

Когато някой от останалите елементи и особености на престъпното поведение (размер на вредата, способ, място, време на извършване на деянието и т.н.) предизвиква *съществено отклонение от типичната му тежест* (обществена опасност и морална укоримост), законодателят закрепва съответния вариант в по-леко или по-тежко наказуем състав на престъплението. Посредством тези *квалифицирани състави* законодателят диференцира различните варианти на престъплението, а с това и наказанията за тях. Квалифицираните състави следователно са средство за диференциация на наказателната отговорност.¹

¹ Относно квалифициращите обстоятелства **Л. А. Кругликов** пише: „Дадените обстоятелства се използват от законодателя за конструиране на повече или по-малко опасна разновидност на деянието и съответно – за определяне в закона на нови предели на наказуемостта, на смекчена или усилена санкция в сравнение с тази, която е установена за основния състав на престъплението. Иначе казано, специалните обстоятелства

Конкретизиращите вариантни предписания на особена част на Наказателния кодекс (квалифицираните състави) са *специални* по отношение на нормата, която предвижда основния състав на престъплението. Тези специални норми израстват от общата, като конкретизират нейното съдържание и обхващат само част от приложното и поле. Създаването на *квалифицирани състави* изразява тенденцията към задълбочаване диференциацията на наказателната отговорност. Чрез тези състави законодателят уточнява степента на обществена опасност на престъпното поведение и предвижда *съответна диференцирана* отговорност. Така общата норма по изказа на С. С. Алексеев „обраства със свита“ от конкретизиращи положения¹.

Развитието на наказателното законодателство е свързано с увеличаване дела на конкретизиращите норми. Поради това перспективно направление в наказателноправната наука е *да се изследва влиянието на различните обстоятелства* (елементи на поведението и обстановката, особености на личността на дееца) *върху тежестта на престъплението. Всъщност да се изследва как различните обстоятелства влияят върху обществената опасност на дадено престъпление и да се изучат съответните конкретизиращи норми на особена част е по същество едно и също.* Само че първият подход (*социален*) се занимава с поведението и значението на неговите елементи за обществената опасност, а вторият подход (*нормативен*) – с отражението на

се използват като средство за диференциация на наказанията; с тяхна помощ законодателят коригира обема на отговорността, рамките на наказуемостта“ (Смягчающие иотягчающие ответственность обстоятельства в уголовном праве. Воронеж, 1985, с. 93). Вж. също **Михайлов, Д.**, Особенности на деянието при усложнена престъпна дейност..., с. 188.

¹ За конкретизиращите правни норми изобщо вж. **Алексеев, С. С.**, Структура советского права..., с. 111–117. Вж. също **Кудрявцев, В. Н.**, Общая теория квалификации преступлений..., с. 251–258; **Свидлов, Н. М.**, Специальные нормы в уголовном праве. Автореф. канд. дисс. М., 1979.

тези явления в закона, т.е. с *нормите*, посредством които законодателят диференцира отговорността в рамките на дадено престъпление.

2.7.4. ДИФЕРЕНЦИАЦИЯТА И СЪСТАВЪТ НА ПРЕСТЪПЛЕНИЕТО. Задълбочаването на диференциацията на наказателното законодателство е свързано с изменение в *съдържанието* на съставите на престъпленията. При това се очертават следните тенденции.

- а) Увеличава се делът на *резултатните престъпления* в Наказателния кодекс за сметка на формалните престъпления. Престъпленията, както е известно, се делят на две категории: формални и резултатни. А последните от своя страна биват престъпления на поставяне в опасност (застрашаващи) и същински резултатни престъпления (увреждащи). Законодателят създава състави на формални престъпления поради различни съображения: а) когато вредните последици от деянието настъпват неизбежно (например лъжесвидетелстване, подкуп); б) когато защитаваният обект е твърде ценен за обществото (например шпионство); в) когато не може да се предвиди и характеризира достатъчно точно вредата от престъпното деяние (например клевета, укривателство, документни престъпления). Понастоящем две трети от съставите на престъпления, предвидени в Наказателния кодекс, са формални. Тенденцията обаче е да се увеличава броят на съставите, които визират материални (резултатни) престъпления. По такъв начин последователно се провежда в закона принципът, че обективна мярка за отговорността трябва да бъде *реално* причинената вреда.
- б) В съставите на увреждащите престъпления законодателят все по-често уточнява характера и обема на *престъпния резултат*. При престъпленията на поставяне в опасност отговорността би следвало да се диференцира и в зависимост от

вероятността за настъпване на вредата. Колкото по-голяма е тази вероятност, толкова по-опасно е деянието.¹

- в) Преди да създаде наказателна норма, законодателят изследва обективните зависимости между обществените явления и ги отразява в състава на съответното престъпление. При резултатните престъпления той трябва да отрази не само деянието и последиците му, но и *причинната връзка* между тях. Причинната зависимост между две явления може да бъде твърде различна – пряка или косвена, т.е. усложнена от намесата на привходящи фактори. Тези фактори може да са природни или технически сили, или действия на трети лица. Различният характер на причинната връзка е също основание за диференциация на наказателната отговорност.

При косвената причинна връзка деецът създава само възможност за настъпване на престъпния резултат, която се претворява в действителност под въздействието на други фактори. Затова пряката причинна връзка обуславя по-висока степен на обществена опасност на деянието. Колкото по-отдалечен е резултатът от постъпката (по броя на привходящите фактори), толкова по-смекчена би следвало да бъде отговорността. Защото обективно приносят на дееца за настъпване на общественоопасния резултат е по-малък, а субективно по-трудно е за дееца да предвиди този резултат и да направлява развитието на причинния процес.

- г) *Субективните елементи* на поведението (вид и степен на вината, мотив, цел, психическо състояние на дееца и др.) следва да се използват по-широко при диференциацията на наказателната отговорност. В условията на напредналата научнотехническия прогрес законодателят криминализира редица непред-

¹ Въпросът за криминализацията на деянията (и особено на непредпазливите деяния), които създават само опасност за обекта, е спорен и се поставя особено остро във времето на научно-техническия прогрес – вж. Совершенствование мер борьбы с преступностью в условиях научно-технической революции. М., 1980, с. 171–174.

пазливи действия по използване на техниката. Като се има предвид, че това са ситуативни престъпления, при които връзката между деянието и настъпилите вредни последици е далечна, а тежестта на последиците често се определя от случайни обстоятелства, то перспективна е диференциацията на отговорността в зависимост от отношението на дееца към правилото за безопасност, т.е. в зависимост от това, дали той съзнателно нарушава правилото. В такъв случай очевидно следва да се предвиди по-тежка отговорност.¹

- д) Диференциацията на наказателната отговорност е свързана със задълбочаване *хуманизма* на наказателното право. Принципът на хуманизма изисква да се използва минимум репресия за постигане целите на наказанието. За да прецени какво наказание е необходимо и достатъчно за поправяне на деец, законодателят трябва повече да съобрази личностните особености на дееца. С други думи, той трябва по-широко да отрази *личността на дееца* в състава на престъплението. Постава се въпросът докъде може да стигне законодателят, когато отразява свойствата на личността в наказателноправната норма; колко широки възможности следва да предостави той на съда за индивидуализация на наказателната отговорност. Този въпрос е само един от аспектите на по-общия и много важен за наказателното право проблем – да се намери оптималното съотношение между волята на законодателя и усмотрението на съда при наказателноправното регулиране.²

¹ Тази мисъл е изказана от **В. И. Курляндски** (Некоторые вопросы ответственности в связи с научно-техническим прогрессом. – В: *Научнотехнический прогресс и проблемы уголовного права*. М., 1975, с. 18) и развита от **П. С. Дагел** (Совершенствование мер борьбы с преступностью в условиях научно-технической революции..., с. 235–237).

² По въпроса за съотношението между волята на законодателя и дискреционните пълномощия на съда вж. статията на **Яковлев, А. М.**, Принципы социальной справедливости и основания уголовной ответственности..., с. 90–92.

При отразяване личността на деца в състава на престъплението следва да се спазва принципът: *основният състав да съдържа характеристика на поведението, а особеностите на личността на деца се закрепват само в квалифицираните състави на престъплението.* (При условие, разбира се, че тези особености влияят чувствително върху степента на обществена опасност на престъплението или по друг начин обуславят нуждата от диференциране на наказателната отговорност.)

Задълбочаването на диференциацията на наказателната отговорност изисква да се изучат и класифицират свойствата на личността, които законът въздига в квалифициращи обстоятелства¹; да се изследват основанията и функциитена съответните конкретизиращи норми; да се намерят показатели за обществената опасност на личността на престъпника и критерии за въздигане на дадена особеност на личността в квалифициращо обстоятелство; да се създадат правила за отразяване личността на деца в състава на престъплението и т.н.

2.7.5. ДИФЕРЕНЦИАЦИЯ НА НАКАЗАНИЯТА. ДИФЕРЕНЦИАЦИЯ на наказателната отговорност в тесен смисъл означава да се диференцират в закона *наказателноправните последици* на различните престъпления. Във връзка с това следва да се отбележат следните моменти:

2.7.5.1. Системата на наказанията², установена в общата част на Наказателния кодекс, трябва да създава възможност за

¹ Вж. **Свинкин, А. И.**, Признаки личности престъпника в роли квалифицирующих обстоятельства. – В: Проблемы советского уголовного права и криминологии. Свердловск, 1973, 48–62. За социалнозначимите особености на личността на престъпника вж. **Тодрия, Г. Г.**, Актуальные проблемы советского права. Тбилиси, 1988, с. 334–346.

² По традиция в наказателноправната литература се говори за „система на наказанията“. Но според **Н. А. Стручков** по-точно е да се каже „система на мерките за наказателноправно въздействие“. Последната включва освен наказанията и други мерки за наказателноправно въздействие.

диференциран подход към престъпленията и виновните лица. Поради това е нужно да се предвидят разнообразни по съдържание и тежест наказания и други мерки за въздействие. Това ще позволи на законодателя да подбере най-подходящото (справедливо и целесъобразно) наказание, когато построява санкциите за различните престъпления.

Задълбочаването на диференциацията на наказателната отговорност изисква да се установи *връзката, зависимостта между различните видове наказания*. Законодателят подрежда наказанията в общата част на Наказателния кодекс (чл. 37 НК) според тяхната тежест, репресивност. Така се получава „стълбица на наказанията“, в която всяко наказание играе ролята на отделно „стъпало“.¹ Ако може да се оцени разликата между тежестта на различните видове наказания, т.е. между отделните „стъпала“, тогава ще разполагаме с *единна скала* за измерване и сравняване на всички наказания. (Нужна е, разбира се, и обща мерна единица за тежестта на наказанията.) В резултат на това санкциите за различните престъпления ще се съгласуват много точно помежду си; алтернативните санкции (които предвиждат възможност за дадено престъпление да се наложи едно измежду две или пове-

(О наказания, системе его видов и иных мерах уголовноправового воздействия. – В: *Актуальные проблемы уголовного права...*, с. 91–102.)

¹ „Ако разликата между нивата на принудата е твърде голяма – пише **А. С. Михлин**, – образува се своеобразен вакуум, пречещ на индивидуализацията на отговорността, а ако е малка, възниква конкуренция на видовете наказания“ (Проблеми совершенствования системы наказаний в советском уголовном праве. – В: *Актуальные проблемы уголовного права...*, с. 104). За опасността от създаване на такъв „вакуум“ пише и **В. Каракашев**: „...повишаването минимума на лишаването от свобода ще създаде вакуум в системата на наказанията, и по-специално между поправителния труд и лишаването от свобода, който в известна степен съществува и понастоящем. Този вакуум следва да бъде запълнен“ (Проблеми на определяне ефективността на наказанието лишаване от свобода..., с. 123). Вж. също **Каракашев, В.**, По въпроса за лишаването от свобода за кратки срокове. // *Правна мисъл*, 1977, № 3, с. 69–74.

че наказания, т.е. взаимна „заменяемост“ на наказанията) ще се усъвършенстват и т.н.

Нашият законодател е направил определена крачка в тази насока. Но цялостното решаване на проблема, намирането на количествена зависимост между всички видове на казания е трудна и отговорна задача, която предполага редица теоретически и емпирически, социални и правни изследвания.¹

2.7.5.2. Съвкупността от всички санкции на нормите на особена част образува система. Изграждането на системата на санкциите в Наказателния кодекс, както и на всяка отделна санкция е подчинено на изискването за диференциация на наказателната отговорност.² Санкцията на наказателно-правната норма е тясно свързана с диспозицията. Нормите на особена част на Наказателния кодекс имат специфична структура – диспозицията сочи юридическия факт, а санк-

¹ „Струва ни се – пише **И. Я. Козаченко**, – че е възможно и необходимо въвеждането в наказателното законодателство на коефициенти (квоти) на адекватността на разнородните видове наказания, използвани при конструиране на санкциите...“ (Санкции за преступления против жизни и здоровья..., с. 198). Различни съображения по този въпрос вж. у **Хан-Магомедов, Д. О.**, Методика сравнительной оценки тяжести уголовных наказаний. – В: *Вопросы борьбы с преступностью*. М., 1972, вып. 15, с. 42–53; **Нажимов, В. П.**, Справедливость наказания – важнейшее условие его эффективности. – В: *Вопросы организации суда и осуществления правосудия в СССР*. Калининград, 1973, с. 3–11; **Курляндский, В. И.**, Уголовная политика, дифференциация и индивидуализация уголовной ответственности..., с. 93–95; **Осипов, П. П.** и др., Комплексное изучение системы воздействия на преступность. Л., 1978, с. 102–107; **Дементьев, С. И.**, Построение уголовно-правовых санкций в виде лишения свободы. Ростов на Дон, 1986.

² Усъвършенстването на санкционната система изисква да се класифицират различните видове санкции. Оригинална класификация на санкциите предлага **Кругликов, А. А.**, Смягчающие и отягчающие ответственность обстоятельства в уголовном праве..., с. 123–135. Вж. също **Козаченко, И. Я.**, Санкции за преступления против жизни и здоровья..., с. 200–227.

цията – правните му последици. По-точно диспозицията определя *състава на престъплението*, а санкцията предвижда *наказателната отговорност*, която следва от извършването на престъплението.¹ Между диспозицията и санкцията на наказателноправната норма съществува не само юридическа, но и социална обусловеност, защото те отразяват реални социални явления. Диспозицията съдържа модел на престъпното поведение и неговата типична тежест (обществена опасност и морална укоримост). А наказанието, предвидено в санкцията, е своеобразен количествен израз на това престъпление.²

„На всяко общо типово определение на престъпление, дадено в диспозицията на закона, на всеки състав винаги съответства общо типово наказание, определено в санкцията...“³ Тази лаконична мисъл на А. Н. Трайнин има твърде богато съдържание. Задачата при наказателното нормотворчество е да се по стигне именно това *съответствие, да се предвиди такова наказание в санкцията, което да съответства на престъплението, посочено в диспозицията*. С една дума, задачата е да се създаде справедлив

¹ „Съставът на престъплението и наказанието – пише **А. Н. Трайнин** – са свързани органически едно с друго, както органически са свързани помежду си и съответстващите им части на нормата на особената част на Наказателния кодекс – диспозиция и санкция“ (Общее учение о составе преступления..., с. 311). Относно структурата на нормите на особената част вж. **Дурманов, Н. Д.**, Советский уголовный закон. М., 1967, с. 112–130; **Брайнин, Я. М.**, Уголовный закон и его применение. М., 1967, с. 40–89. А за съотношението между състава на престъплението и диспозицията на наказателноправната норма вж. **Кузнецова, Н. Ф.**, Преступления, состав преступления, диспозиция уголовноправовой нормы. // *Вестник Московского университета*, 1967, № 4, с. 35–48; **Кудрявцев, В. Н.** *Общая теория квалификации преступлений...*, с. 79–87.

² За социално-правната обусловеност на функциите и структурата на санкциите вж. **Козаченко, И. Я.**, Санкции за преступления против жизни и здоровья..., с. 88–109.

³ **Трайнин, А. Н.**, Общее учение о составе преступления..., с. 313.

закон. За да се установи съответствието, е нужно предварително да се „оценят“ престъплението и наказанието.

Оценяването е процедура, при която оценяваният обект се сравнява с други явления от същия род или с някакъв еталон.¹ Обществената опасност на дадено престъпление може да се оцени само когато се *сравнява* с опасността на останалите престъпления. Тежестта на санкцията се разкрива само ако тя се разглежда в *системата* от другите санкции, във връзка с тях, а не изолирано.

Задачата да се предвидят в закона наказания, които да *съответстват* на престъпленията, включва три етапа: да се оцени качествено и количествено обществената опасност и морална укоримост на различните видове престъпления; да се създаде единна скала и се измери тежестта на различните видове наказания, т.е. на наказателноправната репресия; да се установи и изрази количествено зависимостта между тежест на престъплението и тежест на наказанието, а за това е нужно да се намери „коефициентът на съответствие“ между тях (образно казано – да се установи колко репресия съответства на единица обществена опасност на престъплението).

В крайна сметка проблемът се свежда до *измерване* на социално-правни явления.² Измерването е *количествено* оценяване

¹ Това е класическото разбиране за процедурата на оценяването – вж. **Коршунов, А. М., Мантатов, В. В.**, Цит. съч., с. 202.

² „Понастоящем проблемът за социалното измерване е един от централните в социологическите изследвания... Задачата за социални измервания в правото, т.е. за количествено изразяване на някои свойства на социално-правните и държавно-правните явления, за тяхната формализация с цел пълно и точно описване на езика на съвременната математика е твърде актуална“ (Право и социология. М., 1973, с. 161–162). По въпроса за измерването на социалните явления вж. **Венгеров, А. Б., Никитинский, В. И., Самощенко, И. С.**, Общая методика измерений в праве. // *Советское государство и право*, 1970, № 6, с. 30–38; **Ядов, В. А.**, Социологическое исследование. М., 1972; **Суслов, Ю. А.**, Конкретные исследования и развитие социологии права. Л., 1983, с. 68–69; *Логика социологического исследования*. М., 1987, с. 93–151.

на явлението, при което то се описва (изразява) посредством числа. Принципната възможност за измерване на явленията произтича от това, че всяко нещо е диалектическо единство от определено качество и количество, всяко нещо е количествено определено качество.

В литературата, а и в съдебната практика, съществува известен скептицизъм относно възможността да се измерят и съпоставят престъпленията и наказанията. По традиция се разчита на опитно изработените правила и човешката интуиция. Както законодателят обаче, така и съдът оценяват *количествено* редица наказателноправни явления. Престъпленията например са подредени по глави и раздели на Наказателния кодекс в зависимост от тяхната тежест.

В основата на тази класификация е поставена различната социална ценност на защитаваните обекти. В същото време и наказанията са подредени по тежест и образуват „стълбица на наказанията“. „Вече самият факт на съществуване на класифицирани по тежест системи на престъпленията, от една страна, и система на наказанията, от друга, позволява с метода на простото „налагане“ да се определи, за какви престъпления от аксиологическа гледна точка трябва да се налагат най-суровите наказания и обратно. Но тази първоначална схема може и трябва да се детайлизира, да се уточни спрямо отделните видове и конкретни състави на престъпленията.“¹

Съдът също ежедневно съпоставя тежестта на конкретни престъпления и наказания. Изобщо наказателното право е дълбоко проникнато от количествени оценки. Наказанието в санкцията е количествена оценка на законодателя за тежестта на престъплението.² Задача на наказателноправната наука е

¹ **Осипов, П. П.**, Теоретические основы построения и применения уголовно-правовых санкций..., с. 119.

² Санкцията, отбелязва **Ю. А. Демидов**, свежда обществената опасност до количествената и страна, т.е. до степента на обществената опасност (Цит. съч., с. 25, 98). Не може обаче да се приеме схващането на авто-

да създаде обосновани критерии и методи за измерване на обществената опасност и морална укоримост на престъпленията и за построяване на санкциите на нормите в особената част на Наказателния кодекс. В резултат ще се ограничи ролята на интуицията и субективните преценки, а ще се задълбочи *научната обоснованост* на законодателните решения. Тази задача е трудна, но не и неизпълнима.¹

Разбира се, не бива да се преувеличава значението на количествените методи за наказателноправните изследвания. Защото социалните процеси не могат да се опишат адекватно с цифри и математически формули. Всяка формализация води до опростено, „грубо“ представяне на действителността. Дадена цифра не може да изрази богатото съдържание, всички страни и качествени особености на общественно-политическите явления. Поради това формалните методи могат да се използват при социалните изследвания *само в определени граници*, и то само като допълнение на съдържателния, *обществен анализ* на явленията. Основна методология за изследване на всички явления, в т.ч. и социално-правните, е *материалистическата*

ра, чесанкцията не отразява и характера на обществената опасност на престъплението. Характерът (качеството) и степента (количеството) са диалектически свързани страни на обществената опасност; те взаимно се обуславят. Поради това оценката за степента съдържа в неявна, в скрита форма и оценка за характера на обществената опасност на престъплението.

¹ „Сред социално-правните явления – пише **О. Н. Григорев** – има и такива, които притежават определено количество, но това количество не се проявява в явна, открита, достъпна за непосредствено измерване форма. Към числото на тези явления може според нас да се отнесат понятията „отговорност“ („мярка“, „степен на отговорността“, „по-голяма“, „по-малка отговорност“), „установка“, „наказуемост“ („по-голяма“ или „по-малка наказуемост“), „обществена опасност“ и някои други (Право и социология..., с. 162).“ Тази мисъл обаче съдържа някои неточности. Първо, не само някои, а всички явления имат качествена и количествена страна. Второ, явлението и понятието за него са твърде различни неща.

диалектика. Що се отнася до правосъдието, то и най-съвършеният компютър не може да замени правосъзнанието и интуицията на съдията.

2.7.6. ПРЕДЕЛИ НА ДИФЕРЕНЦИАЦИЯТА. ЗАДЪЛБОЧАВАНЕТО на диференциацията е трайна, закономерна тенденция в развитието на наказателното законодателство. Но всяка диференциация има известна *граница*. Тя се определя от *оптималната* степен на абстрактност (конкретност) на наказателноправната норма.

2.7.6.1. *Между изискването за абстрактност (обобщеност) и изискването за конкретност (казуистичност) на нормата съществува неотстранимо противоречие.* От една страна, законодателят се стреми да характеризира максимално точно престъплението в диспозицията. (Конкретните, ясни предписания са по-ефикасни, имат по-силно превантивно и регулиращо действие; те се разбират по-лесно от гражданите и правоприлагащите органи и поради това са предпоставка за единна и законосъобразна съдебна практика; същевременно казуистичните предписания създават опасност от „празнини в правото“.) От друга страна, законодателят трябва да създаде достатъчно обща диспозиция, която да обхваща всички възможни прояви на престъплението от даден вид. (Абстрактните диспозиции придават гъвкавост на закона, т.е. позволяват прилагането му към различни ситуации в бързо изменящите се условия на живот и с това осигуряват неговата дълготрайност; прекомерното обобщаване обаче води до „каучукови“ диспозиции, които регулират твърде широк и неопределен кръг от прояви, а това създава условия за субективизъм и съдебен произвол при правораздаването.)

Трудността е да се съчетаят двете насрещни изисквания – за абстрактност и конкретност, т.е. *да се намери оптималното*

сътношение между общо (типично) и особено (специфично) при характеризирание на отделните престъпления в закона. „Ако се формулират противоречивите изисквания, адресирани към наказателноправната норма, като два противоположни полюса – пише В. Н. Кудрявцев, – то между тях се разполага този интервал, в който трябва да бъде намерено най-доброто решение, да бъде създадена оптималната норма.“¹

Диференциацията на наказателното законодателство е свързана с конкретизация на съставите на престъпленията (отделяне на специални състави от общите, замяна на оценъчните и бланкетните признаци с формално определени, уточняване на детайлите на престъплението в състава и т.н.). В резултат на това абстрактността на диспозицията намалява, а пределите на съдебното усмотрение се стесняват. Но *въпросът е докъде може да стигне законодателят при конкретизацията на състава*; колко надълбоко следва да навлезе той, когато отчита спецификата на дадено действие и диференцира отговорността за него от тази за близки форми на престъпно поведение. Основният критерий при решаването на този въпрос трябва да бъде *ефективността на наказателноправната норма*, възможността чрез нея да се постигне желаният социален резултат, целеното въздействие върху обществените отношения.²

Сътношението между абстрактност и конкретност зависи не само от целесъобразността на нормата. То е обусловено от

¹ Основания уголовно-правового запрета..., с. 244. Въпросът за съотношението между абстрактност и конкретност на правната норма е един от най-важните при нормотворчеството. Той се изследва както в общата теория на правото (С. С. Алексеев, Д. А. Керимов, А. А. Ушаков, А. Нашиц, А. С. Пиголкин, С. В. Поленина, Ю. А. Денисов, Л. И. Спиридонов и др.), така и в отраслевите правни науки. Що се отнася до наказателното право, следва да се посочат преди всичко работите на М. И. Ковальов, В. Н. Кудрявцев, Я. М. Браинин, В. Е. Жеребкин, В. М. Коган, С. Г. Келина, А. В. Наумов и др.

² Относно понятието „ефективност“ вж. Каракашев, В., Проблеми на определяне ефективността на наказанието лишаване от свобода..., с. 30–41.

обективни социални фактори, процеси и закономерности. Степента на обобщеност на наказателноправната норма се определя в крайна сметка от характера и кръга на регулираните прояви. Колкото по-широк е този кръг, толкова по-обща следва да бъде съответната норма. Диспозицията трябва да е толкова обща, че да обхваща всички еднородни деяния (близки по характер и степен на обществена опасност) и същевременно извън нейния обсег да остават всички други видове престъпления.

Редица социални процеси поставят *противоречиви* изисквания към наказателноправната норма. В условията на *научно-техническия прогрес* се *усложнява* общественият живот, нараства *динамизмът* на обществените отношения. Поради това се налага да се диференцира наказателноправното регулиране, и в частност – да се конкретизира съдържанието на съответните норми. От друга страна, научно-техническият прогрес поражда нуждата от по-общи формулировки в наказателния закон. Бурното развитие на науката и техниката предоставя на престъпника нови начини и средства за постигане на престъпния резултат – възникват нови варианти на престъпно поведение, разширява се кръгът на способите (формите), чрез които може да се извърши дадено престъпление. А това изисква *по-обобщени* диспозиции, които да обхващат всички възможни прояви на престъплението.

Друго явление, което налага да се повиши абстрактността на нормите, е *увеличаването на дейностите, източник на повишена опасност*. За извършването на всяка от тези дейности се създават редица правила. Колкото поподробно е регламентирано дадено обществено отношение (действие), толкова повече начини съществуват за засягане на това отношение. То може да се накърни чрез нарушаване на всяко едно от правилата за безопасност. Следователно обективната страна на съответното престъпление има *множество варианти*. Всички те не могат да бъдат описани в състава на престъплението. Поради това законодателят характеризира престъплението по-общо – посредством бланкетни

и оценъчни признаци.¹ Така в резултат на научно-техническия прогрес се повишава абстрактността на диспозициите. Във връзка с това може да се формулира следното правило: *колкото по-сложно е дадено общественополезно отношение и колкото по-подробно е регламентирано то, толкова по-абстрактна следва да бъде наказателната норма, която защитава това отношение.*

2.7.6.2. ВЪЗНИКВА ВЪПРОСЪТ КАК ДИФЕРЕНЦИАЦИЯТА на наказателната отговорност влияе върху санкциите на наказателноправните норми. Най-общо може да се каже, че в резултат на диференциацията *се стесняват пределите на наказанията, предвидени в санкциите.* И това е логично. Поподробното описание на престъплението, уточняването на неговите признаци в закона изисква да се конкретизират и правните последици от престъплението, т.е. наказанието. Рамките на санкцията зависят от обхвата на диспозицията. *Колкото по-тесен кръг от прояви обхваща диспозицията, толкова по-тесни предели на наказание-то трябва да предвижда санкцията.*²

¹ Въпросът за оценъчните и бланкетните признаци на съставите на престъпления е твърде интересен, но разглеждането му излиза извън рамките на настоящия труд. С оценъчните признаци в наказателното законодателство са се занимавали **В. Н. Кудрявцев, М. И. Ковальов, Г. Т. Ткешелиадзе, Я. М. Браинин, Е. А. Фролов, В. В. Питецки, А. И. Свинкин** и др., а с бланкетните диспозиции – **В. В. Соколов, Н. И. Пикоров** и др. За влиянието на научно-техническия прогрес върху формата на наказателния закон вж. Совершенствование мер борьбы с преступностью в условиях научно-технической революции..., с. 81–92; **Филчев, Н.** Усъвършенстване на наказателното законодателство в условията на научно-техническата революция. // *Социалистическо право*, 1981, № 10, с. 21–30.

² „Но ако горният предел на наказанието за определен вид престъпление зависи главно от социалното съдържание на престъплението – отбелязва **П. П. Осипов**, – то на неговия долен предел могат активно да влияят и целите на наказанието, и принципът на хуманността“ (Теоретические основы построения и применения уголовно-правовых санкций..., с. 118).

Взаимната връзка между диспозицията и санкцията на наказателно-

Задълбочаването на диференциацията води следователно до стесняване пределите на съдебното усмотрение. А известно е, че един от основните проблеми на наказателната политика е да се намери *оптималното* съотношение между волята на законодателя и усмотрението на съда при наказателноправното регулиране.

Анализът на действащото законодателство и практиката по прилагането му позволява да се заключи, че за да се гарантира във всички случаи законно и справедливо решение на съда, е нужно известно *ограничаване на съдийското усмотрение*. До подобен извод стигат В. Н. Кудрявцев и С. Г. Келина: „...не са ли пределите на усмотрението, предоставени от закона на съда, прекомерно широки, не следва ли да се внесат в закона някои критерии, които ще окажат съдържашо въздействие върху свободата на съдийското усмотрение? Според нас – пишат те – отговорът трябва да бъде положителен. Някаква формализация на съдебното усмотрение от самия законодател би довела до по-голяма стабилност на съдебната практика, до укрепване на законността, до по-пълна реализация на принципа за справедливост на отговорността.“¹

правната норма е изтъкната още от **М. Д. Шаргородский**: „...между формата на диспозицията и формата на санкцията има непосредствено диалектическо взаимодействие, заключаващо се в това, че широките диспозиции изискват и широки рамки на относително определените санкции, и напротив, абсолютно определените санкции са приложими само при тесни рамки на диспозицията“ (Уголовный закон. М., 1948, с. 96). Вж. също **Ткешелиадзе, Г. Т.**, Цит. съч., с. 114–129; **Ковальов, М. И.**, Роль правосознания и юридической техники в развитии уголовного законодательства..., с. 78–79.

¹ **Келина, С. Г., Кудрявцев, В. Н.**, Цит. съч., с. 145–146. За стесняване на дискреционните пълномощия на съда се застъпва активно **А. М. Яковлев** (Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть общая..., с. 22–24, 27–28). Към тази идея се придържат редица други учени: **Ткешелиадзе, Г. Т.**, Цит. съч., с. 89–147; Некоторые вопросы регламентации судебного усмотрения в уголовном праве. – В: *Актуальные вопросы современного уголовного права, криминологии и уго-*

Начините за стесняване на съдийското усмотрение са различни в зависимост от стадия, на който се намира законотворческият процес. Ако се проследят последователно логическите етапи на този процес, може да се посочат следните начини за ограничаване компетенциите на съда: а) обособяване на повече видове престъпления в рамките на престъпното поведение изобщо; б) категоризация (класификация) на престъпленията и предвиждане на еднородни последици за всички престъпления от даден вид; в) създаване на по-леко и по-тежко наказуеми състави на дадено престъпление; г) конкретизиране на съставите посредством уточняване детайлите на престъплението и замяна на бланкетните и оценъчните признаци с описателни; д) уточняване на основанията за освобождаване от наказателна отговорност и намаляване броя на тези основания; е) изрично посочване в общата част на Наказателния кодекс на смекчаващите и отегчаващите обстоятелства и въвеждане на задължително намаляване или увеличаване на наказанието при наличието на

ловного процесса..., с. 105–116; **Наумов, А. В.**, Форма уголовного закона и ее социальная обусловленность. – В: *Проблемы совершенствования уголовного закона...*, с. 18–27; Правотворческие средства обеспечения социальной справедливости советского уголовного права. – В: *Укрепление законности и правопорядка...*, с. 95–97; **Кругликов, Л. Л.**, Смягчающие и отягчающие ответственность обстоятельства в уголовном праве..., с. 96; **Дементьев, С. И.**, Цит. съч., с. 49; **Козаченко, И. Я.**, Санкции за преступления против жизни и здоровья..., с. 209–210; **Блувштейн, Ю. Д.**, Цит. съч., с. 54 и др.

Впрочем още **А. Н. Трайнин** отбелязва необходимостта от известно стесняване на компетенциите на съда, като изхожда, разбира се, от тогавашното състояние на законодателството: „...колкото по-пълно е описан съставът, колкото по-конкретно са очертани в диспозицията неговите елементи, толкова повече трябва да се намалява разстоянието между минимума и максимума на наказанието, указани в закона. Характерният за съветското законодателство процес на конкретизация на съставите трябва последователно да доведе до някакво стесняване на съдийската компетентност при определяне на рода и степента на наказанието (Общее учение о составе преступления..., с. 317).

някои от тези обстоятелства; ж) ограничаване броя на алтернативните санкции в Наказателния кодекс; з) намаляване разликата между максимума и минимума на наказанието, предвидено в санкцията, и др. Струва ни се, че санкциите на някои норми в нашия Наказателен кодекс установяват твърде голяма разлика между горната и долната граница на наказанието. Например за особено тежки случаи на кражба (чл. 196а НК), длъжностно присвояване (чл. 203 НК) и подкуп (чл. 302а НК) се предвижда наказание лишаване от свобода от десет до тридесет години. Или диапазонът, в който съдът може да избира своето решение, е двадесет години. В същото време законът постановява, че максималният размер на лишаването от свобода може да бъде по-начало до двадесет години (чл. 39, ал. 1 НК). Очевидно в случая е наложително известно стесняване на съдебното усмотрение.¹

Ако се приеме, че установените в закона наказания правилно отразяват тежестта на престъпленията, то би следвало тези наказания да се изменят само след *промяна в състава на престъплението*. Но обществената опасност и моралната укоримост на поведението са *динамични* величини. Те се променят заедно с развитието на обществените отношения. Поради това следва да се променя и *законодателната оценка за тежестта на съответните деяния*. Усъвършенстването на санкционната система в Наказателния кодекс изисква да се преразгледа оценката за тежестта на някои престъпления и да се предвидят нови предели на наказанията. По такъв начин санкциите ще се приведат в съответствие с новите социални условия.

¹ „Установяването на широк диапазон между максималните и минималните срокове – пише **Г. А. Кригер** – изтрива границата между престъпления със съществено различна степен на обществена опасност ... „ (Построение санкций в новом уголовном законодательстве. – В: *Актуальные проблемы уголовного права...*, с. 114). За по-тесни рамки на санкциите се застъпва и **Карпец, И. И.**, Наказание. Социальные правовые и криминологические проблемы..., с. 239–240.

2.8.

Наказателноправни институти. Институт на съучастието¹

2.8.1. НАКАЗАТЕЛНОПРАВНИ ИНСТИТУТИ. НАКАЗАТЕЛНОПРАВНИЯТ ИНСТИТУТ е система от наказателноправни норми, които регулират група сродни наказателни правоотношения или тяхна разновидност, страна, елемент и т.н. Въпросът за правните институти е изследван задълбочено от руския учен С. С. Алексеев (Структура советского права. М., 1975), чиито идеи са залегнали в основата на настоящото изложение.

Материална предпоставка за формиране на даден наказателноправен институт е съществуването на такава група наказателноправни отношения, които изискват самостоятелно регулиране от обособен комплекс норми.² Правният институт разглежда се отвън във връзка с останалите елементи на правния отрасъл,

¹ За института на съучастието (структура и функции) и за извършеното емпирично изследване на връзката между съучастие и обществена опасност на престъплението виж подробно: **Филчев, Н.**, Престъпление, извършено от две или повече лица. Автореферат на докторска дисертация. Институт по науките за държавата и правото при БАН. София, 1986; също и „Обща характеристика на съучастието по наказателното право на НРБ“ – В: *Годишник на Софийския университет „Св. Кл. Охридски“*, Юридически факултет, 1984, том 77, книга I. С., 1987, с. 219 – 255; Способ на извършване на престъплението. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. София, 1990, с. 100 – 203; Теоретични основи на наказателното законотворчество, СИЕЛА, София, 2005, с. 140 – 255.

² **Алексеев, С. С.**, Структура советского права..., с. 129.

съставлява едно завършено цяло. Поради това той регулира самостоятелно дадена област от обществените отношения. Вътре обаче правният институт е изграден от редица наказателноправни норми с различна степен на абстрактност, които изпълняват различни функции. Това означава, че правният институт притежава определена вътрешна организация, определена структура. Структурата на правния институт изразява, от една страна, диференциацията на нормите в зависимост от тяхната функция, а, от друга страна – интеграцията на нормативния материал в едно цяло. Тази съдържателна обособеност на правния институт се представя външно в разполагането му в отделен раздел или глава на Наказателния кодекс.

Възникването и развитието на наказателноправните институти преминава обикновено през няколко етапа. Първоначално се обособява група норми, които регулират сродни отношения. По-късно отделните норми „обрастват“ с редица конкретизиращи (вариантни и детайлизиращи) положения. Между новите предписания протича ясно „разделение на труда“. Така постепенно групата норми прераства в правен институт, който регулира даден участък от наказателноправните отношения.¹

Основна характеристика на наказателноправния институт е функцията, която той изпълнява при наказателноправното регулиране. Всеки институт се специализира в изпълнението на самостоятелна функция. По такъв начин между наказателноправните институти също протича „разделение на труда“.

Наказателното право регулира отрицателно поведение. Поради това то е негативно (а не позитивно) право. Наказателноправните институти съдържат забрани. Те са охранителни (а не регулативни) институти. Дадена забрана често се изразява посредством съчетание от няколко конкретизиращи, вариантни предписания. Конкретизиращите норми предвиждат диференцирана отговорност в зависимост от конкретните особености

¹ Пак там, с. 130.

на престъпното поведение или на обстановката на извършването му.

Друго деление на наказателноправните институти е на предметни и функционални институти. Предметни са институтите на особената част на Наказателния кодекс, които регламентират отговорността за дадена група престъпления, например институти на убийството, на кражбата, на грабежа и т.н.

Специализацията на наказателноправните норми води до формиране на функционални институти. Функционалните наказателноправни институти съставляват изнесени пред скоби общи положения, валидни за всички престъпления. Поради това тези институти са разположени в общата част на Наказателния кодекс. Те регулират пряко дадена особеност, страна на всички разнородни наказателноправни отношения. Функционални са например институтите на неизбежната отбрана, вината, опита, съучастие и т.н. Първоизточник на функционалните институти са конкретизиращите вариантни предписания. От тях чрез обобщаване и интеграция на нормативния материал се получават функционалните институти. Те изразяват по-висока степен на развитие, на кодификация на наказателното законодателство.

2.8.2. ИНСТИТУТ НА СЪУЧАСТИЕТО. СЪУЧАСТИЕТО е задружно участие на две или повече наказателноотговорни лица в осъществяването на едно умишлено престъпление. Институтът на съучастие очертава обективните и субективните признаци на различните форми *задружно* престъпно поведение, определя кръга на наказателноотговорните лица, установява условията и пределите на тяхната отговорност. Проблемите на съучастие са свързани с всички поважни наказателноправни категории и институти: престъпление, основание на наказателната отговорност, състав на престъплението, деяние и причинна връзка, вина, субект на престъплението, диференциация и индивидуализация

на наказателната отговорност, квалификация на престъпното поведение и др.¹

2.8.2.1. За редица престъпления законът предвижда *по-строга отговорност, ако деянието е извършено „от две или повече лица“*. Тези престъпления са: изнасилване (чл. 152, ал. 3, т. 1 НК); противозаконно влизане в чуждо жилище (чл. 170, ал. 2 НК); кражба (чл. 195, ал. 1, т. 5 НК); грабеж (чл. 199, ал. 1, т. 2 НК); длъжностно присвояване (чл. 202, ал. 1, т. 2 НК); измама (чл. 210, ал. 1, т. 2 НК); неразрешено произвеждане, придобиване, разпространяване, държане, превозване или пренасяне на наркотични вещества (чл. 354а, ал. 2, т. 2 НК, изм. – след изменението на НК през 2010 г., ДВ, бр. 26, това квалифициращо обстоятелство не съществува повече в същия вид вид). За други престъпления съответните разпоредби са формулирани по-различно. Непозволеният промишлен риболов в български води от чужди граждани (чл. 240, ал. 2 НК), неизпълнението заповед на началник (чл. 372, ал. 2 НК) и съпротивата срещу началник или военно длъжностно лице (чл. 376, ал. 3 НК) се наказват по-тежко, ако са извършени от „група лица“. А отклонението от военна служба за срок от едно до три денонощия (чл. 381 НК) се наказва по-строга, ако е извършено „групово“.

Законодателят не прави разлика между „група лица“ и „две или повече лица“. Всяко множество „от две или повече лица“ е

¹ „Теорията на съучастието – пише руският учен **Г. Е. Колоколов** – съставлява венец на общото учение за престъплението и справедливо се счита за най-трудния дял на наказателното право“ (Уголовное право. Лекции., М., 1896, с. 112). **Н. К. Ников** нарича съучастието „най-трънлив и най-сложен институт на наказателното право“ (Ръководство по общата част на Българския наказателен закон, С., 1921, с. 10). Според **Ф. Г. Бурчак** „наказателната отговорност на съучастниците в престъпление е една от най-сложните проблеми в наказателноправната наука“ (Учение о соучастии по советскому уголовному праву, Киев, 1969, с. 5).

„група“¹. В случая законодателят е използвал различни изрази, за да означа едно и също обстоятелство – че в изпълнението на престъплението са участвали повече от едно лица. Това разноезичие би следвало да се отстрани при бъдещото усъвършенстване на Наказателния кодекс.

Посочените по-горе конкретизиращи разпоредби² се отнасят до различни престъпления, но всички те съдържат един общ, повтарящ се признак, а именно – *задружния начин* на извършване на престъпното деяние („от две или повече лица“, „групово“). От гледна точка на *формата* на действие всички тези разпоредби визират една и съща форма на *задружно* престъпно поведение. Това позволява да се създаде единно, родово понятие за задружното поведение по чл. 152, ал. 3, т. 1; чл. 170, ал. 2; чл. 195, ал. 1, т. 5 НК и т.н., а именно – понятието „престъпление, извършено от две или повече (група) лица“³. Към същата форма на задружно

¹ „Две или повече лица“, „неколцина“ и „сдружаване“ – пише **Д. Вапцаров** – това са все събирателни понятия и естествено всеки, без да е правник, би им дал напълно справедливо наименованието „група“ (Престъпна организация и престъпна група. // *Правна мисъл*, 1962, № 3, с. 57). Вж. също **Михайлов, Д.** Престъпления, извършени от „неколцина“ по НК на НРБ. // *Правна мисъл*, 1965, № 1, с. 43 и сл.

² Става дума за разпоредбите на чл. 152, ал. 3, т. 1 НК; чл. 170, ал. 2 НК; чл. 195, ал. 1, т. 5 НК; чл. 199, ал. 1, т. 2 НК; чл. 202, ал. 1, т. 2 НК, чл. 210, ал. 1, т. 2, НК; чл. 240, ал. 2 НК, чл. 372, ал. 2 НК; чл. 376, ал. 3 НК и чл. 381 НК. По-нататък ще означаваме съответните норми за краткост така: „чл. 152, ал. 3, т. 1; чл. 170, ал. 2; чл. 195, ал. 1, т. 5 НК и т.н.“, а съответните престъпления ще означаваме: „изнасилване, противозаконно влизане в чуждо жилище, кражба и т.н.“.

³ За краткост тук се използва и терминът „групово престъпление“ като равнозначен на „престъпление, извършено от две или повече (група) лица“. Макар и не съвсем точен, изразът „групово престъпление“ е твърде разпространен в руската литература. Например **И. Х. Хакимов** пише: „простото съучастие (съизвършителството) е прието да се нарича групово престъпление“ (Правовые вопросы соучастия в хищении социалистического имущества. Ташкент, 1975, с. 83). Вж. също **Галиакбаров, Р. Р.**, Групповое преступление: постоянные и переменные признаки, Свердловск, 1973; **Ушаков, А. В.** Групповое преступление

престъпно поведение се отнася и бягството на затворници чрез задружни усилия (чл. 298, ал. 2 НК).¹

Безспорно е, че разпоредбите относно „престъпления, извършени от две или повече лица“, визират прояви на съучастие. Тези задружни прояви притежават всички родови белези на съучастие: множество субекти, обективно единство на престъпната дейност (причинна връзка) и общност на умисъла на субектите. По-нататък обаче мненията се разделят на две. Според първото становище нормите на чл. 152, ал. 3, т. 1; чл. 170, ал. 2; чл. 195, ал. 1, т. 5 НК и т.н. обхващат всички прояви на съучастие (както съизвършителство, така и съучастие в собствен смисъл), а според второто становище те визират само проявите на съизвършителство. Въпросът е кое е приложното поле на тези конкретизиращи норми? Този въпрос породи разгорещен спор в съдебната практика. Спорът бе решен по законодателен път – с новата разпоредба на чл. 93, т. 12 НК при изменението на Наказателния кодекс през 1982 г.

2.8.2.2. За да се установи приложното поле на нормите, които предвиждат повишена отговорност, когато „престъплението е извършено от две или повече лица“, е нужно да се изследва влиянието на съучастие върху тежестта на престъплението. По-точно да се сравни обществената опасност на трите варианта на дадено престъпление: еднолично извършителство, съучастие в собствен смисъл и съизвършителство. За целта използвахме както теоретичен, така и емпиричен подход.

и смежните с ним форми преступной деятельности, Калинин, 1978; Борьба с групповыми правонарушениями несовершеннолетних. Киев, 1982; **Бурчак, Ф. Г.**, Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы. Киев, 1986. Понятието „съизвършителство“ не се среща изобщо в Наказателния кодекс, но законодателят използва израза „групово престъпление“ в чл. 380, ал. 2 НК и чл. 381 НК.

¹ Това се вижда, като се сравнят съставите на чл. 297 и чл. 298 НК.

При *теоретичния* подход се излиза от общите положения относно структурата на престъплението и неговата обществена опасност, за да се направи частният извод за влиянието конкретно на съучастието върху обществената опасност (дедуктивен метод). Само логическото доказателство обаче не е достатъчно. Истинността на теоретичния извод трябва да се провери на практика. Практиката е критерий на истината. Поради това е нужно да се извърши и емпирично изследване, при което *същата зависимост* (между съучастие и обществена опасност на престъплението) да се изследва въз основа на конкретен емпиричен материал.¹

При *емпиричния* подход пътят е обратен – от частното към общото. От емпиричните данни за конкретно престъпление се прави обобщен извод за влиянието на съучастието върху обществената опасност (индуктивен метод). Чрез емпиричното изследване се проверява и уточнява теоретичният извод. Емпиричната проверка осигурява връзката на теорията с практиката. Теоретичният и емпиричният подход, дедукцията и индукцията са неразделно свързани страни на диалектическия метод за познаване на действителността. Този двуединен подход използвахме и в настоящия случай.

Изследването на „престъплението, извършено от две или повече лица“ обхваща следователно два етапа: а) теоретичен, при който логически се извежда зависимостта между съучастието и тежестта на престъплението; б) емпирична проверка на теоретичния извод, при която той се съпоставя с действителността. Ако теоретичният извод съответства на фактите, той е истинен, достоверен.²

¹ „Процесът на изследване в обществените науки започва с издигане (формулиране) на теория, която след това се подлага на емпирична проверка.“ (Там, X. Престъпност и уровень жизни. М., 1982, с. 22).

² „Най-силното обяснение на обекта – пише **Ю. А. Суслов** – е дедуктивната схема, при която обяснението се свежда към дедукция на съждения за обекта от обясняващата теория. Тъй като теоретичните обясняващи предпоставки са истинни твърдения, то получените от тях логически необходими следствия в случай на съвпадение с описанието на факти-

Сравнението между трите форми на престъплението – еднолично извършителство, съучастие в собствен смисъл и съизвършителство (при равни други условия), показва, че *същественото различие, „скокът“ в равнището (степената) на обществената опасност и моралната укоримост е между „престъплението, извършено от две или повече лица“ и „престъплението, извършено от едно лице със съдействието на подбудители и помагачи“, а не между последното и „престъплението, извършено от едно лице“.* Само съизвършителството повишава обществената опасност на престъплението толкова, че тя надхвърля рамките на основния състав и поражда нуждата от по-строга законодателна реакция, т.е. от създаването на съответен по-тежко наказуем състав.¹

Следователно *разпоредбите, които предвиждат повишена отговорност (чл. 152, ал. 3, т. 1; чл. 170, ал. 2; чл. 195, ал. 1, т. 5 НК и т.н.), обхващат само проявите на съизвършителство, а проявите на съучастие в собствен смисъл (които имат обществена опасност, близка до тази на едноличното извършителство) следва да се квалифицират по основния състав на съответното престъпление във връзка с чл. 20–22 НК.*

2.8.2.3. Образуване на института на съучастие от норми на общата и особената част на Наказателния кодекс. Развитие на наказателното законодателство, в т.ч. и на института на съучастие, е подчинено на общата, вътрешно присъща на правото закономерност – *специализация на*

те, са истинно и достоверно обяснение“ (Конкретные исследования и развитие социологии права. Л., 1983, с. 111).

¹ За извършеното емпирично изследване на връзката между съучастие и обществена опасност на престъплението вж. подробно: **Филчев, Н.**, Престъпление, извършено от две или повече лица. Автореферат на докторска дисертация, Институт по науките за държавата и правото при БАН, София, 1986; Способ на извършване на престъплението, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 1990, с. 100–203; Теоретични основи на наказателното законотворчество, СИЕЛА, София, 2005, с. 140–255.

правното регулиране. „Специализацията – пише С. С. Алексеев – е своеобразен (и изискващ особено внимание в науката) закономерен процес на „собственото правно“ развитие, въплъщаващ действието на целия комплекс системообразуващи фактори. Същността на този процес се състои в това, че в правото се извършва и засилва „разделението на труда“, в резултат на което отделните норми и техните комплекси все повече се диференцират в изпълнението на едни или други операции, конкретизира се тяхното съдържание и едновременно се осъществява интеграция на правното регулиране.“¹ Тази обща закономерност се проявява и в генезиса на института на съучастието.

- а) Първоначално, на един твърде ранен стадий от развитието на наказателното право, се създават емпирично конкретни предписания, които отразяват по-високата обществена опасност на отделни задружни престъпления. Когато се натрупат много случаи, уредени по един и същ начин, законодателят изважда общите положения „пред скоби“ – в общата част на Наказателния кодекс. Така предписанието, което е възникнало в казуистична форма, придобива характер на обща норма. Разпоредбите на общата част относно съучастието (чл. 20–22 НК) са резултат от обобщаване на казуистичните предписания на особената част.
- б) Но развитието на института на съучастието не спира дотук. Нормативната уредба трябва да предостави възможност на съда максимално точно да отчете тежестта на различните задружни прояви и да наложи справедливо наказание. Поради това законодателят създава специални разпоредби в особената част на Наказателния кодекс, които предвиждат повишена отговорност, ако определени престъпления са извършени „от две или повече (група) лица“. Тези конкретизиращи предписания се създават въз основа на установе-

¹ Алексеев, С. С., Структура советского права..., с. 52–53.

ните вече *общи* положения относно съучастие (чл. 20–22 НК). В общи линии формирането на института на съучастие завършва с обособяване на две групи норми, които регулират задружното престъпно поведение – на общата и на особената част на Наказателния кодекс.

- в) Процесът на специализация обаче продължава. Възможно е поради изменение на обществените условия да нарасне опасността на даден вид задружни прояви или да се разпространи нов вариант на задружно престъпно поведение. Законодателят реагира на това, като създава съответно ново *конкретно* предписание в особената част.

Положенията на общата част на Наказателния кодекс относно съучастие също се уточняват и усъвършенстват. В резултат на специализацията тези норми регулират все по-тесни участъци (страни, елементи, особености и т.н.) на задружната престъпна дейност, т.е. стесняват своята функция. Успоредно с това възникват нови разпоредби, които регулират освободените „бели полета“.

Следователно образуването на института на съучастие преминава логически през три етапа: а) предметна диференциация на особената част на наказателния закон, при което се създават казуистични предписания относно отделни задружни прояви; б) интеграция на нормативния материал, в резултат на която възникват общите положения относно съучастие (в общата част на Наказателния кодекс); в) функционална специализация на общите норми относно съучастие¹. Тези три етапа

¹ За института на съучастие (структура и функции) вж. подробно: **Филчев, Н.**, Престъпление, извършено от две или повече лица. Автореферат на докторска дисертация, Институт по науките за държавата и правото при БАН, София, 1986; „Обща характеристика на съучастие по наказателното право на НРБ“. – В: *Годишник на Софийския университет „Св. Кл. Охридски“*, Юридически факултет, 1984, том 77, книга I. С., 1987, с. 219 – 255; Способ на извършване на престъплението, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 1990, с. 100 – 203; Тео-

могат само условно да се разграничат. В действителност те са диалектически свързани, взаимно се проникват и обуславят, като съставляват отделни моменти от единния процес на формиране на института на съучастието.

2.8.2.4. Посочената *логическа* схема на образуване на института на съучастието се потвърждава от *историческото развитие* на нашето наказателно законодателство.

В първия известен български законодателен акт – „Законъ соудный людъмъ“ (IX в.), се срещат конкретни разпоредби относно отделни задружни престъпни прояви. След Освобождението в новата българска държава се прилага за известно време отоманският Закон за наказанията (1859 г.), реципиран от френския Наказателен кодекс (1810 г.). Той също не съдържа общи разпоредби относно съучастието, но в особената му част се зараждат вече по-абстрактни положения. Например чл. 45 гласи: „Съучастниците в една вина се наказват като същите дейци във вината в случай, когато в закона няма обяснение.“

През 1880 г. Второто обикновено народно събрание приема Устав за наказанията, които мировите съдии могат да налагат (УНМС), поставящ началото на съвременното българско наказателно законодателство. Той е почти буквален превод на едноименния руски устав. УНМС има обща и особена част. Съгласно общото правило на чл. 13, „когато са участвали две или повече лица в извършването на простъпката, тези от виновните, които сами са я извършили или са подсторили другиго на туй, се наказват по-строго, отколкото техните съучастници“. Тази разпоредба изразява стремежа на законодателя да диференцира отговорността на различните видове съучастници.

ретични основи на наказателното законотворчество, СИЕЛА, София, 2005, с. 140 – 255.

Относно развитието на наказателното законодателство изобщо вж. **Кудрявцев, В. Н.**, *Общая теория квалификаций преступлений...*, с. 247; **Алексеев, С. С.**, *Структура советского права...*, с. 64.

Военнонаказателният закон (1888 г.) установява за първи път разгърнатата система от наказателноправни норми, в т.ч. и относно съучастието. Разпоредбите на чл. 10 и чл. 11, които са заимствани от руския Военен устав за наказанията (1867 г.), разграничават главни и второстепенни съучастници.

Наказателният закон от 1896 г. съдържа сравнително развита уредба на съучастието. Общите норми на чл. 50–56а са заимствани от германския Наказателен закон и руския проект за Наказателен закон (създаден под влияние на прогресивната за времето си класическа школа в наказателното право).

С Наказателния закон от 1951 г. се поставят основите на съвременното наказателно законодателство у нас, което се формира главно под влиянието на руското наказателно право. Направеният исторически преглед дава представа за процесите на диференциация и интеграция при формиране на института на съучастието.

2.8.2.5. Основание на нормите относно „престъпления, извършени от две или повече лица“. Наличието на различни категории норми относно съучастието е *обективно* обусловено. То е предизвикано от нуждата да се отрази адекватно тежестта на различните видове и форми задружно престъпно поведение в закона и да се предвиди съответна диференцирана отговорност. Съучастието поначало повишава обществената опасност на престъплението. Но това повишение не става в еднаква степен при различните престъпления и форми на съучастие. От една страна, съизвършителството и съучастието в собствен смисъл предизвикват *различно* нарастване на опасността на дадено престъпление. От друга страна, нарастването на обществената опасност поради съучастие е различно в зависимост от *характера* на конкретното престъпление. В резултат от взаимодействието на двата фактора (характер на престъпното деяние и форма на съучастие) отделните задружни престъпления имат *специфична* обществената опасност. За да отрази адекватно тяхната опасност в Наказателния кодекс, законодателят създава

богата гама от общи и конкретни правила относно съучастие. На пъстрата картина от задружни престъпни прояви в живота трябва да съответства развита система от наказателноправни норми в закона – института на съучастие.

2.8.2.6. Характер на нормите относно „престъпления, извършени от две или повече лица“. Нормите на общата част относно съучастие в престъпление (чл. 20–22 НК) са *общи* положения, които се отнасят за всички престъпления независимо от техния характер. Поради това те са поместени в *общата* част на Наказателния кодекс. От друга страна, тези норми са *специализирани* правила, защото регулират само определена особеност (*задружното* изпълнение) на престъпленията. Те следователно образуват *функционалния* институт на съучастие.

Общите разпоредби за съучастие са получени чрез интеграция на нормативния материал на особената част. Общите норми (чл. 20–22 НК) не съставляват самостоятелна юридическа основа за възникване на правоотношения, а действат само в съчетание с конкретните правила на особената част.¹

Съотношението между общите и конкретните правила относно съучастие се определя от обстоятелството, че първите (чл. 20–22 НК) принадлежат към общата, а вторите (чл. 152, ал. 3, т. 1; чл. 170, ал. 2; чл. 195, ал. 1, т. 5 НК и т.н.) – към особената част на Наказателния кодекс.

Нормите на общата част предопределят съдържанието на съответните конкретизиращи разпоредби от особената част. А последните са конкретен израз на общите положения при специфични условия. Общото за двете категории норми относно съучастие е, че те изпълняват една и съща функция – регламентират отговорността за *задружно* осъществяване на престъпленията. Поради това почиват върху единни правни принципи. Юридическото единство на двете групи норми се разкрива

¹ **Алексеев, С. С.**, Структура советского права..., с. 107–109 и посочената там литература.

независимо дали разглеждаме положенията на общата част като обобщение на нормативен материал от особената част или обратно – като разглеждаме вариантите предписания на особената част като продължение, конкретизация на общите норми.

Разпоредбите на чл. 20–22 НК установяват общите положения: основните форми на съучастие, видовете съучастници, режима на отговорността им и преди всичко общото правило, че всички съучастници се наказват с наказанието, предвидено за едноличния извършител (чл. 21, ал. 1 НК). А разпоредбите на особената част отчитат по-високото от обикновеното нарастване на обществената опасност при съизвършителство в някои престъпления и предвиждат потезка отговорност. Те установяват едно изключение от принципа на чл. 21, ал. 1 НК.

Нормите на общата част са „изкристализирали в чист вид“ правила относно съучастията и не зависят от характера на престъпното деяние. А предписанията на особената част са органически свързани със съответните престъпления. Те отразяват не само задружния начин на извършване на престъплението, но и характера, особеностите на самото престъпно деяние.

Следователно нормите на общата и на особената част на Наказателния кодекс относно съучастията се отнасят помежду си както *общо към отделно*¹. Общото (множество субекти, обективно единство на престъпната дейност, общност на умисъла) е присъщо на всички задружни прояви. Отделното е диалектично единство от общо и особено. Всяка *отделна* задружна проява притежава освен *общите* белези на съучастията и *специфичните* черти на съответното престъпление. Поради това *предписанията на особената част отразяват както общите (родови) белези на съучастията, така и спецификата на конкретното престъпление.*

¹ „Съотношението между общата и особената част – пише **Н. Д. Дурманов** – в областта на определяне на престъплението може да се представи като съотношение на общото и единичното при единство на съдържанието“ (Советский уголовный закон, М., 1967, с. 74). **Н. Д. Дурманов** обаче не провежда разлика между „единично“ и „отделно“.

2.8.2.7. За да определим дали **нормите относно „престъпления, извършени от две или повече лица“ принадлежат към института на съучастието**, ще излезем от *функцията* на този институт при наказателноправното регулиране. Най-общата, *родовата функция* на института на съучастие е да регламентира отговорността за *задружно* осъществяване на престъпленията. (Става дума за престъпления, които по принцип може да се извършат от едно лице.) Всички норми, които по един или друг начин изпълняват тази функция, се отнасят към института на съучастието. Без значение е дали те са поместени в общата или в особената част на Наказателния кодекс. Критерият е функцията на нормата при наказателноправното регулиране.

Конкретизиращите предписания на особената част регламентират отговорността за *задружно (групово)* извършване на определени престъпления. Всяко от тези предписания изпълнява (в своята област) *същата родова функция*, каквато имат и нормите на общата част (чл. 20–22 НК). Поради това предписанията на особената част могат да се разглеждат като съставна част на института на съучастието.

В подкрепа на това разбиране може да се изтъкне и още един аргумент – *генетичната връзка*, която съществува между двете категории норми. Общите правила произхождат логически и исторически от казуистичните предписания на особената част. Източник на функционалните институти – отбелязва С. С. Алексеев – обикновено са конкретизиращите вариантни предписания.¹

Следователно нормите относно „престъпления, извършени от две или повече лица“, могат да се отнесат към различни правни институти в зависимост от критерия, който се прилага. Когато за критерий вземем *предмета на регулиране*, всяка от нормите на особената част принадлежи към съответния предметен институт на изнасилване, противозаконно влизане в чуждо жилище,

¹ Алексеев, С. С., Структура советского права..., с. 142–143.

кражба и т.н. Когато обаче излезем от *функцията*, която тези норми изпълняват в наказателноправната система, се вижда, че те са специализирани да регулират *само задружните варианти* на престъпленията. Поради това те са част и от института на съучастието. Обстоятелството, че дадена норма може да се отнесе към различни наказателноправни институти, е обяснимо. В зависимост от критерия в правната система се открояват *различни структури*, на преден план излизат едни или други елементи (норми, групи норми).

В заключение: институтът на съучастието се състои от две основни групи норми – на общата и особената част на Наказателния кодекс. За да обхване цялото многообразие от *задружни* престъпни прояви, институтът на съучастието трябва да съдържа различни категории норми, да съчетава общите с конкретни правила.

2.8.2.8. Функции на нормите относно „престъпления, извършени от две или повече лица“. *Характерът* на нормите се проявява в техните *функции*. Като цяло институтът на съучастието изпълнява определена родова функция в наказателноправната система (регулира *задружното* престъпно поведение). Вътре, в рамките на института, протича също *„разделение на труда“* и всяка норма (група норми) се специализира в изпълнението на отделна, по-тясна функция.¹ Всяка норма регулира само дадена страна, елемент, особеност, разновидност и т.н. на съучастието. Сложното явление „съучастие в престъпление“ се обхваща от *съчетанието на всички норми*, организирани в института на съучастието.² Вследствие на специализацията в института се обособяват отделни елементи (норми, групи от норми), т.е. оформя се

¹ **Галиакбаров, Р. Р.**, Групово престъпление: постоянные и переменные признаки..., с. 25.

² За връзката между функции и структура на правната система вж. **Алексеев, С. С.**, Структура советского права..., с. 50–51.

определена *структура*. Тя възплъщава функциите, които изпълняват различните елементи (нормите) в института на съучастието. Функциите и механизмът на действие на нормите са тясно свързани с основанието за създаването им.

Функциите на разпоредбите относно „престъпления, извършени от две или повече лица“ се разкриват ясно, когато се съпоставят с функциите на останалите норми в института на съучастието.

- а) Според степента на абстрактност, а следователно и според обхвата си нормите на общата част относно съучастието се делят на две категории: норми, които се отнасят до *всички* задружни престъпни прояви и норми, които регулират *само съучастието в собствен смисъл* (подбuditелство и помагачество).

Първата категория общи норми (чл. 20, ал. 1; чл. 20, ал. 2; чл. 21, ал. 1; чл. 21, ал. 4 НК и др.) са с най-висока степен на абстрактност и регулират (като правило) *всички* прояви на съучастие. Между тези норми също има „разделение на труда“. Например разпоредбата на чл. 20, ал. 1 НК закрепва принципа, че съучастие е възможно само в умишлено престъпление и определя видовете съучастници; разпоредбата на чл. 21, ал. 1 НК установява общото правило за пределите на наказателната отговорност на съучастниците и т.н.

Втората група норми на общата част (чл. 20, ал. 3; чл. 20, ал. 4; чл. 21, ал. 2; чл. 21, ал. 3; чл. 22 НК) са с по-ниска степен на абстрактност и по-тясно приложно поле. Те регулират само съучастието в собствен смисъл. Чрез тези разпоредби законодателят обявява за *престъпно* поведението на подбuditеля и помагача, макар то да не съдържа признаците на състав на престъпление. По такъв начин се разширява правното основание на наказателната отговорност *извън състава на престъплението* и посочените норми изпълняват *установителна* (конститутивна) функция в института на съучастието.

- б) Нормите относно „престъпления, извършени от две или повече лица“ отразяват значителното нарастване на обществената опасност на някои престъпления поради съизвършителство и предвиждат *повишена* отговорност. Тяхната функция следователно е *диференциация на наказателната отговорност*. Посредством конкретизиращите вариантни предписания на особената част законодателят диференцира отговорността за *задружно* извършване на съответните престъпления. Специализацията на наказателноправните норми води в крайна сметка до диференциация на наказателната отговорност.

2.8.2.9. Механизъм на действие на нормите относно „престъпления, извършени от две или повече лица“. *Характерът* на предписанията относно „престъпления, извършени от две или повече лица“ определя и *механизма на тяхното действие*. Те са норми на *особената част* на Наказателния кодекс и поради това се прилагат *пряко* към факта на задружната проява. В същото време тези предписания представляват конкретизация на общите норми относно съучастие в специфични условия. Поради това винаги, когато се прилага разпоредба на особената част, трябва да се вземат предвид и общите, принципни положения на чл. 20–22 НК.¹ Последните служат за ориентир при тълкуване и прилагане на конкретните разпоредби относно „престъпления, извършени от две или повече лица“. Макар общите норми да не се сочат изрично при квалификацията на груповите посегателства, те влияят съществено върху приложението на съответните разпоредби от особената част на Наказателния кодекс.

¹ „Без отчитане на общите норми относно съучастие – пише **Р. Р. Галиакбаров** – приложението на нормите на особената част към факта на задружно извършеното престъпление от няколко лица би могло съществено да извърти смисъла на закрепените в тях правила“ (Групово престъпление: постоянные и переменные признаки..., с. 22).

2.9.

Съучастие в престъпление анализ на съдебната практика

2.9.1. В СЪДЕБНАТА ПРАКТИКА ВЪЗНИКВАТ редица спорни въпроси при квалификацията на престъпления, извършени в съучастие. А юридическата квалификация на престъпните деяния има важно правно и обществено значение. Тя е гаранция за законност на наказателното правосъдие – осигурява равенство на гражданите пред закона, справедливост на наказанието и т.н. По-долу ще разгледаме някои (с по-голямо практическо значение) въпроси, които се пораждат в съдебната практика по прилагане на нормите относно съучастие – чл. 20–22 от НК.

I. Извършителство и съизвършителство

2.9.2. ОСНОВНИЯТ ПРОБЛЕМ Е ДА се разграничи извършителството от помагачеството. В съдебната практика беше разпространено разбирането, че деецът, който съгласно предварително разпределение на ролите присъства на местопрестъплението, е съизвършител (а не помагач). Приемаше се например, че съизвършител в кражбата е този, който по силата на предварителен сговор: а) стои на стража пред къщата, докато друг вътре краде

(98–1970–11, Сб., 106–107)¹; б) който отвлича вниманието на охраната, като дава възможност на другото да проникне в завода и да открадне произведените стоки; в) който подмамва стадото към гората, за да улесни другото да открадне овцете, и т.н.

Това разбиране трябва да се отхвърли. Да се съгласим с него означава да приемем субективната теория, според която извършителят (съизвършителят) може и да не участва в изпълнителното деяние. Нашият законодател обаче е възприел обективната теория за извършителството. Съгласно чл. 20, ал. 2 НК „извършител е този, който участва в самото изпълнение на престъплението“. А помагачът само съдейства за извършване на престъплението, без да участва в изпълнителното деяние. С други думи, критерият за разграничаване на извършителство от помагачество е обективен и определен от закона. Това е „изпълнението“ на престъплението. Съизвършител е този, който заедно с другото извършва изцяло или отчасти изпълнителното деяние, т.е. който осъществява поне частично признаците на състава на престъплението.

С тълкувателно решение 54–1989-ОСНК, Сб., 40–45, бе преодолена незаконосъобразната практика на съдилищата. ВС застана на категоричната позиция, че никакви обстоятелства (нито предварителният сговор, нито разпределението на ролите, нито присъствието на местопрестъплението) не могат да превърнат дееца в съизвършител, ако той не е участвал в изпълнителното деяние. Предварителната организация на престъпната група и разпределението на ролите не превръщат съучастниците в съизвършители. Както правилно се приема в решение 121–1971-II “дали лицето е проявило по-голяма или

¹ Решенията на Върховния съд (ВС) се посочват с номера на решението, годината на издаването му и органа (отделението, Общото събрание на наказателните колегии, Пленума на ВС), който го е постановил. Сборникът на решенията на наказателните колегии на ВС за съответната година се означава съкратено „Сб.“. Арабските цифри накрая сочат страницата от сборника, където се намира цитираният пасаж от решението.

по-малка активност в помагаческата си дейност, това не може да промени положението му на помагач, щом е установено от обективна и субективна страна, че той умишлено само е улеснил извършването на престъплението и не е участвувал в изпълнителното деяние“ (Сб., 29). Общността на умисъла също не превръща съучастниците в съизвършители. Общият умисъл е присъщ на всички форми съучастие, а не само на съизвършителството.

От тази принципна позиция ВС в тълкувателно решение 54–1989-ОСНК, Сб., 43, даде ясен отговор на поставения по-горе проблем. Когато съучастниците в кражбата предварително разпределят ролите си, така, че единият отнема вещта, а другият само го пази, то първият е извършител, а вторият – помагач. Поведението на “пазача“ следва да се квалифицира като помагачество, защото той обективно не е участвал в изпълнителното деяние на кражбата.

2.9.3. ФОРМАЛНИЯТ ОБЕКТИВЕН КРИТЕРИЙ („ИЗПЪЛНЕНИЕТО на престъплението“) невинаги позволява да се отграничи ясно извършителството от помагачеството. Колкото по-абстрактно е очертано изпълнителното деяние в състава (с оценъчни, бланкетни признаци или чрез вредните му последици), толкова по-трудно за правоприлагащите органи е да установят, къде точно минава границата между извършителство и помагачество.

Този проблем се поставя особено остро, когато в състава на престъплението липсва указание относно способа на извършване на престъпното деяние, т.е. относно формата на деянието. Например изпълнителното деяние на всички кражби е едно и също по съдържание – „отнемане“. Но то се проявява в различни форми в зависимост от характера на конкретния обект и предмет на посегателството, мястото и времето, средството за извършване на престъплението и т.н. Конкретното изпълнение на отделните кражби варира и обхваща различни съчетания от движения. Поради това *въпросът дали дадено действие (бездействие) пред-*

ставява част от изпълнението се решава конкретно във всеки отделен случай.

Когато е трудно да се разграничи съизвършителството от помагачеството в дадено престъпление, следва да се използва и *материалният критерий*. Това значи да се изясни дали въпросното деяние е насочено пряко срещу обекта, създава ли то конкретна опасност за съответното обществено отношение. Докато помагачът само улеснява изпълнението, то извършителят (съизвършителят) въздейства върху *предмета на престъплението*, като причинява пряко общественоопасния резултат. Материалният критерий позволява да се установи действителното социално значение на постъпката. Затова към него трябва да се прибегва, когато е нужно да се провери правилността на направеното (въз основа на състава на престъплението) разграничение между помагачество и съизвършителство.

В съдебната практика правилно се приема, че изнасилването е започнато с отвлечането на пострадалата¹; или че взломната кражба е започната с разбиването на вратата (прозореца), с поставянето на стълбата върху прозореца, с проникването в двора (помещението) и т.н. „Когато крадецът – гласи тълкувателно решение 36–1961-ОСНК – насочва дейността си към помещения или места, като складове, магазини, жилищни или други помещения, железни каси, джобове и др., където обикновено се намират движими вещи, които могат да бъдат предмет на кражба, налице е опит, щом като той е наченал изпълнението на престъплението, т.е. щом като например той е проникнал в помещението, разбил желязната каса, бръкнал в джоба и пр., независимо от това, че в конкретния случай такива вещи не са се оказали там и поради тази причина кражбата не е била довършена.“² Лицето, което е

¹ **Ненов, И.**, Наказателно право. Особена част. Т. 1. С., 1956, с. 451–452 и цитираната там съдебна практика.

² Постановления и тълкувателни решения на Върховния съд на НРБ по наказателни дела 1953–1979. С., 1982, с. 136. По-късно с постановление 6–1971-Пл. ВС Върховният съд преутвърди това свое становище

извършило посочените действия или е участвало по някакъв начин в тяхното изпълнение, се счита с основание за съизвършител.

2.9.4. ПОВЕДЕНИЕТО НА ЛИЦЕТО, КОЕТО присъства по време и място на престъплението, може да има твърде различно правно значение. Това е част от проблематиката за престъпното бездействие. Както е известно, съществуват два вида престъпно бездействие. В първия случай бездействието има *причиняващ ефект*. То е условие за настъпване на престъпния резултат (например убийство чрез бездействие на майката, която е длъжна да нахрани новороденото; или чрез бездействие на стрелочника, който трябва да промени движението на влака). Това са т.нар. резултатни престъпления чрез бездействие. Във втория случай се касае за „чисто“ бездействие, при което субектът не извършва определено, заповядано от наказателноправната норма действие. Той отговаря не защото е допринесъл за настъпване на престъпния резултат, а защото не е попречил на друго да причини този резултат (например неоказване на помощ по чл. 139 НК или допустителство на престъпление по чл. 285 НК). Тези престъпления чрез бездействие са винаги формални (безрезултатни).

Когато с „присъствието“ си субектът само окуражава извършителите на престъплението, той е интелектуален помагач. Но когато с „присъствието“ си субектът упражнява психическа принуда върху пострадалия и същевременно принудата е част от изпълнителното деяние на престъплението (*грабеж, изнасилване*), тогава субектът е съизвършител (разбира се при наличието на общ умисъл). В останалите случаи бездействието на присъстващото лице съставлява допустителство на престъпление, което поначало не се наказва (освен в изрично предвидените от закона случаи – чл. 322, 285 НК и др.).

ВС неведнъж е имал повод да изтъкне, че „знанието само че се върши престъпление, не прави лицето съучастник в умиш-

относно началото на изпълнението на кражбата – вж. т. 4 от раздел II на постановлението (Сб., с. 9).

леното престъпление (в разглеждания случай – длъжностното присвояване)“ – решение 220–1990- I, Сб., 17. Друг е въпросът, ако това лице е участвало в изразходване на присвоените пари и е знаело или предполагало, че те са придобити от друго чрез престъпление. Тогава е налице вещно укривателство по чл. 215 НК. В решение 182- 89 – III, Сб., 56, също правилно се отбелязва: съпругът, който при преминаването на границата знае, че другият съпруг извършва валутно престъпление по чл. 250 НК (отм.), не носи наказателна отговорност за проявеното бездействие.

II. Подбудителство

2.9.5. В ПРАКТИКАТА СИ ВС винаги е излизал от правилното разбиране, че подбудителство има, когато лицето с действията си е мотивирало друго да извърши престъплението. Подбудителят е инициатор на престъплението. Психическото въздействие на подбудителя върху извършителя съставлява решаващо условие за осъществяване на престъплението (тълкувателно решение 39–1988-ОСНК, Сб., 117).

2.9.6. **НЯМА ПОДБУДИТЕЛСТВО, КОГАТО ПСИХИЧЕСКОТО въздействие се упражнява върху лице, което вече е решило да извърши престъплението. Както изтъква ВС, „подсъдимият не може да бъде подбудител, когато извършителят сам е взел решение да извърши престъплението“** – решение 220 – 1990 – I, Сб. 17. Тук се засяга интересният въпрос за *разликата между подбудителство и интелектуално помагачество*. И в двата случая се касае за психическо въздействие върху извършителя. Но докато *подбудителят създава умисъла на извършителя, то интелектуалното помагачество предполага вече съществуващ умисъл у извършителя. Интелектуалният помагач само подкрепя, засилва решимостта на извършителя да извърши престъплението.*

III. Помагачество

2.9.7. БЕЗСПОРНО ПОМАГАЧЕСТВОТО Е УМИШЛЕНО улесняване на друго да извърши умишлено престъпление (решение 39–1988-ОСНК, Сб., 117). Поради това поведението на помагача стои в причинна връзка с престъпния резултат. Тази връзка обаче не е пряка, а опосредствана от изпълнителното деяние на извършителя.

От обективната характеристика на помагачеството следва, че „дейността на помагача трябва да предшества или съпътства изпълнителното деяние на непосредствения извършител. Това е така – гласи решение 101 – 1977 – I, Сб., 31, – защото дейността на помагача трябва да улеснява извършването на престъплението на извършителя чрез средствата, посочени в чл. 20, ал. IV НК. Вън от това помагачът трябва да действа умишлено и неговото намерение да е насочено към улесняване на престъплението“.

Помагачеството бива два вида: физическо и интелектуално. Най-разпространените форми на помагачество са указани в закона. Докато физическото помагачество се изразява в създаване на материални, външни за извършителя условия за изпълнение на престъплението, то интелектуалното помагачество се свежда до психическо въздействие върху извършителя. Както е отбелязано в решение 220 – 1990 – I, Сб., 17 “интелектуалното помагачество може да се изрази в даването на съвети, обещание за прикриване и други форми на психическо въздействие върху извършителя, решил вече да извърши престъплението“.

2.9.8. В СЪДЕБНАТА ПРАКТИКА НЕВИНАГИ се разграничава ясно интелектуалното помагачество, изразило се в обещание да се даде помощ след престъплението, от вещното укривателство на същото престъпление. Прояви на интелектуално помагачество често се квалифицират като вещно укривателство.

Както е известно, вещното укривателство (наред с недоносителството и допустителството) съставлява форма на прикос-

новеност към престъплението. То е вторична престъпна дейност на лице, което не е участвало в основното престъпление и се изразява в укриване, придобиване или пласиране предмета на престъплението. „Вещното укривателство – гласи решение 780 – 1991 – I, Сб., 46 – е друго престъпление, различно от кражбата, присвояването, обсебването. Субектът на това престъпление е различен от този на основното престъпление.“ А обещанието да се даде помощ след извършване на престъплението (в т.ч. и чрез реализиране предмета на престъплението) е форма на интелектуално помагачество.

Проблемът е как следва да се квалифицира поведението на лице, което е укрило предмета на престъплението – като вещно укривателство по чл. 215 НК или като интелектуално помагачество към съответното престъпление? ВС дава принципен отговор на този въпрос с решение 51–1977-ОСНК, Сб., 30–31. “От съществено значение за разграничаване интелектуалното помагачество, изразяващо се в обещание да се даде помощ след извършване на престъплението и вещното укривателство, представляващо реализиране предмета на престъплението – гласи решението, – е моментът, в който е дадено обещанието. При вещното укривателство деецът пряко не участва в присвояването на обществено имущество и се намесва, след като престъплението окончателно е завършило с цел да укрие предмета на престъплението. Когато обаче деецът обещае помощ за реализиране предмета на престъплението, преди още то да е извършено, налице е помагачество по смисъла на чл. 20, ал. 4 НК, защото окуражава извършителя да осъществи решението си да извърши престъплението.“ В този смисъл са и решения 54–1972-I, Сб., 25–26; 322–1975-I, Сб., 29–30; 37–1977-I, Сб., 31; 585–1980-I, Сб., 31–32; 482–1983-I, Сб., 74; 26–1991-III, Сб., 15; 780–1991-I, Сб., 45–46.

И. Ненов приема, че когато деецът предварително е обещал помощ и след извършване на престъплението от друго изпълнява обещаната укривателска дейност, то налице е съвкупност от интелектуално помагачество (подбудителство) към престъ-

плението и вещно укривателство¹. Това разбиране не може да бъде споделено. Интелектуалният помагач е вид съучастник, „съавтор“ на престъплението. *А съучастникът (било то извършител, подбудител или помагач) не отговаря за укривателство на собственото си престъпление. Участието в дадено престъпление под каквато и да е форма изключва прикосновеността към същото престъпление. Поради това не може да има съвкупност от съучастие и прикосновеност към едно и също престъпление. Съучастието поглъща прикосновеността. В случая интелектуалното помагачество към престъплението поглъща последвалите фактически действия по укриване предмета на това престъпление.*

IV. Акцесорност на отговорността за подбудителство и помагачество

2.9.9. СЪГЛАСНО ОСНОВОПОЛАГАЩИЯ ПРИНЦИП НА ЧЛ. 35, АЛ. 2 НК само деяние, което е обявено от закона за престъпление, поражда наказателна отговорност. С други думи, единствено основание на наказателната отговорност е деянието, което осъществява признаците на предвиден в закона състав на престъпление. Подбудителят и помагачът не осъществяват състав на престъпление. Те само съдействат на извършителя да реализира престъпното деяние. Въпреки това и те „се наказват с наказанието, предвидено за извършеното престъпление“ – чл. 21, ал. 1 НК. От това следват два основни извода. Първо, разпоредбите на НК относно съучастието в собствен смисъл (подбудителство и помагачество) разширяват основанието на наказателната отговорност извън състава на престъплението, защото предвиждат наказателна отговорност и за поведение, което не

¹ **Ненов, И.**, Наказателно право. Особена част. Т. 1, с. 232.

съдържа признаците на законов състав. Второ, отговорността на подбудителя и помагача е акцесорна. Тя зависи от поведението на извършителя, който трябва да е изпълнил или поне започнал изпълнението на престъплението (т.е. да е налице опит към престъплението). Акцесорността не означава, че подбудителят и помагачът отговарят за чуждо поведение. Напротив, *те отговарят за собственото си поведение* за това, че обективно и виновно са допринесли за осъществяване на престъплението. *Възникването обаче на тяхната отговорност е поставено в зависимост от едно условие – от изпълнението на престъплението.* В тълкувателно решение 48–1976-ОСНК, Сб., 93- 94, ВС ясно посочва акцесорния характер на отговорността на подбудителя и помагача: „В нашия Наказателен кодекс е възприето основното начало, че съучастниците в едно престъпление се наказват, когато престъплението, в което са съучаствували, е осъществено – чл. 21, ал. 1 НК. Следователно ако престъплението не е осъществено, подбудителите и помагачите не се наказват.“ А съгласно решение 35–1990-ВК, Сб. 17–18 отговорността на едно лице като помагач може да бъде ангажирана само ако престъплението действително е извършено. Лицето „не може да отговаря самостоятелно при условията на чл. 20, ал. 4 НК за престъпление, което не е извършено“. Подобно е и решение 35а–1974-II, Сб. 27.

Поведението на подбудителя и помагача, макар да не осъществява състав на престъпление, трябва да притежава основните свойства на всяко престъпление, установени в чл. 9, ал. 1 от НК. С други думи, деянието на съучастника трябва да е общественоопасно, обективно да допринася за извършване на престъплението и да е виновно. Поради това не съставлява съучастие: а) деянието, което обективно улеснява престъплението, но не е общественоопасно, защото например е извършено при неизбежна отбрана, или б) деянието, което не е виновно, защото е налице грешка или случайно деяние. Умисълът на подбудителя и помагача трябва да е насочен към довършване на престъплението.

то. Друг е въпросът, че престъплението може по едни или други причини да остане в стадия на опита.

2.9.10. СЪГЛАСНО ПРИНЦИПА ЗА АКЦЕСОРНОСТТА *неуспялото подбудителство и помагачество (при което липсва дори и опит към престъплението) не се наказва. Без изпълнение на престъплението няма подбудителство и помагачество.* В нашия НК обаче съществуват някои изключения от акцесорността на съучастията. Законът предвижда наказателна отговорност за неуспяло подбудителство (подбуждане) към определени по-тежки престъпления – например убийство (чл. 117, ал. 2 НК), лъжесвидетелстване (чл. 293 НК) и др. В редица решения ВС изтъква различието между подбудителство и подбуждане към лъжесвидетелстване. „Наказателна отговорност от подбудителя по смисъла на чл. 20, ал. 3 НК – гласи решение 635–1991- I, Сб., 14 – може да се търси само ако престъплението, към което е подбуждал, е извършено. Това разбиране следва от редакцията на самия законодателен текст, в който е посочено, че подбудителят носи отговорност за извършеното от подбудения престъпление. Аргумент за това е и чл. 293 НК, с който самото подбуждане към лъжесвидетелстване е въздигнато в самостоятелно престъпление. Следователно в случаите, когато се подбуди едно лице към лъжесвидетелстване, но то по едни или други причини, стоящи въвн от волята на подбудителя, не лъжесвидетелства, отговорността на подбудителя е по чл. 293 НК, а не по чл. 290, ал. 1, вр. с чл. 20, ал. 3 НК.“ В същия смисъл са и решения 48–1976- ОСНК, Сб., с. 94; 31–1973-I, Сб., 117 – 118.

V. Ексцес

2.9.11. ОТ СУБЕКТИВНА СТРАНА СЪУЧАСТИЕТО изисква общност на умисъла. Това означава че съучастникът трябва да

съзнава освен елементите на престъпния състав още и обстоятелството, че действията заедно с останалите съучастници за осъществяване на престъплението. Принципът „без вина няма отговорност“ е намерил конкретен израз в разпоредбата на чл. 21, ал. 2 НК, съгласно която подбудителят и помагачът отговарят само за онова, за което умишлено са подбудили или подпомогнали извършителя. ВС последователно се е ръководил от разбирането, че при ексцес – когато поведението на някой от съучастниците надхвърля общия умисъл, за извършеното в повече не отговарят останалите съучастници (решения 236 – 1973 – II, Сб., 35–36; 88–1975 – I, Сб., 30–31; 97 – 1988 – ОСНК, Сб., 24). Както точно се отбелязва в решение 236–1973 – II, Сб., 36: “Всеки от съучастниците отговаря само в рамките на онова, което се обхваща от неговия умисъл.”

VI. Лични обстоятелства, които влияят върху наказателната отговорност на съучастниците

2.9.12. НАКАЗАТЕЛНАТА ОТГОВОРНОСТ, КОЯТО ЗАКОНОДАТЕЛЯТ предвижда за дадено престъпление, се определя от обществената опасност и моралната укоримост (вината) на престъплението – чл. 35, ал. от НК. Когато определено лично обстоятелство (свойство или отношение на личността на престъпника) влияе съществено върху обществената опасност на престъплението или по друг начин обуславя нуждата от диференциация на отговорността, то законодателят въздига това обстоятелство в квалифициращо, като създава съответен по-тежко или по-леко наказуем състав на престъплението. Отговорността на съучастниците в този случай се урежда от правилото на чл. 21, ал. 4 НК, съгласно което особените обстоятелства, поради

които законът намалява или увеличава отговорността за някого от съучастниците, не се вземат предвид за останалите съучастници. „...Престъплението е привилегировано или квалифицирано – гласи решение 2 – 1974 – II, Сб., 30- 31, – само за този съучастник, за когото тези обстоятелства се отнасят, а деянията на останалите съучастници, за които те не са налице, ще се квалифицират по основния състав на престъплението. Фактът, че другите съучастници предварително са знаели за особените обстоятелства, засягащи някои от съучастниците, е без правно значение и не може да доведе до еднаква квалификация на деянията на всички съучастници, каквото разрешение беше дадено в чл. 19, ал. 2 НК (отм.).“ В същия смисъл са и тълкувателно решение 54 – 1989 – ОСНК, Сб., 44, и решение 315 – 1972 – II, Сб., 27.

Аналогично е положението, когато е налице лично основание за освобождаване от наказателна отговорност на извършителя на престъплението. Това обстоятелство не се отразява върху останалите съучастници, които отговарят на общо основание за осъщественото престъпление. Законът изисква поведението на извършителя да съставлява престъпление, а не и той да е наказан.

Когато обаче е налице лично обстоятелство, обосноваващо отговорността (напр. длъжностно или военно качество) на извършителя, т.е. обстоятелство, поради което законът въздига извършеното в престъпление, тогава за същото престъпление отговарят и подбудителят, и помагачът, които не притежават това качество (чл. 21, ал. 3 НК). Както точно се отбелязва в решение 183 – 1989 – II, Сб., 72: “Помагачи и подбудители по чл. 311 НК могат да бъдат и недлъжностни лица. Важното е да се установи общност на умисъла по време на изпълнителното деяние, когато се съставя документът, като лицата обективно и виновно трябва да са допринесли за осъществяване на лъжливото документиране от длъжностното лице.“

VII. Съучастие в съставно и в продължавано престъпление

2.9.13. СЪУЧАСТИЕТО, И ПО-ТОЧНО СЪИЗВЪРШИТЕЛСТВОТО в съставни престъпления (грабеж, длъжностно присвояване по чл. 202, ал. 1, т. 1 НК) разкрива известна специфика. Тя произтича от сложния характер на изпълнителното деяние на съставното престъпление. Както е известно, съставното престъпление е съчетание от две, сами по себе си престъпни деяния, които, взети в определена обективна и субективна връзка, образуват едно сложно престъпление. Първото деяние изпълнява подчинена, служебна роля – улеснява второто, което е основно.

В литературата е общоприето, че участието в една от двете части на съставното престъпление представлява участие в цялото и следва да се квалифицира като *съизвършителство* в съставното престъпление. Това положение се нуждае от съществено уточнение. *За да е налице съизвършителство, виновният трябва с участието си в едното деяние да е съдействал за осъществяване и на другото.*

Субектът на първото (улесняващото) деяние в съставното престъпление допринася за осъществяване и на второто. Поради това не е нужно той да извърши нещо повече, за да се квалифицира поведението му като съизвършителство. Но *субектът, който участва само във второто (основното) деяние, „ще носи отговорност за цялото съставно престъпление единствено в случай, че с отделни свои действия е подбудил или подпомогнал съучастника си да извърши „другото“ престъпление или пък се е предварително уговорил с него за съответно разпределение на ролите“¹. Всъщност предварителното уговаряне е форма на подпомагане или подбуждане към първото деяние на съставното престъпление.*

¹ Лютов, К., За съучастие при съставни престъпления. // Правна мисъл, 1964, № 1, с. 35.

Аналогично стоят нещата и при помагачество, и подбудителство към едно от двете деяния, влизащи в съставното престъпление. *Само когато има основание за отговорност и за другото деяние лицето ще отговаря за цялото, т.е. за съставното престъпление.* Както се отбелязва в постановление 3–1970-Пл. ВС, Сб., 15, относно длъжностното присвояване „подбудителят и помагачът отговарят за присвояване по чл. 202, ал. 1 НК само ако първият е подбудил към извършване и на улесняващото престъпление, а помагачът е помогнал за извършването и на това престъпление“.

В редица свои решения ВС застъпва правилното становище, че „при съставните престъпления съизвършителство има и когато участниците в изпълнението разпределят ролите си така, че всеки от тях участва в едно от престъпленията, елементи на общото съставно престъпление. В този случай не се изисква задължително всеки да участва във всяко престъпление“ (решение 363 – 1982 – I, Сб., с. 20, по чл. 199 НК).

А решение 505 – 1977 – I, Сб., 27–28 относно грабежа гласи: „Грабежът е съставно престъпление, затова, когато две или повече лица, решили да извършат грабеж, разпределят ролите си, като една част от тях нанасят побой, за да сломят съпротивата на жертвата, а другата част отнемат имуществото му без негово съгласие, налице е съизвършителство по смисъла на чл. 20, ал. 2 НК и затова всичките лица ще носят отговорност по чл. 256, ал. 1 независимо дали пряко са участвали и в отнемането на имуществото му.“¹

¹ От същото правилно разбиране се ръководи ВС и при квалификацията на съизвършителство в изнасилване. „За да е налице съучастие под формата на съизвършителство в престъплението по чл. 152, ал. III НК – гласи решение 617–1973-I, Сб., 72, – именно изнасилване от две или повече лица, не е необходимо всички съучастници да са имали полово сношение с изнасилената. За съизвършителство ще отговаря и този, който, макар и да не е имал полово сношение с изнасилената, е присъствал при половото сношение на останалите, като е участвувал в упражняване на насилието върху изнасилената...“ В този смисъл са и решения 53–1975-ОСНК, Сб., 52; 231 – 1976 – II, Сб., 56.

Посочените решения създават впечатление, че квалификацията на съставните престъпления, извършени в съучастие, не поражда проблеми. В действителност обаче такива проблеми възникват при престъпленията, за извършването на които са нужни специални качества (т.нар. особени субекти). Става дума за съставното престъпление по чл. 202, ал. 1, т. 1 НК длъжностно присвояване, за улесняването на което е извършено и друго престъпление, за което по закон не се предвижда по-тежко наказание. В решение 750 – 1974 – I, Сб., 28–29, например ВС застъпваше обратното становище, че “недлъжностните лица, които участват в документните престъпления, улесняващи присвояването, не могат да бъдат извършители на квалифицираното длъжностно присвояване по чл. 202, ал. 1, т. 1 НК, а само подбудители или помагачи, независимо че пряко участват в осъществяване състава на документното престъпление“. Подобно е и решение 367 – 1982 – I, Сб., 74–75, в което се приема, че когато след предварителен сговор едно недлъжностно лице извърши улесняващото престъпление по чл. 202, ал. 1, т. 1 НК, а длъжностното лице извърши самото присвояване, т.е. втората част на съставното престъпление по чл. 202, ал. 1, т. 1 НК, то цялостната дейност не може да се квалифицира като престъпление, извършено от две или повече лица по чл. 202, ал. 1, т. 2 НК. Защото “предварително сговаряне по смисъла на чл. 202, ал. 1, т. 2 има само когато в самото присвояване на обществено имущество участват най-малко двама извършители, на които общественото имущество е поверено за пазене и управление“.

Това становище не държи сметка за характера на престъплението по чл. 202, ал. 1, т. 1 НК. Касае се за съставно престъпление. Спецификата на съставното длъжностно присвояване е, че изпълнителното му деяние се състои от две части, от две действия (за разлика от едноактното присвояване по чл. 201 НК). Поради това *при съучастие първата съставка (улесняващото деяние), за което не се изисква специално длъжностно качество, може да бъде извършена и от недлъжностно лице. Това лице е по-*

следователен съизвършител в съставното присвояване по чл. 202, ал. 1, т. 1 НК. А съчетанието от действията на съизвършителите като цяло образува престъпление, извършено от две или повече лица по чл. 202, ал. 1, т. 2 НК. На практика е разпространена тъкмо тази хипотеза – последователно съизвършителство в съставното присвояване по чл. 202, ал. 1, т. 1 НК. А „чистият“ случай – съизвършителство в обикновено (по чл. 201 НК) присвояване, когато дадено имущество е поверено едновременно на две длъжностни лица, се среща твърде рядко.

С постановление 7 – 1987 – Пл. ВС, т. 12, бе преодоляна противоречивата съдебна практика при квалификацията на съучастие в съставни престъпления, като ВС застана на правилна, научнообоснована позиция. „Присвояването по чл. 202, ал. 1, т. 1 НК – гласи постановление 7–1987-Пл. ВС, Сб., 18–19, е съставно престъпление. Другото престъпление, улесняващо присвояването, може да се извърши и от лице, което не е длъжностно по смисъла на чл. 93, т. 1 от НК. Когато това лице е действало по предварително сговаряне с длъжностното, налице е съизвършителство в съставното присвояване и то следва да се квалифицира не само по т. 1, но и по т. 2.“

2.9.14. НЯКОИ РАЗПРОСТРАНЕНИ ПРЕСТЪПЛЕНИЯ (КРАЖБА, грабеж, длъжностно присвояване, измама и др.) се извършват твърде често в съучастие и под формата на продължавана престъпна дейност. Проблемите, които възникват в случая, могат да се илюстрират със следния казус. Лицето А. присвоява 4500 лева при условията на продължавано престъпление. Във веригата на неговата продължавана престъпна дейност е включен и един присвоителен акт (не първият) на 300 лв., който е в съизвършителство с лицето Б. Как следва да се квалифицира тази единствена задружна проява и какво е нейното значение за квалификацията на цялостната престъпна дейност?

За да възникне по-строгата отговорност по чл. 202, ал. 1, т. 2 НК, длъжностното присвояване трябва да е „извършено от две или повече лица, сговорили се предварително“. А сговарянето е

предварително, когато съгласието за задружна дейност е постигнато, преди да започне самото присвояване. В разглеждания случай на пръв поглед липсва предварителен сговор, защото споразумението е сключено, след като лицето А. е започнало да присвоява. В действителност обаче моментът на сговарянето трябва да се преценява единствено по отношение на задружната проява. И тъй като той я предхожда, тази проява осъществява състава на чл. 202, ал. 1, т. 2 НК. „При продължавано присвояване – гласи постановление 3–1970-Пл. ВС, раздел II, т. 3, Сб., 14 – съгласието може да бъде постигнато и по времеизвършване на отделните деяния.“ От същото принципно разбиране се ръководи ВС и в решение 169 – 1977-II, Сб., 120, относно грабежа по чл. 199, ал. 1, т. 2 НК: „При продължаваното престъпление грабеж, извършен от две или повече лица, предварителното сговаряне като елемент от квалифицирания състав може да бъде постигнато и по времеизвършване на отделните деяния, съставляващи продължаваното престъпление. В този случай от значение е как квалифициращото обстоятелство се отразява върху цялостната престъпна дейност.“ Вторият въпрос е как следва да се квалифицира цялостната престъпна дейност на лицето А. – по основния състав (чл. 201 НК) или по по-тежкия състав (чл. 202, ал. 1, т. 2 НК). Преди всичко трябва да се отбележи, че „единството на продължаваното престъпление не се разкъсва от това, че деецът е извършил една част от деянията си сам, а останалите в съучастие с трети лица“¹.

Случаят, когато са осъществени различни (обикновен и квалифициран) състави на присвояване, е уреден в самия закон. Съгласно чл. 26, ал. 3 НК, ако отделните деяния на продължаваното престъпление осъществяват различни състави, то цялото продължавано престъпление се наказва по по-тежкия от тях. По

¹ Тълкувателно решение 3 – 1971 – ОСНК относно продължаваното престъпление (Сб., с. 33). В същия смисъл е и решение 409 – 1970 – I, Сб., 38.

изключение само когато квалифициращите обстоятелства не се отразяват значително върху тежестта на цялостната престъпна дейност, последната се подвежда по по-лекия състав, а квалифициращите обстоятелства се вземат предвид при определяне на наказанието (чл. 26, ал. 4 НК).

Проблемът следователно не е юридически, а фактически. Трудността е да се определи във всеки отделен случай дали квалифициращите обстоятелства се отразяват (или по-точно не се отразяват) „значително“ върху тежестта на цялостната престъпна дейност. А това е въпрос на *конкретна преценка*, която съдът прави въз основа на всички обстоятелства по делото. Както се изтъква в тълкувателно решение 3 – 1971 – ОСНК, Сб., 34, „в кои случаи квалифициращите обстоятелства се отразяват или не се отразяват „значително“ на цялостната престъпна дейност е въпрос, който се решава от съда, като се вземат предвид настъпилите общ престъпен резултат, резултатът от отделните деяния, побудите, мотивите, качеството на дееца и всички други обстоятелства“.

В разглеждания случай, ако приемем, че единственият задружен акт (300 лв.) не се отразява значително върху тежестта на цялостното продължавано присвояване от 4 500 лв., то последното следва да се подведе по основния състав (чл. 201 НК), а единственото квалифицирано (по чл. 202, ал. 1, т. 2 НК) действие ще се отчете при индивидуализацията на наказанието на лицето А. като отегчаващо обстоятелство.

2.10.

Организираната престъпност и наказателният закон

2.10.1. ПОНЯТИЕ ЗА ОРГАНИЗИРАНА ПРЕСТЪПНОСТ. Организираната престъпност се превърна в един от най-опасните фактори в българското общество. Тя нанася огромни вреди на държавата и гражданите. Организираният престъпен свят влияе върху всички области на обществения живот, в т.ч. и върху вземането на политически решения.

2.10.1.1. Организираната престъпност е система от престъпления, които се извършват предимно в икономиката. Основна цел на тази престъпност е извличането на имуществена облага. Организираната престъпна дейност се извършва от устойчиви престъпни групи, обединени за продължителна дейност в икономиката с користна цел, които се отличават с йерархично устройство и разпределение на функциите между съучастниците. Както в производството, така и при престъпната дейност организираните усилия на група лица са много поефективни от индивидуалната дейност.

2.10.1.2. Тероризмът може да се определи като насилствена престъпна дейност, която преследва определен политически резултат. Същественото различие между организираната престъпност и тероризма е целта на престъпната дейност. Организираната престъпност е насочена към имуществена печалба, а тероризмът си поставя политически цели, свърза-

ни с промени в държавната власт. Обикновено тероризмът се развива в рамките на една държава. Но завоюването на политическата власт може да е стъпка към създаване на нова държава. Тогава тероризмът придобива интернационално значение. Терористичните действия имат международен елемент и когато се извършват срещу граждани на чужда държава или на чужда територия. В този случай тероризмът съставлява международно престъпление и се наказва по международното право. След терористичните атаки срещу САЩ през септември 2001 г. международното наказателно правосъдие интензивно се развива в тази посока.

2.10.2. ПРОЯВНИ ФОРМИ НА ОРГАНИЗИРАНАТА ПРЕСТЪПНОСТ. Организираната престъпност може условно да се раздели на икономическа („престъпност на белите яки“) и насилствена („улична престъпност“). От една страна, организираната престъпност е свързана с тежки посегателства срещу личността – убийства, рекет, грабежи, телесни повреди и др. От друга страна, тази престъпност се развива предимно в икономиката. Криминологичните данни за периода на преход в България показват, че основните дейности на организирания престъпен свят са: контрабанда (незаконен трафик през границата на наркотици, оръжие, петрол, цигари и др.), канали за преминаване на хора през границата, незаконна приватизация на държавна собственост (туристически обекти, банки, оръжейни заводи, телекомуникации, производство на електроенергия и др.), крупни финансови измами, проституция, хазарт, кражби и контрабанда на леки автомобили, грабежи по автомагистралите, изнудване под формата на „договор“ за охрана или застраховка (в т.ч. и налагане на по-ниски изкупни цени на селскостопанската продукция), изпиране на пари и др.

В резултат от това: а) възникват мощни икономически групировки, които трупат капитал по престъпен начин, а „мръсните пари“ влизат в оборот, корумпират държавни служители и по-

раждат на свой ред нови престъпления; б) тези престъпни групировки изместват държавата от легалното производство и търговия, като създават „сива икономика“; в) възникват управляващи центрове на организираната престъпност, които регулират отношенията между групировките и се стремят да ги изведат на международната сцена, като легализират дейността им. В същото време между групировките се развива остра конкуренция за разпределяне на териториите на престъпния бизнес.

2.10.3. ПРИЧИНИ НА ОРГАНИЗИРАНАТА ПРЕСТЪПНОСТ.

Организираната престъпност, подобно на разбойничеството в древността е рожба на съвременния цивилизован свят – на урбанизацията, техническия прогрес и глобализацията. Но основна причина за бурния ръст на организираната престъпност у нас е смяната на обществения строй, и по-точно отслабването на социално-правния контрол по време на прехода от централизирана държавна икономика и авторитарно политическо управление към свободно пазарно стопанство, основано на частна собственост и демокрация.

Преходът към пазарно стопанство сам по себе си не е престъпен. Напротив, той е общественополезен и необходим. Но в България преходът беше зле подготвен и зле извършен – без предварителна стратегия относно съдържанието и формите на прехода, относно отрицателните явления, които съпътстват прехода, и мерките за противодействие срещу тях. Държавата рязко и категорично се отказа от управление на производството (промишлеността и селското стопанство), без да е създадала условия за развитие на частното предприемачество – на дребния и средния частен бизнес. Липсваше адекватен на новите реалности контрол (производствен, финансов, банков, данъчен, митнически, пограничен, приватизационен и т.н.). Административно-командният контрол на държавата отмираше, а нова система за контрол, съобразена с изискванията на пазарната икономика, още не беше създадена. Нещо повече, в редица области липсваха правни основи за икономическа дейност в условията на преход.

В резултат от прехода безработицата се увеличи, населението обедня, а разделението на обществото на бедни и богати се задълбочи. Правонарушенията (преди всичко незаконната печалба) станаха масова практика.

2.10.3.1. Етапи на икономическата престъпност в периода на преход. Преходът у нас се съпровожда от няколко вълни на икономическа престъпност.

- а) Чрез нарушаване на ембаргото, наложено на Югославия от ООН, и по-точно чрез незаконна продажба на петрол през границата (1993 – 1994 г.), новообразувани престъпни групи (с помощта на служители от МВР) натрупаха огромни печалби. Освен това някои действия на държавата до 1996 г., и поспециално разрешаването да се създадат множество нови банки (т.нар. бум на банките), дадоха възможност на тесен кръг хора да присвоят огромни държавни средства посредством измами и длъжностни престъпления, извършени в банковата сфера. Това доведе до концентриране на паричната маса в ръцете на малък брой хора. Около седем милиарда германски марки бяха присвоени от няколко десетки физически лица. Всички управляващи открито се стремяха да създадат кръг от близки свърхбогаташи. В резултат от източването на финансови средства от държавата се извърши неофициална приватизация на финансовия капитал в България. Тя е предпоставка за следващата стъпка – приватизация на материалните ценности, принадлежащи на държавата. Излиза, че в началото на икономическата реформа държавата сама създаде финансовите основи на организираната престъпност.
- б) Втората вълна икономическа престъпност е свързана с приватизацията на държавното имущество, започнала през 1997 г. Безконтролната приватизация създаде добра хранителна среда за организирания престъпен свят. Прехвърлянето на публичната собственост в частни ръце се извърши при силно занижаване стойността на държавното имущество, подлежащо на приватизация.

През периода 1997 – 2001 г. беше приватизирано държавно имущество за тридесет милиарда долара, а срещу него държавата реално получи едва три милиарда долара. Държавните обекти попаднаха в ръцете на новобогаташи, които не умееха да ги управляват. Така първоначалната приватизация не доведе до желаното по-ефективно управление на собствеността.

Една предпоставка за това е липсата на адекватен контрол върху приватизацията. Често правилата на приватизацията съзнателно се нарушаваха, за да се извлече незаконна печалба. Само през 2002 г. са образувани 1577 наказателни дела за престъпления по служба, свързани с приватизацията.

- в) Третата вълна на престъпността при прехода не се откроява така ярко. Причината е, че трансформацията на държавната собственост в частна завършва. Пазарната икономика пороци нови форми на престъпна дейност, които се преплитат тясно с пазарните отношения и трудно могат да се разграничат и разследват. Основните престъпни прояви са измами при усвояване на парични фондове на Европейския съюз (корупция, контрабанда на цигари, злоупотреби при развитие на селското стопанство и други проекти), както и при консултантски услуги от чужди фирми.

2.10.3.2. Икономическите причини за развитието на организираната престъпност се съпътстват и от други – *политически и правни фактори*. Многопартийната политическа система, плурализъмът и разделението на властите (на законодателна, изпълнителна и съдебна) доведоха до отслабване на държавната власт. Различните механизми и системи за държавен контрол не функционираха. Влоши се взаимодействието между държавните органи. Разруши се и нравствената ценностна система на обществото. Упадъкът на морала, образованието и културата днес вече е факт.

2.10.3.3. Съществен атрибут на организираната престъпност е *корупцията*. Тя стана масово явление. Особено нарасна

латентната (нерегистрираната) корупция. Организираната престъпност, т.е. срастването на държавните институции с престъпния свят, възниква, когато престъпниците разберат, че са нужни материални разходи за издръжка на държавния апарат (срещу което той им осигурява безнаказаност за извършените престъпления). Корупцията е езикът, чрез който организираният престъпен свят говори с държавната власт. Днес корупцията подобно на раково образуване разяжда тялото на държавата.

Системата на правозащитните органи не постига желания резултат поради проникващата в нея корупция. От друга страна, обществото не разполага с достатъчно ефективни инструменти за контрол върху „контрольорите“ – върху правозащитните и административните органи.

2.10.3.4. В условията на преход правото чувствително изостана от бурното обществено развитие. Наказателният закон не отразява новите форми на общественонеопасно поведение, породени от прехода към пазарна икономика. Наказателнопроцесуалният закон не съдържа процедури, които позволяват ефективно противодействие срещу организираната престъпност.

2.10.3.5. Най-тежката отрицателна последица на прехода е, че възникнаха олигархични кръгове от новобогаташи, които влияят прикрито или явно, безцеремонно върху политическите процеси и вземането на политическите решения в държавата.

2.10.4. КОНТРОЛ ВЪРХУ ОРГАНИЗИРАНАТА ПРЕСТЪПНОСТ.

Организираната престъпност е сложно социално явление, което се поражда от взаимодействието на редица фактори: икономически, обществено-политически, криминологически и правни. Проблемът за ограничаване на организираната престъпност има следователно различни аспекти: а) обществено-икономически

аспект – при който организираната престъпност се разглежда като елемент от общественно-икономическата система на държавата; б) криминологичен аспект – който изследва организираната престъпност като социална патология и причините за това; в) наказателноправен аспект – който изучава законовите свойства и белези на престъпленията, тяхното доказване в наказателния процес и налагането на съответни наказания на виновните.

Състоянието (ръстът, структурата и динамиката) на престъпността не зависи пряко и единствено от законодателството. Правото е само един от инструментите, при това не решаващият, за ограничаване на престъпността. Върху престъпността е нужно да се въздейства комплексно – с цяла система от икономически, общественно-политически, криминологични и правни средства. Освен това правото е консервативно и следва обществените промени. Всичко това обуславя ограничените възможности на наказателното право (наказанието) в борбата срещу организираната престъпност.

За да се превърне в ефикасен инструмент за контрол върху престъпността, наказателното законодателство трябва адекватно да отразява новите обществени реалности. Законодателните решения следва да се съобразят със състоянието и тенденциите на организираната престъпност.

2.10.5. МЕЖДУНАРОДНОТО СЪТРУДНИЧЕСТВО В БОРБАТА СРЕЩУ ОРГАНИЗИРАНАТА ПРЕСТЪПНОСТ И ТЕРОРИЗМА. Организираната престъпност често излиза извън рамките на държавата. Но през последните години организираната престъпност се конфронтира тотално с международната общност. Основният престъпен „бизнес“ е незаконният трафик на наркотици. Той носи на престъпния свят милиарди долари мръсни пари.

Днес националните престъпни групи са обединени в мощни международни организации. Те получават огромни печалби от търговията с наркотици и с тях финансират нови прояви на организирана престъпност и тероризъм. Така престъпният свят

упражнява силно разрушаващо въздействие върху живота на хората. Това налага да се обединят усилията на международната общност в борбата срещу организираната престъпност и тероризма.

2.10.5.1. Националното законодателство относно организираната престъпност и тероризма. Повечето форми на организирана престъпна дейност и тероризъм са предвидени в Наказателния кодекс на Република България. На международно равнище обаче предстои тези прояви да бъдат обявени за престъпления. Това ще доведе до създаване на нови международни юрисдикции и изобщо ще тласне напред развитието на международното наказателно правосъдие.

Организираната престъпна дейност и тероризмът обикновено се осъществяват тайно от група лица в конспиративна форма. Поради това разследването трябва също да е тайно, да отговаря на характера и формите на разследваната престъпна дейност. Това означава при разследване на проявите на организираната престъпност и тероризма да се използват технически средства за персонален контрол (подслушване, проследяване и т.н.); да се внедряват тайни агенти в престъпните групи; да се улесни разкриването на банковата тайна; да се предвидят поощрителни норми за информаторите; да се подобри обменът на информация между правозащитните органи и т.н.

Следователно правните мерки за борба с организираната престъпност и тероризма са предимно от процесуално естество: използване на специални разузнавателни средства (т.нар. електронно следене) за събиране на доказателства в наказателния процес; използване на „агент провокатор“, който не отговаря за участието си в престъплението; защита на застрашените свидетели; засилен контрол върху движението на „мръсните пари“, предварително отнемане („замразяване“) на имуществото, придобито чрез престъпление; въвеждане на специфични бързи процедури за разследване на организираната престъпност и тероризма и др.

Обществената опасност на организираната престъпност и тероризма нараства. Заедно с това се увеличава и стремежът да се създаде специално законодателство, което да предвиди извънредни мерки за борба с опасната престъпност. Но всяко засилване на контрола върху престъпността води до някакво ограничаване на индивидуалните права на човека. Така законодателят се изправя пред две противоречиви изисквания: от една страна, да създаде ефикасни средства за борба с организираната престъпност и тероризма, а от друга страна – да не накърнява основните права на човека.

Законодателната съблазън от по-строги мерки се проявява и след това – в държавните органи, които прилагат закона. В борбата срещу организираната престъпност и тероризма те се изкушават да злоупотребят с властта си в името на обществения интерес. Почти всяка от изброените мерки за борба с организираната престъпност и тероризма предоставя възможност за това. Например индивидуалните права на човека могат да бъдат накърнени при проследяване, подслушване и записване на телефонните му разговори; при ареста и неоправданото му удължаване с цел да се изтръгнат самопризнания; при неоснователно разкриване източниците на доходите му или конфискуване на имуществото му без достатъчно доказателства за извършено престъпление; при безконтролно съставяне на тайни досиета и др.

Усилията за ограничаване на организираната престъпност и тероризма следователно крият винаги опасност от създаване на безконтролни органи, които разполагат с неограничена власт. На международно равнище тази опасност се засилва още повече. Защото международното сътрудничество в тази област се развива сравнително отскоро и международните (двустранни и многостранни) договори обикновено не предвиждат гаранции срещу злоупотреба с власт.

2.10.5.2. Международните договори относно организираната престъпност и тероризма. Международното сътрудни-

чество в борбата срещу организираната престъпност и тероризма се регулира от различни международни договори, които предвиждат: правна помощ при разследване на престъпленията, предаване на обвиняемите за съдене, признаване на присъдите на чужд съд, размяна на книжа по наказателни дела и на осъдени лица и др.

Бързо променящата се международна обстановка, сложните исторически, икономически и политически връзки между държавите не са позволили да се обединят всички международни договори в един всеобщ световен кодекс относно борбата с организираната престъпност и тероризма.

Усилията на експертите и учените да създадат такъв кодекс се сблъскват с нежеланието на официалните представители на държавите, които не искат ограничаване на държавния суверенитет. Като че ли опасността от накърняване на суверенитета е по-силен мотив, отколкото нуждата от международно сътрудничество. Освен това бюрократичните спънки в различните държави създават допълнителни затруднения пред сътрудничеството.

Опасните прояви на организирана престъпност и тероризъм днес изискват нови международноправни инструменти за борба с тях. Във връзка с това важна роля могат да играят международните организации: Организацията на обединените нации, Европейският съюз и др. Те могат да инициират изработването на всеобщ кодекс, който ще предвиди съответни механизми за сътрудничество в борбата срещу организираната престъпност и тероризма (положителен пример е Конвенцията на ООН за борба срещу незаконния трафик на упойващи и психотропни вещества, приета във Виена през 1988 г.).

В съществуващите международни конвенции относно престъпността се проявяват някои неприемливи тенденции: ограничава се действието на презумпцията за невиновност и дори се предвиждат хипотези на обективно вменяване; в определени случаи тежестта на доказване се възлага на обвиняемия; ограничава се правото на защита на обвиняемия и др. Изобщо засиле-

ните мерки за борба с организираната престъпност и тероризма се съпровождат от увеличаване на юридическия контрол върху личния живот на гражданите. В заключение – международното сътрудничество в борбата срещу организираната престъпност и тероризма не е добре уредено. Не са предвидени ефикасни мерки за превенция и контрол върху тази опасна престъпност. Необходимо е международното право да дефинира ясно и точно съответните престъпления и да се предвидят специфични механизми за сътрудничество между държавите в тази област.

Литература

1. **Кудрявцев, В. Н., В. В. Лунеев, А. В. Наумов**, Организованная преступность и коррупция в России. М., 2000.
2. **Лунеев, В. В.**, Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции, М., 1997.
3. Уголовная юстиция: проблемы международного сотрудничества, М., 1995.
4. **Eser, A., M. Uberhofen, B. Huber**. Korruptionsbekämpfung durch Strafrecht. Fr., 1997.
5. Вж. и материалите от дискусиите в Института за държавата и правото при РАН: Контроль над преступностью в демократическом обществе. – *Государство и право*, 1993, № 10, с. 54–91; Организованная преступность и переход к рыночным отношениям. – *Государство и право*, 1992, № 2, с. 84–97.

Проф. д-р Никола Филчев
ЛЕКЦИИ ПО НАКАЗАТЕЛНО ПРАВО

Българска, първо издание

Коректор **Милена Братованова**
Компютърна обработка **Людмила Петрова**
Оформление на корицата **Деница Трифонова**

Формат **16/60/90**
Обем **31 п. к.**

Дадена за печат **ноември 2014**
Излязла от печат **декември 2014**

Предпечат и печат **Изток-Запад**

1124 София, бул. „Цариградско шосе“ № 51
тел.: (02) 946 35 21, тел./факс: (02) 943 79 51
e-mail: iztok.zapadbg@gmail.com
iztok_zapad@abv.bg

www.iztok-zapad.eu